

2

ROČNIK XV, 1964

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

Gabriel Altmann — Viktor Krupa, On Relations of Structure and Inventory in Linguistic Systems	97
Ján Horecký, Analysis of the Nominal Phrase in the Slovak Language	101
Ladislav Drozdík, The Loss of Relevancy of Some Grammatical Meanings in Modern Written Arabic	109
Vincent Blanár, K hodnoteniu jazyka Žilinskej knihy	116
Jana Dvončová, Z experimentálneho výzkumu slovenské výslovnosti	138
Jan Doruľa, O miestnych menách v zápisoch zo 16. a 17. storočia z oblasti východného Slovenska	154

Zprávy a posudky

K šesťdesiatke profesora Jána Stanislava. E. Jóna	177
Lingvistické sympóziu v Krakove. Š. Ondruš	181
B. Elson — V. Pickett, An Introduction to Morphology and Syntax. V. Krupa	183
G. Herdan, The Calculus of Linguistic Observations. J. Horecký	184
Ju. S. Maslov, Morfológija glagolnogo vida v sovremennom bolgarskom literaturnom jazyke. Š. Peciar	186
Knihy, ktoré došli do redakcie	188

СОДЕРЖАНИЕ

Габриел Альтманн — Виктор Крупа, Об отношениях структуры и инвентаря в лингвистических системах	97
Ян Горецки, Анализ номинальной фразы в словацком литературном языке	101
Ладислав Дроздик, Потеря релевантности некоторых грамматических значений в современном литературном арабском языке	109
Винцент Бланар, К оценке языка Жилинской книги	116
Яна Двоячова, Из экспериментальных исследований по словацкому произношению	139
Ян Доруля, О топонимах в записях 16 и 17 вв. из восточной Словакии	154

Сообщения и рецензии

K šestiadesiatilietiu profesora Jána Stanislava. Э. Йона	177
Лингвистическое совещание в Кракове. Ш. Ондруш	181
Б. Элсон — В. Пикетт, Введение в морфологию и синтаксис. В. Крупа	183
Г. Хердан, Исчисление лингвистических наблюдений. Я. Горецки	184
Ю. С. Маслов, Морфология глагольного вида в современном болгарском литературном языке. Ш. Пецпар	186
Книги, поступившие в редакцию	188

ON RELATIONS OF STRUCTURE AND INVENTORY IN
LINGUISTIC SYSTEMS

GABRIEL ALTMANN - VIKTOR KRUPA

The concept of system is specific neither of linguistics nor of any particular branch of science; it is an essential part of the general scientific method as a whole. In the field of linguistics, the concept of system has been applied first to phonemics, and then to grammatical as well as semantic phenomena.

The system is defined as a whole consisting of interrelated elements. That is, the system is constituted both by elements and by relations. The set of elements is called inventory while the set of relations is called structure. The elements are more immediate than the relations and may be investigated directly. On the other hand, the relations are not accessible to the direct observation and have to be discovered through the elements and their functioning. There exists considerable diversity as to the forms manifesting the elements because (1) the elements are discriminatory entities (hence the diversity in inventory of heterofunctional systems in one and the same language), and (2) the relationship of form and content is arbitrary (hence the diversity in inventory of homofunctional systems in two or more different languages).

The concrete form of inventory units is immaterial for the essence of a system; to be precise, the character of relations does not depend on the form of elements. It is the existence and nature of the relations that matters for the character of a system, since it is the structure that turns a set of elements into the system.

Generalizations concerning the structure of systems as well as a general theory of linguistic systems are feasible only provided the above assumption is accepted.

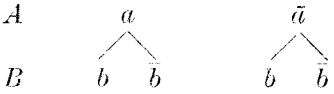
Systems may be structured in different ways. Nowadays, the dichotomous theory of linguistic systems is attracting universal attention. Although its validity is denied by some linguists, the fact is that, in principle, all linguistic systems may be interpreted as binary. As a matter of course, non-binary interpretation is not to be excluded.

Each linguistic structure (in binary interpretation) consists of a set of relations i. e. oppositions. Each opposition is constructed as a variable property capable of acquiring two contradictory polar values i. e. features: a marked and

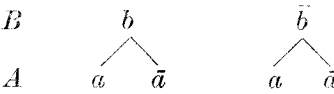
a non-marked one. Each opposition has its domain i. e. a set of its elements. The elements belonging to the domain of an opposition must have either the marked or the non-marked feature of the opposition involved.

The basic types of binary structures are as follows.

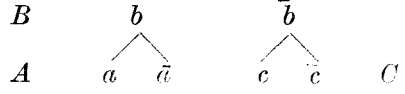
1. Two oppositions *A* and *B* are such that their domains are identical, e. g.:

Such oppositions cannot be treated as constituting a hierarchical structure; therefore, they may be schematized in the following way as well:

2. Two oppositions are such that e. g. the domain of *A* is one of the polar features of *B*. Then *A* is hierarchically subordinate to *B*. If this is the case, then there may exist an opposition *C* whose domain is the other polar feature of *B*. Then *C* is also hierarchically subordinated to *B* while being hierarchically coordinate to *A*. Such a hierarchically arranged structure may be schematized in one way only:

Linguistic systems are conceivable that consist either a) purely of the oppositions of type 1; b) purely of the oppositions of type 2; or c) of oppositions of both types.

It has been stated above that there are no relevant relations between the form of the elements of a system and its structure. This does not mean that no significant relations exist between the elements of a system and its structure (i. e. a set of oppositions) at all. It is the aim of this paper to hint at such a (quantitative) relation and to suggest a scheme of measuring the structure.

The number of oppositions constituting the structure of a system is by no means arbitrary in spite of the fact that systems may be found which have the same number of elements and differ as to the number of oppositions, and vice versa. Such variations are caused by differences in the domains of oppositions, by asymmetry of structure, and by the existence of two basic types of binary structures. In spite of possible variation, there is a limit under which the number of oppositions for a given system consisting of *k* elements would be insufficient just as there is another limit above which the number of oppositions for a given system consisting of *k* elements would be superfluous. That is, the pos-

sible number of sufficient and relevant oppositions for the structure of a real linguistic system ranges within an interval that is to be calculated.

If the number of elements in a (binary) linguistic system equals k , then the maximal number of oppositions in the system may be $0_{\max} = k - 1$. In such a system the elements belonging to the domain of all the oppositions of the system are distributed extremely unevenly. The marked value of each opposition is present only in one element while the unmarked one is present in all the other elements of the given domain or vice versa.

The minimal number of the oppositions in a given system depends as well on the number of its elements. The observed number of the oppositions the more approaches the minimal one the more evenly the elements are distributed in the marked and unmarked part of the domain of each opposition. The minimal number $0_{\min}$ of the oppositions of a system of k elements may be expressed by the formula

$$0_{\min} = \begin{cases} \log_2 k & (\text{if } \log_2 k \text{ is an integer}) \\ \lceil \log_2 k \rceil + 1 & (\text{if } \log_2 k \text{ is not an integer}) \end{cases}$$

where $\lceil \log_2 k \rceil$ is the greatest integer not greater than $\log_2 k$. The possible number of the oppositions in a system will range within the closed interval $\langle 0_{\min}; 0_{\max} \rangle$.

The efficiency of the structure (or of the description of the structure) of a linguistic system may be measured by an index expressing the ratio of $0_{\min}$ to the observed number of oppositions (0_{obs}), i. e.

$$E = \frac{0_{\min}}{0_{\text{obs}}}$$

This criterion may serve also in the choice of the most adequate description of a binary system, if there are alternative solutions. That description will be the most adequate in which the observed number of the oppositions most approaches the minimal one. The index E which we call the index of efficiency may acquire values within the half-closed interval $(0; 1 \rangle$. The low efficiency of a structure should not induce to search for a more efficient solution which could distort the facts. The efficiency need not be mistaken for economy. These are two parallel qualities of a system: the economy is a parsimony (reduction) on the level of the inventory, where the aim is the analysis with the smallest number of units; efficiency is a parsimony (reduction) on the level of the structure, where the aim is the analysis with the smallest number of oppositions.

The systems in which the number of the elements ranges within the interval $\langle 2^n + 1; 2^{n+1} \rangle$, where n is the number of the oppositions, have the same $0_{\min}$. This fact may be made use of in the classification because in such systems

the number of elements may increase or decrease within the given interval without the change of the number of oppositions. For the classification itself a greater number of analyzed systems is wanted.

O VZTAHOCH ŠTRUKTÚRY A INVENTÁRA V JAZYKOVÝCH SYSTÉMOCH

Resumé

Systém sa definuje ako celok pozostávajúci z usúvzťažnených prvkov. Systém sa teda skladá z prvkov a vzťahov. Množina prvkov sa nazýva inventár, množina vzťahov štruktúra. Systémy môžu byť štruktúrované rozličnými spôsobmi. V súčasnosti sa dostáva do stredu pozornosti dichotomická teória lingvistických systémov. Hoci mnohí jazykovedci pochybujú o jej všeobecnej platnosti, nemožno popierať, že v zásade všetky jazykové systémy sa dajú interpretovať ako binárne. Tým sa nevyklučuje možnosť nebinárnych interpretácií. Jazyková štruktúra sa skladá z množiny vzťahov, t. j. opozícií, ktoré môžu byť hierarchicky buď rovnocenné, alebo nerovnocenné. Úlohou článku je poukázať na jestvovanie kvantitatívnych vzťahov medzi prvkami systému a jeho štruktúrou.

Ak sa počet prvkov (binárneho) jazykového systému rovná k , potom maximálny počet opozícií $O_{\max}$ tohto systému $= k - 1$. Aj minimálny počet opozícií $O_{\min}$ závisí istým spôsobom od počtu prvkov systému. Tento vzťah sa dá vyjadriť vzorcom

$$O_{\min} = \begin{cases} \log_2 k & (\text{ak } \log_2 k \text{ je celé číslo}) \\ \lfloor \log_2 k \rfloor + 1 & (\text{ak } \log_2 k \text{ nie je celé číslo}). \end{cases}$$

Efektívnosť štruktúry sa dá merať indexom vyjadrujúcím pomer $O_{\min}$ k pozorovanému počtu opozícií O_{poz} , teda $E = \frac{O_{\min}}{O_{\text{poz}}}$. Efektívnosť treba odlišovať od ekonómie. Zatiaľ čo efektívnosť je úspornosťou v štruktúre (čo najmenší počet opozícií), ekonómia je úspornosťou v inventári (čo najmenší počet prvkov). Pre klasifikačné ciele možno využiť tú skutočnosť, že systémy, v ktorých sa počet prvkov pohybuje v intervale $\langle 2^n + 1; 2^{n+1} \rangle$, kde n je počet opozícií, majú rovnakú hodnotu $O_{\min}$.

ANALYSIS OF THE NOMINAL PHRASE IN THE SLOVAK LANGUAGE

JÁN HORECKÝ

One of the most successful attempts for the formal description of language is the transformative grammar of N. Chomský.¹ Transformative grammar consists of a phrase element and of a transformative element. The phrase element is often described also as phrase structure grammar. As shown by B. Palek², phrase structure grammar can be defined in general by the formula

$$F_g = \{V, V_T, S, +, \rightarrow, \#\}.$$

In this formula V stands for vocabulary conceived as the final set of symbols which are being used in phrase grammar. The vocabulary has two components: the terminal vocabulary (V_T) into which belong concrete words of the natural language, and the non-terminal vocabulary (V_N) into which belong symbols and elements such as NP (nominal phrase), VP (verbal phrase), V (the verb), Adv (the adverb). V_N does not appear in the general formula since it can be derived from the relation $V = V_T - V_N$.

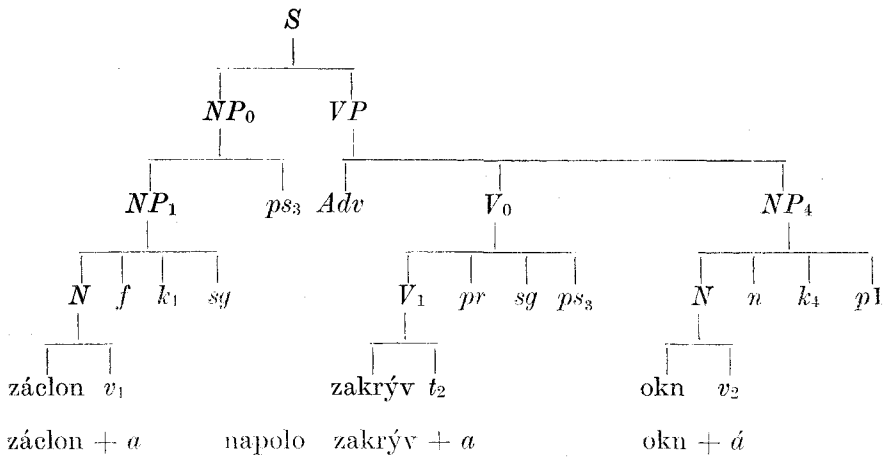
An important element of phrase grammar is the two-figure asymmetric and irreflexive relation designed by the symbol $\rightarrow$; it expresses the so-called rewrite rule (e. g. $S \rightarrow NP + VP$ means: S to be transcribed as $NP + VP$).

The symbol S serves for the designation of the initial element for phrase generation, the symbol $+$ means concatenation, i. e. the connexion of two or more elements, finally the sign $\#$ is to indicate the boundaries of the phrase.

In concrete analysis it is necessary (particularly in Slavic languages) to mark out certain grammatical elements, e. g. case, gender, person, necessarily also the paradigm, class of verb, etc. For this reason the schematic illustration of a relatively simple phrase such as for instance the Slovak sentence „Záclona napolo zakrýva okná“ (The curtain half-partly covers the windows) looks according to B. Palek as follows:

¹ In our country particularly two works of this author are known and accessible: *Syntactic Structures*, 1957 (translation into Russian in „Novoje v lingvistike“), and *Three Models for the Description of Language*, 1956 (translated into Russian in „Kibernetičeskij sbornik 2“). Less available is his work *Logical Structure of Linguistic Theory*, 1955 (only on microfilm).

² B. Palek, *Informace o transformační gramatice* (Information on transformative grammar), Slovo a slovesnost 24, 1963, 140–151.

The symbol ps_3 means the third person; by the repetition of this symbol in NP_0 and also in V_0 grammatical concord is to be expressed. In nouns (N) the gender, case and number, in verbs (V) the tense, number and person are indicated. The symbols v_1 , v_2 , t_2 serve to design paradigmas.

It can be revealed from the schema given above that only NP , VP , N , V , Adv are appearing as parts of the non-terminal vocabulary. Accordingly it can be suggested that only sentences of the type Subj. — V — Obj. and/or Subj. — V can be generated, i. e., sentences in which there is only a so-called rudimentary subject or object. In other words, by means of the phrase grammar such as described by the formula mentioned above, solely so-called kernel sentences can be generated, while for the generation of sentences in which there is an attribute for one or the other of the nouns (either congruent or incongruent), a transformation of concatenation is to be suggested, or an embedding transformation on the base of which a further phrase would be created from the two kernel sentences. Thus for the sentence „Záclona pokrýva prievitné okná“ (The curtain covers transparent windows) two kernel sentences would appear to be necessary: „Záclona pokrýva okná“ (The curtain covers windows), and „Okná sú prievitné“ (The windows are transparent).

Záclona pokrýva okná.

→ Záclona pokrýva prievitné okná.

(The curtain covers windows)

→ (The curtain covers transparent windows)

Okná sú prievitné.

(The windows are transparent)

It can be seen that it is first of all the extent of the non-terminal vocabulary which mainly influences the pattern of kernel sentences. If more symbols and re-write rules would be introduced into this vocabulary, i. e. H for the head

member, M for the modifier, M_A for a further modifier (more exactly, for the member by which M is modified), kernel sentences could be complemented with sentences in which nominal phrases (NP) would appear with one attribute.

Of course, this is not possible in Chomsky's pure generative grammar since it belongs to the so-called independency grammars, and attribute is a dependent member. Here, however, two facts are to be taken into consideration. Primarily: grammatical dependence between NP and VP does appear in a certain way also in phrase grammar, particularly in Slavic languages. This is the reason why in the schema according to Palek the symbol ps_s appears both with NP and VP . Secondly: in generative grammar, too, the problem of the dependence of the attribute is to be solved at least when it is necessary to decide which of the kernel sentences is to be connected with the transformation of concatenation; it is requested to decide which of the two concatenated sentences is the basic one, i. e. into which of them a further sentence is to be „inserted“ on the place reserved for the attribute.

It appears therefore that in any case it is purposeful for the needs of structural analysis to examine also the relationship between the governing and dependent members in the nominal phrase. This is what we want to do with respect to Slovak.

Before acceding to concrete analyses of these relationships in the Slovak language, some general facts are to be noted.

There is first of all the question whether the symbols of the type ps, f, k, sg, t, v , belong to the non-terminal vocabulary as it would appear from the formula for F_v . Since these are not concrete words of the natural language, they should belong to the non-terminal vocabulary. In fact, however, the symbols $ps, k, g, \dots$, or rather the categories marked by them do not exist in Slovak (and in other synthetic languages) independently, isolated, but generally they create groups, described nowadays very often as grammemes; it would therefore appear to be more purposeful to introduce the symbol R for the whole of these categories; this symbol would serve for the designation of the so-called relational morpheme, understood as a system of casual or personal morphemes of words of a certain type (in general congruent with the paradigm)³. By choosing solution we would not need the re-write rules of the type $NP_1 \rightarrow N + g + k + n$ or $N \rightarrow x + v$, but merely the re-write rules $H_0 \rightarrow H + R, M_0 \rightarrow M + R$.

After having generated phrases by means of phrase grammar, i. e., after

---

³ As to the conception of relational morpheme cf. J. Horecký, *Morfematická štruktúra slovenčiny* (Morphemic Structure of the Slovak Language), Bratislava 1964.

⁴ The notion „rule of substitution“ (Belegungsregel) is utilized for instance in the theses of the Berlin centre for structural grammar. Cf. *Studia grammatica I*, 1962, 20. Of course, the rule of substitution is defined here as a rule from which units of a certain level are derived from a higher level.

having used up all the re-write rules, it becomes necessary to introduce rules of substitution.⁴ By these rules grammatical and partly also semantic dependence is being expressed since here parts of speech enter into consideration which are apt to appear both as head and modifier. This is already the proper analysis of the nominal phrase.⁵

After the re-write rule

$$F_1 : NP \rightarrow H (+ M)$$

we must determine by means of the substitution rules the parts of speech which can be inserted for the head (rules O_H) and which ones for the modifier (rules O_M).

In the rules of substitution the following symbols are employed: N — substantive, A — adjective, P — pronoun, D — adverb, Num — numeral, In — interjection, V_{inf} — verb in infinitive, R — relational morpheme, R_N — substantive relational morpheme, R_A — adjective relational morpheme, n — nominative, g — genitive, d — dative, a — accusative, i — instrumental, p — locative. At variance with the re-write rule, the substitution rule is designed by the symbol $>$; the symbol $/$ serves for the designation of grammatical dependence.

The substitution rule for the head of the nominal phrase looks as follows in Slovak (the two columns on the right are examples in Slovak with their English translation):

$O_H > N + R_N$	cesta	way
$A + R_A$	známy	known
$P + R_P$	my	we
D	„včera“	„yesterday“
Num	„štyri“	„four“
In	„rata“	„help!“
V_{inf}	mlčať (je zlato)	to keep silence (is gold)
$N + R_{N/gpl}$	päť kíľ	five kilos
$N + R_{N/gsu}$	pol kila	half a kilo

The rule of substitution for the modifier of the nominal phrase has the following shape in Slovak:

$O_M > N + R_{N/d,i,p}$	(vznik) písma	(origin) of scripture
	(cesta) lesom	(way) through the woods
$ako + N + R_{N/n}$	(chlap) ako hora	(a man) tall
		like a mountain

⁴ As to the methodics of nominal phrase analysis cf. e. g. M. Bierwisch, *Ein Modell für die syntaktische Struktur deutscher Nominalgruppen*, Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 14, 1961, 244—278; T. Pavel, *Generarea grupului nominal în limba română* (Generation of Nominal Phrases in the Rumanian Language), Studi și cercetări lingvistice 14, 1963, 351—359.

$A + R_A/R_N$	dlhá (cesta)	long (way)
$P + R_P/R_N$	ten, každý (človek)	that one, every (man)
$Num + R_A/R_N$	tretí (prípád)	third (case)
$Num + N + R_N/n$	päť (kíl)	pol (kila)
	five (kilos)	half (a kilo)
V_{inf}	(chuf) písat	to be in the mood (to write)
D	(cesta) nahor	(the way) up
$N + R_N/n(N + R_N)_{usu}$	za voz (dreva)	for a carload (of timber)

The rules of substitution are yet to be complemented by rules of transformation in order to normalize the sequence of the head and the modifier since the latter is standing in some instances before, and in other instances behind the head. There are two possibilities. If we consider the re-write rule $NP \rightarrow H (+ + M)$ as the normal occurrence, it will appear necessary to introduce rules of transformation for the congruent attribute, i.e., both obligatory and facultative rules. The obligatory rule of transformation for the sequence of the head and modifier has the following shape:

$$T^1_{ord} : N + R_N + \left\{ \begin{array}{l} A + R_A/R_N \\ P + R_P/R_N \\ Num + R_A/R_N \end{array} \right\} \longrightarrow \left\{ \begin{array}{l} A + R_A/R_N \\ P + R_P/R_N \\ Num + R_A/R_N \end{array} \right\} + N + R_N$$

However, after having made valid application of this obligatory rule, it would appear to be necessary to utilize a facultative rule which would determine the expressive sequence of the type „mamička drahá, mamička moja“ (dear mother, my mother):

$$T^2_{ord} \left\{ \begin{array}{l} A \\ P \end{array} \right\} + R_{AR/N} + N + R_N \rightarrow N + R_N + \left\{ \begin{array}{l} A \\ P \end{array} \right\} + R_{AR/N}$$

$$\left\{ \begin{array}{l} drahá \\ moja \end{array} \right\} \text{ mamička} \qquad \qquad \qquad \text{mamička} \left\{ \begin{array}{l} drahá \\ moja \end{array} \right\}$$

In case the re-write rule $NP \rightarrow (M +) H$ should be considered as the normal occurrence, such rules of transformation should be introduced on the hand of which incongruent attributes („vznik písma, chlap ako hora, chuf písat, cesta nahor“) should be put on the second place:

$$T^1_{ord} : N + R_N_{g,d,i,p} + N + R_N \longrightarrow N + R_N + \left\{ \begin{array}{l} N + R_N_{g,d,i,p} \\ ako + N + R_N/n \end{array} \right\}$$

$$T^2_{ord} : \left\{ \begin{array}{l} V_{inf} \\ D \end{array} \right\} + N + R_N \rightarrow N + R_N + \left\{ \begin{array}{l} V_{inf} \\ D \end{array} \right\}$$

$$T_{\text{ord}}^3 : \left\{ \begin{matrix} A \\ P \end{matrix} \right\} + R_{A/R_N} + N + R_N \rightarrow N + R_N + \left\{ \begin{matrix} A \\ P \end{matrix} \right\} + R_{A/R_N}$$

In this second instance there would be one more rule, but only seemingly since T_{ord}^1 and T_{ord}^2 are actually rules of equal value differing only according to the part of speech. On the other hand, it would not appear necessary to carry out twice the operation of transformation with the same modifier (of the type „mamička drahá“).

The re-write rule $NP \rightarrow H (+ M)$ should yet be extended so as to express the possibility of further determining the modifier. In this case the rule will look as follows:

$$NP \rightarrow H [+ M (+ M_D)]$$

The substitution rule for M_D will look as follows (of course, only if A can be inserted into M):

$$O_{M_D} > \left\{ \begin{array}{l} D \\ \text{ako} + N + R_{N/A} \\ \text{čo do} + N + R_{N/M} \\ N + R_{N/M,i} \\ \text{Num} + N + R_{N/M} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{veľmi (starý)} \quad \text{very (old)} \\ \text{(vysoký) ako hora (tall) high like} \\ \quad \text{a mountain} \\ \text{(rovnaký) čo do vzrastu (equal) as far} \\ \quad \text{as growth is concerned} \\ \text{(osvedčený) v boji, bojom (hardened)} \\ \quad \text{in battle, by battle} \\ \text{(vysoký) päť metrov (high) five metres} \end{array}$$

The substitution rule O_{M_D} is to be complemented with an obligatory rule of transformation on the hand of which the place of type D is determined to stand before the adjective

$$T_{\text{ord}} : A + R_{A/R_N} + D \rightarrow D + A + R_{A/R_N}$$

Of course, for the generation of nominal phrases with an unfolded or multiple modifier (attribute) it is necessary to presume transformative rules of concatenation which at the same time are determining also the sequence of the concatenated elements. For instance, the nominal phrase „vaša posledná zpráva o stave vody na slovenských riekach“ (your last water-level report on Slovak rivers) where *vaš* — your — A^1 , *posledný* — last — A^2 , *slovenský* — Slovak — A^3 , *zpráva* — report — N^1 , *stav* — water level N^2 , *voda* — water — N^3 , *rieka* — river — N^4 is to be generated by the concatenation of the following nominal phrases:

$$N^1 + R_{N/M} + N^2 + R_{N/A}$$

$$N^2 + R_{N/M} + N^3 + R_{N/A}$$

$$N^2 + R_{N/M} + A^3 + R_{A(R_{A^3})} + N^4 + R_{N/A}$$

$$A^1 + R_{A(N)} + N^1 + R_{N/M}$$

$$A^2 + R_{A(N)} + N^1 + R_{N/M}$$

$$A^1 + R_{A(N)} + A^2 + R_{A(N)N} + N^1 + R_{N/M} + N^2 + R_{N/A} + N^3 + R_{N/A}$$

$$+ A^3 + R_{A(R_{A^3})} + N^1 + R_{N/M}^2$$

Particular rules will be needed also for the generation of adverbial constructions by transformation of concatenation.

By analyzing a more extended and more complete material it would perhaps become obvious that the mentioned substitution rules do not include all the possible contingencies. Certainly, however, it will not be difficult to complete them with some details.

But already the material on the hand of which the substitution rules O_H , O_M , O_D have been constructed shows in the first line that the theory of kernel sentences will to be subjected to revision particularly from the viewpoint of independency grammar which in Slavic languages appear in another pattern as for instance in English.

Furthermore it will be necessary to solve the question where do belong those parts of speech and relational morphemes which are utilized in the rules of substitution. It is obvious that these are not categories of the type of nominal or verbal phrases (NP , VP), neither are they the last members of the chain. They are parts neither of the terminal nor of the non-terminal vocabulary, but are to be included into a particular vocabulary of parts of speech (V_P). Finally, from the very fact that rules of substitution have been introduced, the necessity emerges to express also the relation of grammatical dependence.

From all what has been said above, it can be summarized that it is not sufficient to define phrase structure grammar by the formula

$$F_g = \{ V, V_T, S, \rightarrow, +, \# \} ,$$

but that this formula is bound to include also the symbol V_P for the vocabulary of parts of speech, further the symbol $>$ for the relation of substitutability, and the symbol $/$ for the relation of grammatical dependence. The formula complemented in this manner can be expressed as follows:

$$F_g = \{ V, V_P, V_T, S, \rightarrow, >, +, /, \# \} .$$

ANALÝZA NOMINÁLNEJ FRÁZY V SLOVENČINE

Resumé

Frázovú gramatiku možno definovať vzťahom $F_g = \{ V, V_T, S, +, \rightarrow, \# \}$. Ale takouto gramatikou možno generovať iba vety, v ktorých je holý podmet alebo holý predmet; nemožno ňou generovať vety, v ktorých sa pri niektorom mene vyskytuje zhodný alebo i nezhodný prívlastok. Pre generovanie takýchto viet sa už vyžaduje transformácia zretazovania alebo zlučovania. Keby sa však do tzv. terminálneho slovníka (V_T) zaviedli ďalšie symboly a prepisovacie pravidlá, totiž H pre hlavný člen, M pre modifikujúci člen a M_A pre člen, ktorým sa modifikuje M , mohli by sa k jadrovým vetám priradiť aj také vety, v ktorých sa vyskytujú menné skupiny (NP) s jedným prívlastkom. V čistej Chomského gra-

matike to možné nie je, lebo ide o typicky nezávislostnú gramatiku. Ale pre slovenčinu a (iné slovanské jazyky) treba uvážiť, či by vzťah medzi riadiacimi a závislými členmi nebolo účelné vyjadriť už v mennej skupine a bez transformačných pravidiel.

Pri takomto riešení by bolo treba zaviesť prepisovacie pravidlo F_1 v podobe $NP \rightarrow \rightarrow H (+M)$ a potom obsadzovacími pravidlami určiť, aké slovné druhy možno dosadiť za hlavný člen (pravidlá O_H) a aké za modifikujúci člen (pravidlá O_M). Obsadzovacie pravidlá treba ešte doplniť transformačnými pravidlami pre ustálenie poradia hlavného a modifikujúceho člena mennej skupiny.

Pre generovanie menných skupín s rozvitým alebo viacnásobným prívlastkom treba ďalej predpokladať transformačné pravidlá zretazovania, ktorými sa zároveň určí aj poradie zretazovaných prvkov.

Z rozboru slovenského materiálu, i keď azda neúplného, vyplýva, že frázovú gramatiku treba definovať vzťahom $F_0 = \{V, V_P, V_T, S, \rightarrow, >, +, /, \#\}$, v ktorom V_P je symbol pre slovník slovných druhov, $>$ pre vzťah dosaditeľnosti a $/$ pre vzťah gramatickej závislosti.

THE LOSS OF RELEVANCY OF SOME GRAMMATICAL MEANINGS IN MODERN WRITTEN ARABIC

LADISLAV DROZDÍK

1. The signifying as a process of calling up some sense implies a bi-partite relation of lexical and grammatical meanings operating together within the frame of lexical or, when speaking about the language of science, terminological units. With various scholars¹ this duality presents a large scale of correlative elements. The aim of this paper is to point out the progressing loss of relevancy of some grammatical meanings of the so called *mašdar* stems (M). We shall, nevertheless, narrow down the range of these grammatical meanings by taking into account exclusively those which are backed by synthetic proceedings of internal flexion² of Arabic. We shall be concerned, in this way, with such grammatical meanings, implicated by respective stem patterns, which can be faced with oppositely featured correlative *mašdar* stems, namely the opposition between transitivity (and some other more specialized grammatical meanings compatible with it, as e. g. causativity) and intransitivity (as well as some other more specialized grammatical values compatible with it, e. g. reflexivity).

2. Considering the fact that the range of neutralizable³ grammatical features of the *mašdar* stems does not equal that of the verbal ones (V), we find it useful to analyse the former by confronting them with the corresponding verbal stems in order to establish the respective relevancy of both of them.

This approach to the analysis of *mašdar* stem meanings seems to be the more

¹ Cf. V. Brondal's *classe du mot* opposed to its *noyau*. Bally's *sémantème* correlating with *molécule syntaxique*, St. Ullmann's word definition through syntactic semantics underlying the twin relation between lexical and syntactic features, the former being represented by meaning, the latter by the membership of the word in one of the parts of speech (St. Ullmann, *The Principles of Semantics*, Glasgow 1951, p. 54). Similarly K. A. Levkovskaja, *Teorija slova*, principy jego postrojenija i aspekty izučenija leksičeskogo materijala, Moscow 1962, I, § 3, 13, 1) nominativno-komunikativnaja značimost slova..., 2) grammatičeskaja valentnost slova; etc.

² We shall denote by this term the whole of interradical proceedings on the derivational level as well.

³ Our use of this term is closely related to that of M. S. Ruiperez, *Estructura del sistema de aspectos y tiempos del verbo griego antiguo*, Word 9, 241—252, quot. in *La notion de neutralisation dans la morphologie et le lexique*, Travaux de l'Institut de linguistique, vol. II., 1957, p. 9. Here, such an opposition is considered neutralizable in which the difference between the signifiés can disappear, e. g., in Greek *leipsō* the opposition between present and aorist.

appropriate for our purpose since numerous discrepancies between M- and V-stems are of quite common occurrence even in Classical Arabic, as it appears from the frequent cases of paronomasia where the M-stem pattern differs from the V-stem pattern related to it.⁴ In Modern Written Arabic these cases are currently occurring as well, e. g. (as regards the paronomastic correlation of the M- and V-stem patterns) ... *hattā tatahallal aljāfuhū* (i. e. *aljāf al-luhūm*) *tahlīlan gaira dārrin bi's-šiha* ('AHT, 211), yielding a paronomastic correlation V^5-M^2 ; or (as for a correlation between participial (P) and V-stem patterns), e. g.: *ammā waǧbat al-ǧidā' fa-mutanawwi'a tanwi'an katīran* (AŠ, 62), producing a correlation of P^5-M^2 , etc.⁵

3. Furthermore, it is necessary to set further limitative postulates for the pursued analysis. First, any sort of diachronistic approach to stem meanings according to the etymological data is to be avoided. Exclusively such grammatical meanings, expressed by respective stem patterns, should be taken into consideration whose relevancy can be stated within the same synchronous system, i. e., in our case, in Modern Written Arabic. Secondly, as we are dealing mostly with terms borrowed from various texts of scientific communication recently published in the U.A.R., only such stem patterns with corresponding stem meanings will be taken into account whose relevancy can be established within the same terminological system.

Thus, according to these postulates, e. g., V^2 *šaddara* „to export“ is to be considered as a lexically dependent stem pattern without being synchronously and systematically related to e. g. V^1 *šadara* „to go out“. The validity of this statement can be, naturally, extended to M-stems as well. Thus, e. g., M^1 *ihrāǧ* „excretion“ (in physiology) can be related neither to M^1 *hurūǧ* nor to M^{10} *istihrāǧ*, the latter conveying a meaning of „extraction“ (of coal, minerals etc., in mine engineering), etc.

4 From this point of view it is possible to distinguish between two basic types of Arabic V^{1-10} and N^{1-10} stem patterns:⁶

- 4.1. autonomous and
- 4.2. dependent stem patterns.

The first type is represented by groups of two or more stem patterns corre-

⁴ Cf. examples quoted by H. Reckendorf, *Arabische Syntax*, Heidelberg 1921, § 48. Innerer Objektsakkusativ, 3, f, p. 82 f., as e. g. *takattalū taktīlan*, *kattalū iktīlan* etc. For further examples cf. Reckendorf's Paronomasie § 23, 4. These cases (marked by our symbols as V^5-M^2 , for the first example, and V^2-M^1 , for the second) contrast with those whose paronomastic masdars are of the same stem pattern as the verbs, as in Reck., AS, § 48, e. g. *tubbirū tabīran*, *jata'akkalu ta'akkulan*, etc. (i. e., V^2-M^2 ; V^5-M^2).

⁵ Numbers given at the head of stem symbols are to be identified with the commonly used numbering of stem patterns in Arabic Grammars.

⁶ The N symbolizes here verbo-nominal stems in order to include both *masdar* and participial stems.

lated on the basis of stem meaning oppositions, e. g., M² *tahwīl* „version“ (of foetus, in obstetrics, when referring to external factors, e. g. to the obstetrician (Ac., 2, 142)), being correlated to M⁵ *tahawwul* „version“ (of foetus when referring to the foetus itself (ib.)). Or, in other words, the M² stem pattern, being, in this case, an element of a bi-partite cor relative group, implies a stem meaning of transitivity which will produce, on the syntagmatical level, an objective genitive, as opposed to the M⁵ pattern, implying a stem meaning of intransitivity. For the sake of greater convenience we could term the first stem meaning conditioning while the other we could name spontaneity.⁷

The second type can be represented by examples quoted in 3, whose stem patterns do not permit the occurrence of stem meaning oppositions in the sense of the first type featured stem patterns. The lack of stem meaning oppositions is reflected on the verbal plane where the missing oppositions based on 1—10 stem pattern oppositions are substituted by the active-passive opposition, e. g. M² *tasdir* is represented on the verbal plane by the only V²_{active} *saddara* „to export“ — V²_{passive} *suddira* „to be exported“ opposition, in contradistinction to what we term autonomous stem patterns. In the latter case the equivalent 1—10 stem pattern oppositions are possible both on verbal and nominal planes, e. g. the M²—M⁵ opposition can be directly confronted by the equivalent V²—V⁵ opposition (e. g. *tahwīl-tahawwul* / *hawwala-tahawwala*, etc.).

In certain cases, regarding the lack of codificative work in numerous recently-developed branches of science and technology, it appears, for the moment, impossible to state the terminological relevancy of some stem pattern oppositions. Thus, e. g., the stem pattern M¹ *itlāk* „launching“ (a missile, rocket, earth-satellite etc.) seems to be motivated with exclusive reference to external factors. But, nowadays, an oppositely featured stem pattern begins to appear with increasing frequency, especially when speaking about manned spacecraft, that of M⁷ *intilāk* „launching“ (with reference to the space-man).⁸

In the following we shall be interested exclusively in the first type of stem patterns in order to describe various kinds of pathological stem meaning relations.

5. The stem meaning oppositions, as defined above, are, however, not always terminologically relevant as was the case of the examples quoted in 4, (*tahwīl-tahawwul* (in obst.)). There are, nevertheless, cases where these oppositions are of no use when viewed from the angle of a given terminological system. The stem pattern oppositions on which these superfluous (relatively to the respective

⁷ We shall indicate the respective stem meaning at the foot of stem symbols, e. g. M₂, M₅ etc. The concordance of the head-given and the foot-given numbers at the same stem symbol indicates the lack of any pathological meaning relation. Cf. n. 11.

⁸ Many cases of alternative occurrence (*itlāk* — *intilāk*) can be recorded in Egyptian papers and magazines.

terminological system) stem meanings are based do not permit a high-levelled abstraction of the basic lexical meaning reaching beyond these specialized stem meanings, the latter being unceasingly implicated by the corresponding stem patterns. As a deliberate codificative intervention is lacking, in most cases, the above described situation generates, as a rule, a pathological stem pattern homonymy due to a process of progressing neutralization of the primitive stem meaning oppositions. Thus, e. g., $M^2 takwīn$ with a stem meaning of transitivity (causativity⁹) which we could term conditioning (M_2), though being correlated to an oppositely featured stem pattern of $M^3 takawwun$ with a stem meaning of intransitivity (reflexivity¹⁰) which we could name spontaneity (M_3), tends to lose its primitive stem meaning uniqueness, defined by its place within the M_2^2 — M_3^3 opposition, by adopting, apart from its own stem meaning of M_2 , that of M_3 .

A stem pattern homonymy, as described above, produces, at the same time, a relation of synonymy between the homonymous stem pattern, on the one hand, and the stem pattern correlated to it within the frame of the primitive opposition, on the other,¹¹ e. g.

$M_2^2 takwīn$
 („building, forming (tr.): producing“)
 can occur with the stem meaning of
 a) M_2^2 , e. g. *takwīn al-'izām*
 (osteogenesis, when referring to external
 factors, H, '17, 'IH, 23)
 b) M_2^2 , e. g. *takwīn al-'izām* (osteogenesis,
 without any reference to external factors,
 'IH, 25)¹²

$M_3^3 takawwun$
 („building, forming (intr.): originating“)
 can occur with the stem meaning of
 a) M_3^3 , e. g. *takawwun al-'izām*
 (osteogenesis, without direct reference to
 external factors; cf. *takawwun al-'izām*
an-nākis, osteogenesis imperfecta, Ac.,
 2. 111)

⁹ This term, commonly used in Arabic Grammars, implies, however, a diachronistic approach to stem meanings, i. e. in this case, a relatedness of M^2 to M^1 , which is of no relevancy for our purpose.

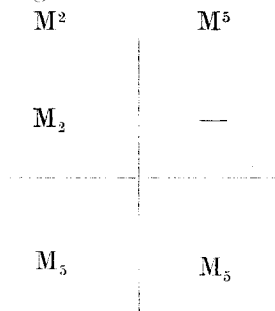
¹⁰ The same as for⁹, in this case relatively to M^2 .

¹¹ As for terms of homonymy and synonymy, they are used in this paper in a narrower sense than usually, when denoting by them pathological stem meaning relations, resulting from a process of neutralization of grammatical and, simultaneously, semantic features between the correlated stem pattern oppositions.

A homonymic relation can be marked by a discordance between the head-given and the foot-given numbers of the same stem symbol. The reading is, then, as follows: the given M -stem, apart from its proper stem meaning, corresponding to the stem pattern indicated by the head-given number, does not exclude, at the same time, another stem meaning which is proper to stem pattern indicated by the number at the foot of the stem symbol. Thus, e. g., M_2^2 implies for e. g. $M^2 takwīn$ a stem meaning of M_2 and M_3 . The synonymic relation between two (for more, see n. 15) stem patterns will be marked by a full-length mention of both participating stem patterns, e. g. M_2^2 — M_3^3 . In order to introduce a uniform system of marking for both, we shall give in extenso all homonymously related stem meanings as well, e. g. M_2^2 — M_3^3 . This denotation facilitates, at the same time, the discrimination between both relations: the concordance of the head-given numbers indicates the relation of homonymy, while that of the foot-given numbers that of synonymy.

¹² Apart from these meanings, it is necessary to notice the possible occurrence of meanings deprived of any aspect of processuality, e. g. „structure“ for $M^2 takwīn$, etc.

The M_2^2 — M_5^2 and M_2^5 — M_5^5 pathological meaning relations can be represented by means of the following diagram:

The vertical sense of the diagram is, then, to be considered as yielding homonymous satellite meanings while the horizontal sense generates synonymous stem patterns.

Some other examples of M_2^2 — M_5^5 patterned hesitations due to the M_2^2 homonymous relation:

takwīn an-nuṭaifāt (definition of the term *inṭāf*, „spermatogenesis“ (Ac., 2,118)) as opp. e. g. to *takawwun ad-dam* („haematosiis“ (Ac., 1,295)), etc., etc.¹³

Similarly:

tahwīl (tamḥīl) — *tahawwul ḡidāʿi* (with prevalence of M^2 , „metabolism“, (AHT, 66,190 191 etc.));

taskīr — *tasakkur* (as componental element in: *as-sukkarījāt waḥīdat at-taskīr*, „mono-saccharides“; (AHT, 203, 204) cooccurring with *as-sukkarījāt waḥīdat at-tasakkur* (id., ib., 174, 184 etc.) as well as e.g. *as-sukkarījāt at-tunāʿījat* („*adīdat*) *at-taskīr* | *at-tasakkur*, „di-(poly-)saccharides“ (ib., many occurrences)), etc.

In some cases, e. g. in the last example, these hesitations are encouraged by a vagueness of boundaries between the processuality and a de-processualized reality so that a distinction between homonymously related stem meanings and synonymously related stem patterns, as described above, loses its sense.

These hesitant occurrences are, in certain cases, somewhat reduced by the semantic import of the terms themselves, implicating alternatively either a stem meaning of an exclusive spontaneity or that of an exclusive conditioning, e. g.

(for spontaneity)

taṣallub aš-šarāʿīn, „arteriosclerosis“, (med., path.),

¹³ From 37 *takwīn* occurrences 11 were found with a stem meaning of M_5 . The high number of these homonymous *takwīn* occurrences (without taking into consideration the cases deprived of their processual meaning) demonstrates that the problem in question is a wide-spread process affecting not only the everyday language but, regarding the low degree of terminological codification, the language of scientific communication as well.

inkisām al-halājā, „division of cells“, (biol.),
insidād, „embolism“, (med., path.),¹⁴ etc., etc.
(for conditioning:)

takwīm aṣ-ṣadr, „thoracoplasty“, (chir.),
taftīt al-ḥaṣāh, „lithotripsy“, (chir.), etc., etc.

6. As not all possible stem pattern oppositions present a one-to-one related two-edged opposition, as demonstrated hitherto, and a good number of stem oppositions patterned in this way can be accompanied at one or both poles of this opposition by synonymously related stem patterns, we consider it necessary to discriminate between, e. g., the M_3^2 — M_5^5 patterned synonymic relation and that of, e. g., M_5^5 — M_8^8 (where the stem meaning of M_5 equals that of M_3 ¹⁵). We shall denote the first type of synonymic relation as synonymy by homonymy, as it results from a pathological homonymous relation at one of the correlated stem patterns, while the other type will be termed synonymy. In the last case, it would be possible, if considering the relatively frequent occurrences of synonymic stem patterns, embodied in authoritative terminological dictionaries,¹⁶ to speak about a codified synonymy, e. g. M_2^2 — M_5^5 — M_7^7 : *tahlīl-taḥallul-inḥilāl* „decomposition“ (in chemistry, (Ac., I, 169), where the M_2^2 — M_5^5 patterned correlation (i. e. that of conditioning-spontaneity) is faced by a parallel synonymic relation of M_5^5 — M_7^7 , as the stem meaning of M_5 , relatively to M_2 , equals that of M_7 . Taking, however, into account the possible occurrence of M_5^5 homonymy, the above described type of synonymy can be simultaneously accompanied by a pathological relation of synonymy resulting from the M_5^5 homonymic relation.

Similarly:

M_2^2 — M_5^5 — M_6^6 (where the M_5 , relatively to M_2 , equals M_6 ; with a possible occurrence of a M_2^2 — M_5^5 relation), e. g. *taktīf-takattuf-takātuf*, „condensation“ (cl., chem., phys.);

M_2^2 — M_5^5 — M_8^8 (where the M_5 relatively to M_2 , equals M_8 ; with the possibility of a M_2^2 — M_5^5 relation), e. g. *tahmīr-taḥammur-iḥtimār*, „fermentation“ (chem.), etc., etc.

7. When considering the pursued problem with reference to V-stem patterns, it is possible to state the following correspondences:

7.1. For synonymy, a relation of equivalence, e. g. M_3^2 — M_7^7 is faced by V_5^5 — V_7^7 .

¹⁴ Last two examples present a M_7^7 pattern which, in other contexts, can be opposed to M^2 (for the first example) and to e. g. M^1 (for the second).

¹⁵ In the adopted system of marking a synonymic relation between more than two stem patterns will be explicitly stated by setting stem pattern equivalences relatively to one of participating stem patterns whose synonymic character within the bi-componental relation can be established according to n. 11.

¹⁶ As for the U.A.R., the Terminological Dictionary issued in successive series by the Arabic Language Academy of Cairo (Ac).

7.2. For synonymy by homonymy, there is no equivalent representation on the verbal level, as a homonymous relation cannot take place. Thus, e. g., a M_5^2 — M_5^5 relation of synonymy by homonymy will be faced on the verbal level by a couple of oppositely featured V_3^2 — V_3^5 .

Homonymous satellite meanings as well as the subsequent synonymy which can result from them, though tolerated in everyday speech, cause serious disturbances in the scientific use. Modern Written Arabic presents, from this point of view, a very insufficiently elaborated instrument of scientific communication and, in the present day, nobody in the Arab World seems to be interested in the problem.

List of abbreviations

- Ac. — Scientific and technical terms approved by the Academy, Academy of Arabic Language, I, II, Cairo 1957, 1960. (*Mağmū'at al-muṣṭalahāt al-ilmīya wa'l-fannīya'llatī akarrahā'l-mağma'* — Mağma' al-ḷuġa al-'arabīja);
 'AHT — Sulaimān 'Azmī, *'Alā hāmīš at-tīb*, Cairo 1961;
 AŠ — *al-Ağdīja aš-ša'bīja*, Cairo, s. d.;
 'IH — 'Im al-hajāh (Ministry of Education), Cairo 1960;
 H — al-Hudrawāt (Ministry of Culture and National Guidance), Cairo 1961.

NEUTRALIZÁCIA NIEKTORÝCH GRAMATICKÝCH VÝZNAMOV V SÚČASNEJ SPISOVNEJ ARABČINE

Resumé

Cieľom príspevku je poukázať na postupujúcu neutralizáciu gramatických a súčasne lexikálnych významov (v ďalšom kmeňových významov), ktorá postihuje najmä niektoré kmene slovesných podstatných mien, a to nielen v bežnej reči, ale tiež v procese odborného pomenovania. Do úvahy sa berú iba také kmeňové významy, ktoré môžu byť určené svojím zaradením do niektorej zo súvzťažných kmeňových opozícií, prípustných z hľadiska derivačného systému arabských kmeňov (ide o kmene, ktoré sa v arabských gramatikách označujú poradovými číslami 1—10). Rozsah neutralizácie sa definuje vzhľadom na slovesné kmene, ktoré sú z hľadiska zachovávanía kmeňových významov omnoho konzervatívnejšie.

Strata kmeňových významov (všimame si predovšetkým vzájomného pomeru tranzitívnosti a intranzitívnosti, ktoré z hľadiska lexikálneho označujeme ako podmienenosť a spontánnosť) vedie k patologickým semantickým vzťahom, ktoré sa opisujú v termínoch kmeňovej homonymie a synonymie. Keďže homonymia sa považuje za primárny vzťah (z hľadiska podmieňovania výskytu závislých relácií, v tomto prípade kmeňovej synonymie), proces neutralizácie sa kladie na úroveň signifié.

Keďže okrem tejto podmienenej synonymie existuje iný typ synonymie, ktorého závislosť od homonymie nemôže byť v danej synchronnej sústave bezprostredne vykázaná, rozlišujeme medzi synonymiou v dôsledku homonymie, v prvom prípade, a synonymiou, v druhom.

Uvedené gramatické vzťahy, i keď sú tolerované v bežnom jazyku, pôsobia veľmi rušivo v oblasti odborného pomenovania. Súčasná spisovná arabčina, posudzovaná z tohoto hľadiska, nie je v súčasnej dobe dostatočne prepracovaná.

K HODNOTENIU JAZYKA ŽILINSKEJ KNIHY

(Prof. I. Lekovovi k šesťdesiatym narodeninám)

VINCENT BLANÁR

1. Málo diel vyvolalo v našich vedeckých kruhoch takú živú výmenu názorov ako Chaloupeckého vydanie Žilinskej knihy (ďalej ŽK) v r. 1934.¹ V diskusií a polemike medzi českými a slovenskými historikmi a lingvistami (najmä V. Chaloupecký, M. Weingart, B. Varsik, L. Novák)² nešlo, pravda, iba o otázky súvisiace s vydaním dôležitej historickej pamiatky zo Slovenska. Diskusia sa preniesla na hodnotenie „domáceho“ jazyka administratívno-právnych písomností zo Slovenska z 15.—1/2 16. storočia a len v druhom rade sa uvažovalo o najvhodnejšom spôsobe ich vydávania. V podstate správnym sa ukázalo stanovisko Ľudovíta Nováka, že v danom prípade nejde o pamiatku vo vlastnom zmysle slova slovenskú, ale staročeskú.³ K podobnému náhľadu dospel podrobným rozborom ŽK aj František Ryšánek, i keď jazykové prvky pamiatky nehodnotí na línii „český — slovenský“, ale „spisovný (t. j. český) — ľudový (t. j. slovenský)“ a tak ako vydavateľ diela v tridsiatych rokoch je ochotný hovoriť o „slovenskom preklade“.⁴

Spor o jazyk ŽK sledoval ideologické ciele: bol sporom o pojem československý národ a jazyk. Pritom je príznačné, že českí bádatelia vyzdvihovali slovenský ráz pamiatky, aby mohli stotožniť pojmy český a slovenský jazyk, slovenskí zas celkom nedoceňovali slovenské jazykové prvky diela a zdôrazňovali jej český ráz. Na druhej strane sa však príkladmi zo ŽK dokladá historický

¹ V. Chaloupecký, *Kniha Žilinská*, Bratislava 1934. Ďalej: Chal. ŽK.

² Zhrnutie diskusie a sčasti aj dnešné stanovisko k otázke pozri v článku K. Habovštiakovej *Na okraj diskusie o jazyku Žilinskej knihy*, *Slavia* 24, 1955, 480—487.

³ L. Novák, *Slovenské pohľady* 50, 1934, a *Slovo a slovesnosť* 1, 1935.

⁴ V Úvode rozsiahlej práce *Slovník k Žilinské knize* (Bratislava 1954, 34) hovorí F. Ryšánek toto: „Úhrnem však kniha podáva obraz jazyka spisovného, promišeného ľudovými prvky, zejména slovníkovými, kraje žilinského. Mluvnické zvláštnosti, na př. nepřehlasované *a* v gen. mužských *jo*-kmenů a j. jsou vlivem zvyku v obecné řeči, nářečí, ačkoli i tu vidíme většinou snahu psátí spisovným jazykem. V tom i v odchylkách hláskoslovných se Žilinská kniha podobá listinám moravským.“ ŽK obsahuje preklad právnej knihy z r. 1473 a mestské zápisy z r. 1451—1561. Pokiaľ ide o pôvodu prekladu magdeburského práva, precíznym filologickým rozborom dospel F. Ryšánek k domyselnému výkladu, že dielo prekladal žilinský fojt Václav Pankrác (v slovníkovej časti rekonštruuje v hesle meno ako Pangrác, tak ako je v samotnom rukopise: Pangracz, Pangracius), ktorý svoj preklad diktoval dvom pisárom. Z 91 strán textu zapísal 70 strán Václav z Kroměříža, ktorý zachovával staročeskú normu menej presne ako pisár druhý.

vývin slovenského jazyka (napr. J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka*, Bratislava, I 1956; II 1958). V širokých jazykovedných súvislostiach sa pamiatka doteraz neanalyzovala. Zatiaľ najpodrobnejší rozbor jazyka ŽK podal F. Ryšánek. V Úvode k svojmu Slovníku zhrnul slová obsahujúce javy, ktoré môžu poukazovať na západoslovenské, žilinské prostredie.⁵ Pri všetkej filologickej akribii, ktorú Ryšánek prejavil v porovnávaní s nemeckou predlohou saského zrkadla, v slovníkových komentároch, pri hľadaní prekladateľa atď., koncepciou i spracovaním sa Slovník k Žilinskej knize hlási do desaťročia celkove pozoruhodného Chaloupeckého vydania ŽK. Pre každého bádatela bude vítaným východiskom prehľad slovakizmov v Ryšánkovom Slovníku. Nemožno zazlievať, že F. Ryšánek tu urobil len prvý krok a všetky výklady sa nedajú prijať. Dnešný výskum pôjde ďalej a prístup k problematike musí byť omnoho diferencovanejší. Skoro by sa dalo povedať, že vzhľadom na dnešný stav jazykovedného bádania možno i treba celú problematiku znovu „nastoliť“. Týmto príspevkom by sme chceli oživiť záujem o otázky, ktoré naďalej ostávajú pre dejiny slovenského jazyka aktuálne. Pokúsime sa naznačiť základný postoj k pamiatke a metodologické postupy, ktoré umožnia dospieť k pevnejším výsledkom a aspoň do veľkej miery vylúčia subjektívne hodnotenie.

2.1. Najprv si všimneme spôsob vydania pamiatky. V. Chaloupecký venoval diplomatickej stránke vydania veľkú starostlivosť. No hodnotu tejto významnej publikácie vzhľadom na filologické ciele znižuje fonetická transkripcia textu, ktorú pripravil vydávateľ ŽK podľa Ryšánkových a Smetánkových pokynov.⁶ Transkribovanie textu ŽK do starej češtiny právom vyčítal v recenzii ŽK už E. Novák,⁷ pretože transkripcia predpokladá istú interpretáciu pamiatky. Avšak prvky severnej časti západoslovenského nárečia, ktoré tvoria charakteristickú črtu jazyka ŽK, nedovoľujú vo viacerých prípadoch jednoznačnú interpretáciu. V prvom rade sa to týka kvantity. Ťažkosti sú najmä pri transkripcii zápisov, v ktorých sa silnejšie uplatnili miestne nárečové prvky. Vhodným príkladom môže byť najstarší zápis v „domácom“ jazyku z 22. januára 1451, v ktorom sa ani raz nepíše ř, a ak oddelíme formuly obvyklé vo vtedajšej administratívno-právnej praxi (*ktož toto bude čísti a neb čtúce uslyšé; má... prázen býti*), zápis má prevažne slovenský ráz. Tento zápis pred radou mesta Žiliny má v Chaloupeckého transkripcii takúto podobu (str. 103—104):

(Fol.7_b). My fojt Gal i boženíci, mister Andreas, Benedictus Nozer, Martin Messer, Zighel i jinší boženíci vyzná[vá]me všem, ktož toto bude čísti a neb čtúce uslyšé, že přišli jsú pred nás (pôvodne písané: *přišel jest*) Peter Frulych z Belsska a peter Fywegher také z Belsska; a z druhéj strany Nikloss Polek [!].

⁵ F. Ryšánek pripomína, že mnoho spoločného je tu s nárečiami východomoravskými.

⁶ V. Chaloupecký vyslovil predpoklad, že ak sa ukáže potreba, ŽK sa môže vydať pre filologické ciele vo fotografických faksimiliách (Chal. ŽK, LIV).

⁷ Slovenské pohľady 50, 1934, 694.

meščenín súseď náš, z Martinem svým synom a z Mikolassem Noskem, vyznal i rekel jest Peter Fruylich, praví: milí páni, prišli sme od sváj nevesty, manželky bratra mého Hannuss Frolycha o neaké veci, což mal Hannes Frelych činiti s Polakem Niklossem o nekeraký tyss, o braky; a ona jest nám dala v ruce v našu moc, což kolvek my zjednáme s zvrchupsaným Niklossem, to má zjednané býti a ona má pri tém zóstatí a na tém dosti meti. A my zvrchupsaní Peter Fruylich a Peter Fywegher za to zlibujeme, že to má pevne a tvrde držané býti; i jest nám böh pomohol, že jsme učinili úplnú úmlovu z Niklossem Polakem i z jeho synem Martinem a Mikolassem Nosskem, a dal jest nám Polak summu peněz LXVII zlatých v zlate uhorskéj váhy za ty všický braky tissově, což mały činiti z bratrem z naším z Hannessom Frolichem a o jinšě všický veci, což mali v jedno činiti.

Actum et factum anno domini M^o CCCC^o quinquagesimo primo feria sexta proxima ante festum sancti Pauli Conversionis. (Neskôr tou istou rukou pripísané:) A dále my Peter Fruylich a Peter Fyueger zlubujeme Polakouy XVI fl. zastúpiti od Gloza s Tessina, tak že má Polak tého prázen býti ate.

Písanie podľa stročeskej normy: *pri tém* (porov. nárečové *pri tem* na okolí Žiliny), *tého, zóstatí, býti* je v danom prípade pochybné. V. Chaloupecký bol v transkripcii podľa staročekej normy taký dôsledný, že v Středověkých listoch ze Slovenska⁸ publikuje so staročeskou kvantitou aj list zbojníkov od poľských hraníc Bardejovčanom, napísaný niekedy na rozhraní 15.—16. storočia. A v tom čase už bola východoslovenská kvantita na ústupe.⁹ Porov. aspoň úryvok: A pretoš, jesli nám priatelóm a rodovi ich za nič nepoložíte četery sta zolotých na zolote do tróch nedelí v kláštore u Mogili u Crakova alebo u Cartusov v Lechniczi, ... (c. d., č. 206, str. 171).

Proti fonetickej transkripcii najstarších slovenských písomností hovoria aj ťažkosti pri interpretácii zápisov vzťažného a opytovacieho zámena *čo*. V. Chaloupecký sa priklonil k čítaniu *co*, „lebo nikde v rukopise sa nepíše „čo“, hoci pisári niekedy *č* (t. j. *c* s háčkom) písali... A v § 108 píše jasne: *nětco*, a nie *něčo*“ (ŽK, LV). Otázka však nie je taká jednoznačná, ako sa domnieval Chaloupecký. Fonéma *c* sa v rukopise píše ako *cz*, *c*, *č*, fonéma *č* ako *cz*, *cž*, *c*, *č*, *č*.¹⁰ Pre *č* je charakteristická zložka *cž*, napr. *czassu*, *otcziznu*. Avšak zo ŽK poznáme aj jeden zápis *cžoz* (Chal. ŽK, č. 104), ktorý je v ŽK prepísaný ako *což*.¹¹ I keď sa má pravdepodobne väčšina zápisov *czo* čítať ako *co*, ktoré sa v nasledujúcich storočiach pevnejšie ujalo v kultúrnej západoslovenčine a stredoslovenčine (podobne ako *který*, *se*, *dne* a i.), jednako aj tento príklad svedčí,

⁸ V. Chaloupecký, *Středověké listy ze Slovenska*. Sbirka listů a listin, psaných jazykem národním, Bratislava — Praha 1937.

⁹ E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, 268.

¹⁰ Pozri aj F. Ryšánek, *Slovník k Žilinské knize*, Bratislava 1954, 27. Skratka: Ryš. Sl.

¹¹ Pozri fotokópie uvádzaných sporných čítaní na konci článku.

kribovaná, ale transliterovaná podoba. Ponechať (alebo aspoň vyznačiť) by sa mala aj pôvodná interpunkcia. Pokiaľ ide o diakritické znamienka, než najvhodnejší spôsob publikovania našich starších písomností je nie transustálené podobou i polohou nad literou, vhodné je tu funkčné riešenie. Prepisovať ako bodku, dĺžeň, mäkčeň tie znamienka, ktoré majú platnosť bodky, dĺžňa, mäkčeňa.¹² No v každom prípade musíme mať možnosť konfrontácie s rukopisom originálu alebo jeho fotokópiou.

2.2. Rudolf Kuchar*, pracovník historického oddelenia Ústavu slovenského jazyka, prepísal podľa fotokópie zápisy pred mestskou radou a porovnal ich s Chaloupeckého vydaním. Táto časť pamiatky (približne dve pätiny rukopisu) je horšie čitateľná, pretože ide o rukopis asi 30 pisárov. Celkovo je Chaloupeckého vydanie ŽK dôkladné dielo, no aj tak zistil R. Kuchar niečo vyše 100 menej závažných i závažnejších odchýlok a nepresností v Chaloupeckého čítaní.

V niektorých prípadoch vydavateľ vynechal slovo:

S pokona 13/9 (č. 52)

rada *nyne* swrechu gmenowana 13/24 (č. 55)

slussiczymi *ze* bud na 167/6p (č. 74)

Do druhej skupiny patrí niekoľko prípadov neistého a nejasného čítania; uvedme aspoň tieto: v rukopise je skôr *predal* ako *prodal* — ze g[es]t *predal* Mathiegi 187/22l (č. 101), skôr *psane* ako *psano* — iakzto duole *psane* g[es]t 186/20p (č. 100), zlá čitateľnosť nedovoľuje jednoznačne rozhodnúť, či je na mieste čítanie Miklo alebo Mikle — *Miklo* P[ro]pheta 198/24 (č. 42). Popri *čtyr*, *potrzebie*, *gimene*[m], *Hladiss*, *neprodala* mohli by sme čítať aj *cztyrz* — a Dubensky *cztyrz* a wedli 205/14 (č. 87), *potrzeba* — bylo *potrzeba* 180/26l (č. 91), *gmienne*[m] — posadili *gmienne*[m] Ywaniss 180/8p (č. 91), *Hladoss* — Fabian *Hladoss* a Blassko 205/32 (č. 95), *nepredala* — *zadne*[m]v *nepredala* nez 185/89p (č. 98).

Najčastejšie ide o chybné čítanie. Väčšiu časť tvoria prípady, ktoré nemajú vplyv na jazykové hodnotenie pamiatky. (Za pomlčkou nasleduje zápis chybné čítaného slova u Chaloupeckého):

zato *ge on y/trpiel* 13/18 (č. 52) — utrpěl

J[o]hannes Ryss 15/3 (č. 56) — Hannes

Ondrzeg Kowačz 17/2 (č. 64) — Kowacz

¹² Takto sa prepisujú naše najstaršie písomnosti pre archív nepublikovaných písomností v historickom oddelení Ústavu slovenského jazyka. Blížšie I. Kotulič, *Pramenný materiál k dejinám slovenského jazyka*. Informační bulletin pro otázky jazykovédné, Praha 1964, č. 5, 46-47.

*Uverejňujem tu a triedim materiál, ktorý mi dal autor k dispozícii. R. Kuchar pripravuje osobitnú štúdiu o ortografickej stránke ŽK, v ktorej zhodnotí grafiku pamiatky i odlišné čítanie u Chaloupeckého vzhľadom na celý rukopis. Preto príklady, ktoré sa tu uvádzajú, nie sú vyčerpávajúce. Za dokladom nasleduje číslo fólia, za lomkou riadok. V zátvorke je číslo listiny v Chaloupeckého Žilinskej knihe.

giz psany *odali/sme* 174/33p (č. 83) — dali
Bernarth Kulka 177/26 l (č. 88) — Bernath
Ondruss Kowacz 182/11p (č. 93) — Ondrus
 poslani *ode/wssey* 205/38 (č. 95) — od
 k/to[m]v mieti *chti* 184/31 l (č. 96) — *chci*
 przedkow *tiem* obieczo[m] 184/28p (č. 97) — tiemto
 wladlo *iakzto* y prwe 185/15p (č. 98) — jakožto
 syroty *dorostnutie* chtieli 186/30 l (č. 99) — dorostnúcie

Pozornost zasluhujú prípady, ktorými sa zvyšuje počet slovakizmov v ŽK:

1	toecziz	totiž	199/6	(č. 43)
2	vkřadol	ukradel	199/20	(č. 43)
(-o- tu ťažko odlíšiť od -e-)				
3	vkřadol	ukřadel	199/27	(č. 43)
4	kterzez	kterez	200/9	(č. 48)
5	kterzuz	kteruž	200/25	(č. 49)
6	braty	bratry	201/3	(č. 50)
7	braty	bratry	201/5	(č. 50)
8	kterzez	kterěž	201/28	(č. 50)
9	Křlom	Křlem	17/6	(č. 64)
10	rkue	řkúe	169/22 l	(č. 75)
11	Barborze	Barbory	177/39p	(č. 88)
12	břat[r]v	bratru	178/36p	(č. 89)
(ř sa tu zapisuje ako ř)				
13	gmelo	gmělo	180/17—18 l	(č. 91)
14	kterzemz	kteremz	205/29	(č. 95)
15	w su[m]me	w summě	185/2p	(č. 98)
16	Křopacz	Kropacz	186/4p	(č. 100)
17	cžoz	což	189/1 l	(č. 104)
18	kerc	ktere	194/36 l	(č. 114)
19	Kowacz	Kowarz	153/23	(č. 116)
20	keremy-koly	kteremikoli	153/30	(č. 116)
21	zwrechu	svrechu	153/40	(č. 116)
22	zwrechu	svrechu	208/26	(č. 117)

Na konci článku uverejňujeme súpis slov tejto poslednej skupiny v trojnásobne zväčšenej fotokópii. Materiál je usporiadaný podľa poradových čísel. Vari by nebolo nevhodné pomýšľať pri dôkladnom jazykovednom spracovaní ŽK na transliterované vydanie rukopisu.

3. Historická pamiatka známa pod menom Žilinská kniha je z jazykového hľadiska jednotný útvar sui generis, ktorý sa vytvoril interferenciou dvoch blízkych kódov: starej češtiny 1/2 15.—1/2 16. storočia a ústnej kultúrnej slo-

venčiny používanej na žilinskom okolí. Výrazové prostriedky týchto kódov sa v pamiatke neuplatňujú v rovnakej miere. Prekladateľ magdeburského práva žilinský fojt Václav Pangrác i zapisovatelia právnych úkonov pred mestskou radou (ktorých bolo do 30) usilovali sa používať starú češtinu, ale jej normu nepoznali dokonale. Václav z Kroměříža (pisár A) a pisár B pri zapisovaní prekladu saského zrkadla boli do veľkej miery determinovaní diktovaným textom.¹³ No aj tak možno vidieť v ŽK osnovu staročeského jazykového systému. Neúplná znalosť spisovnej češtiny u prekladateľa a zapisovateľov mala za následok pomerne početné, no nie systematické hláskoslovné, gramatické a lexikálne slovakizmy v ŽK. Tu by bolo treba opäť rozlišovať miestne nárečie a nadnárečový úzus v žilinskej mestskej reči. Pomer týchto dvoch veľmi blízkych útvarov v štúdiu neriešim. V ŽK sa bohato uplatnila domáca právna terminológia, ktorá poukazuje na ústnu podobu kultúrnej slovenčiny v 13.—14. storočí, a realie z okruhu slovenského jazykového územia (vlastné mená). Slovakizmy — ak odmyslíme vlastné mená, o ktorých ešte bude reč — sa teda využívali ako jednotlivé (hoci dosť početné) prvky. Avšak za týmito slovakizmami bol istý systém slovenského jazyka, kód hovorenej (kultúrnej) slovenčiny v Žiline tej doby. Jednotlivé slovakizmy treba hodnotiť vo vzťahu k príslušným čiastkovým systémom tohto jazyka.

Keď sa pozrieme z tohto hľadiska na dokumentárnu hodnotu ŽK, vidíme jej dôležitosť najmä pre dejiny slovenského jazyka. Pre starú češtinu je pamiatka zaujímavá tým, že ukazuje jej využitie v administratívno-právnych písomnostiach na Slovensku v 1/2 15.—1/2 16. storočia. Avšak slovenské prvky v ŽK patria medzi najstaršie historické doklady slovenského jazyka vôbec (okrem vlastných mien). Týmto materiálom budeme môcť dokladať javy z historického vývinu slovenčiny, rekonštruovaného lingvistickými metódami.¹⁴ Pre dejiny slovenského spisovného jazyka má pamiatka veľký význam ako celok. Z týchto poznámok vyplýva, že osobitnú pozornosť budeme aj v budúcnosti venovať problematike slovakizmov v ŽK. I keď ŽK predstavuje jednotný útvar, na mieste je teda otázka, ako sa na jej jazykovo-štýlovej výstavbe podieľal slovenský jazyk.

4.1. Problematiku slovakizmov v ŽK riešime vzhľadom na danú pamiatku a danú dobu, lebo pomer češtiny a slovenčiny sa vzhľadom na ich uplatnenie v našich písomnostiach 15.—18. storočia výrazne mení.

V zásade treba rozlíšiť prvky spoločné češtine i slovenčine a prvky, ktoré majú jazykové znaky alebo české, alebo slovenské. Z hľadiska klasifikačného je prvá skupina výrazových prostriedkov neutrálna, napr. *právo, ženy, pán, činil, ale...*, druhá skupina výrazových prostriedkov má pozitívne znaky českého

¹³ O tom v Úvode k Ryšánkovmu Slovníku k Žilinské knize, 13—14.

¹⁴ Pozri napr. E. Paulíny. *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, Predslov, 5—10.

(napr. *prieteli, dobří lidé, při, stal se jíst, měli jsá...*) alebo slovenského (*cere svěj Barbore, řečený, uhorskéj, přišel jíst, před...*) jazyka. Slovenský výrazový prostriedok možno hodnotiť ako taký, keď má slovakizmus ortografický (asibilované *dz*: *Dzuro* 102a, Ryš. Sl. 42), hláskoslovný (*predávali*), gramatický (*domom, nejest*) alebo je to lexikálny slovakizmus (*božba, opytovati, úžera*). Výraz, ktorý obsahuje ortografi *ky*, hláskoslovný alebo gramatický slovakizmus, hodnotíme ako slovenský lexikálny prvok. Medzi slovenské výrazy zaraďujeme aj také slová, v ktorých je nenáležitý český prvok (poukazuje na slovenského pisára, ktorý dobre nepoznal českú spisovnú normu, ale usiloval sa ju zachovávať), napr. *dobřymi* 90a2, *ukrzadol* 99a, *pieše* 148a, *piesmo* 143b, *chwiele* 25b.¹⁵ Je však celý rad výrazov, pri ktorých klasifikácia v pomere český — slovenský nie je jednoznačná, napr. *mier, wiem*; 2., 3., 6. p. žen. príd. m., napr. *do kralowey moci, Agni Mytachrastiney; Babczensky* 90b2 (inde *Babczansky* 94a1) a iné. Tu uplatníme širší porovnávací postup, ktorý má svoje materiálové i metodologické predpoklady. Javy 16. storočia, začlenené do príslušných vývinových súvislostí, budeme porovnávať so stavom v nárečiach trenčianskeho Považia a v súdekej češtine. Ako ukážeme ďalej, niektoré nejasné prípady sa takto budú môcť osvetliť.

Nevyhnutné je opierať sa o bohatší slovenský a český dokladový materiál. Ide jednak o najstaršie administratívno-právne písomnosti zo žilinského mestského archívu, jednak o najstaršie písomnosti tohto žánru v celoslovenskom rámci. Z českých prameňov a zbierok pripomeňme archív k Staročeskému slovníku v ÚJČ ČSAV, lexikálny materiál Kabinetu dejín štátu a práva v ČSSR ČSAV, staročeský preklad saského zrkadla z polovice 15. storočia (Roudnické zrcadlo)¹⁶ a najstaršie české mestské knihy. Pokiaľ ide o slovenský materiál, až dnešný stav heuristiky a jazykovedného výskumu na Slovensku poskytuje aspoň niektoré oporné body pre naznačený pracovný postup.¹⁷

4.2. Pozrime sa na otázku slovakizmov v ŽK z hľadiska vývinu slovenského spisovného jazyka. — Nasledujúci náčrt hlavných vývinových línií má pracovný ráz, lebo zatiaľ sa nemôžeme oprieť o výsledky dôkladného materiálového štúdia.

Slovenská právna terminológia ŽK dáva možnosť predpokladu, že táto terminológia sa do mestských zápisov a do prekladu magdeburského práva dostala z ústnej formy slovenského kultúrneho jazyka, ktorý existoval pred 15. sto-

¹⁵ Príklady podľa Ryš. Sl. 30, 37. — Situácia je ešte zložitejšia, ale pre ciele tejto štúdie nie je potrebné uvádzať všetky druhy prípadov.

¹⁶ Niektoré ukážky z Roudnického zrcadla uverejnil v Úvode svojho diela Kniha Žilinská V. Chaloupecký (str. XL—XLV).

¹⁷ Pripravujú sa nasledujúce zbierky materiálov: archív Historického slovníka slovenského jazyka, archív rukopisných pamiatok a zbierka fotokópií (v historickom oddelení ÚSJ), nárečový atlas, nárečový slovník a zbierka nárečových textov (v dialektologickom oddelení ÚSJ).

ročím. Nepriaznivé hospodársko-spoločenské podmienky, v ktorých sa rozvíjala slovenská národnosť, neposkytovali vhodné podmienky, aby si slovenské mešťanstvo a zemanstvo vytvorili z ústneho kultúrneho jazyka svoj spisovný jazyk. Pre viaceré spoločenské funkcie začína upevňujúca sa slovenská národnosť od začiatku 15. storočia používať v platnosti spisovného jazyka vypestovaný český jazyk, ktorý mal na Slovensku v náboženskej spisbe dlhšiu tradíciu.¹⁸ Hoci bola stará čeština (s istými slovenskými prvkami, ktoré sa do nej dostávali sprvoti nezámerné) pasívne zrozumiteľná, vznikol dosť veľký rozptyl medzi (starším) ústnym kultúrnym jazykom a spisovnou češtinou administratívno-právnych písomností. Toto napätie medzi ústnymi a písomnými prejavmi sa začína v nasledujúcom storočí, keď sa rozširujú spoločenské funkcie spisovného jazyka, postupne a vôbec nie priamočiaro znižovať. Deje sa tak odstraňovaním od slovenčiny najodlišnejších českých jazykových prvkov a dôslednejším uplatňovaním sa prvkov slovenského jazyka bez úzko nárečových znakov; dôležitý je podiel domácej profesionálnej terminológie (terminológia administratívno-právna, z okruhu remeselnej a domácej výroby a i.). Začiatky predspisovných kultúrnych útvarov by sme kládli do dcby, keď sa spomínaný rozpor odstraňuje uvedomele. Takéto jazykové zjednocovanie sa šíri z niekoľkých ohnísk¹⁹ a popri formácii západoslovenskej vzniká skoro (vari už v priebehu 16. storočia) aj formácia stredoslovenská. Pretože kultúrna západoslovenčina a stredoslovenčina i (východoslovenčina?) boli bližšie hovorenému jazyku, ich spoločenský okruh pôsobenia sa rozširuje. Na rozdiel od pevne normovanej češtiny, ktorá sa na Slovensku v obmedzených spoločenských funkciách používala naďalej, predspisovné slovenské kultúrne útvary sa vyznačujú tendenciou k normovanosti. Pevnejšiu normu vytvorila až bernolákovská kodifikácia, ktorá však začína nové obdobie v dejinách slovenského spisovného jazyka.

Kultúrnu západoslovenčinu a stredoslovenčinu možno v pravom zmysle slova chápať ako dialektický protiklad k predchádzajúcemu obľobiu, tradične označovanému ako „spisovná čeština na Slovensku“. Pokiaľ ide o jazykovú štruktúru našich najstarších písomností, možno sledovať prechod od slovenskej formácie češtiny k slovenčine, ktorá vo väčšej alebo menšej miere využíva z češtiny prevzaté a rozličným spôsobom adaptované prvky. Pri hodnotení daného jazykového prvku ako českého, prípadne slovenského sa pozeráme na jazyk pamiatky z hľadiska historického. Z hľadiska funkčného ide o jednotný útvar,²⁰ v ktorom sa aj prevzaté prvky istým spôsobom začlenili. V procese zdomácnovania od pôvodu českých výrazových prostriedkov v slovenských

¹⁸ Bližšie E. Paulíny, *Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti*, Jazykovedné štúdie 6, 1961, najmä 21—29.

¹⁹ R. Krajčovič, *K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny*, Sborník FFUK XIV, Philologica, Bratislava 1962, 80, 99.

²⁰ Pozri aj E. Paulíny, *Jazykovedný časopis* 13, 1962, 183 n.

kultúrnych útvaroch sa mení ich miesto v slovenskom jazyku; napr. v kultúrnej západoslovenčine a stredoslovenčine 18. storočia výrazy *který, dne, se, co* a pod. nie sú už cudzími prvkami. Zaradenie do štruktúry domáceho jazyka je teda dynamický proces. Začiatočnú fázu tohto procesu predstavujú písomnosti toho druhu, ako je Žilinská kniha.²¹ Je to východiskový bod vo vývinovom rade: čeština vo funkcii spisovného jazyka slovenskej národnosti — spisovná slovenčina.

5.1. K ortografickým slovakizmom: zapisovanie samohlásky *ǎ*.

Pri interpretácii hláskovej platnosti niektorých grafém F. Ryšánek hovorí o prehláske „*cez čiaru*“, „*cez mieru*“ alebo o zvratnej analógii (Ryš. Sl. 35, 36, 37, 41). Patria sem aj slová, v ktorých sa popri *a* píše *e*. Napr.: *Polak, Polac* 7b (1451), *Polek* 7b (1451); *Wayczar* 89b1 (1485), *Wayczarz* 82a (1462), *Wayczer* 6a (1418); *Wrtyak* 98b (1453), *Wrzczak* 7b (1457), *Wrtek* 81b1 (1453); *sloserz* 3a2 (1460, zápis s *-a-* nedoložený).

Slovenskí jazykovedci vidia v uvedených prípadoch reflex fonémy *ǎ* zapísanej grafémami *a* // *e*.²²

Otázka je zrejmejšia vo svetle týchto faktov: Po zániku konsonantickej mäkkostnej korelácie sa v trenčianskom Považí zmenili samohlásky *ǎ* (<* *e*) a *ǎ*

²² Pozri napr. E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, 242. — J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I*, Bratislava 1958, 374 n. — V. Blanár, *Zo slovenskej historickej lexikológie*, Bratislava 1961, 162.

²³ E. Pauliny, c. d. v pozn. 22, 241—2.

²¹ F. Ryšánek hodnotil ŽK z hľadiska vývinu spisovnej češtiny. Jasne to vidno i na spracovaní slovníkovej state. Heslovú podobu slova uvádza v staročeskej normalizovanej podobe. Za heslom nasleduje staročeský i staroslovenský variant, napr.: *kromě, krom, krem; pro, pře, pre; proto. -ž, preto, protože, pretože; jmieti, mieti, mti, meti* a pod. To je veľkou vyhovujúce riešenie. Avšak autor nebol v tomto zámere dôsledný. Často slovenský variant neuvádza, hoci slovenské doklady sú v materiáli doložené, napr. *jmenovati* (chýba *menovati*), *jmenovitý* (väčšina dokladov na *menovitý*), *jměno* (chýba *meno*), *který, -ž, -žto, -koli, -věk* (chýba *kerý*), *rychtář* (chýba *rychtár*), *řeč* (chýba *reč*), *řeci, ř[e]ku* (chýba *riect, rečený*), *sedm* (chýba *sedem*) atd., atd. Jedine staročeskú formu uvádza Ryšánek ako heslové slovo aj vtedy, ak má len slovenský doklad, napr. *zřetelnost* (bez *zretelnosti*), *vzpomínati* (*nespomínati* 108 a, 1561; *tt* zapisuje *t* — Ryš. Sl. 31), *súšedský* (*susedske[m]u, susedského, susedsky*), *měnití* (*se menily*) a i. Vychádzajúc z poňatia, že slovenské prvky sú dialektizmy narušajúce spisovnú normu, F. Ryšánek pri uvádzaní dokladov slovenské prvky nevyčerpáva, ale neraz ich používa len na exemplifikáciu. Takýto postup sa dá skôr pochopiť pri heslách, kde by bolo dokladov so slovenskými tvarmi pomerne mnoho, napr. *rychtář, dlh, dlžné, jeden, druhý, ten, tento, svůj*, ako pri heslách s malým počtom dokladov, napr. *královský, králov, spravedlnost* (doklad *spravedlivost* 147b tu vôbec vypadol), *nebo* (nie je tu doklad na *lebo* 146b). Pravda, Ryšánek nevyčerpáva dokladový materiál na slovenské prvky ani v úvodných poznámkach o jazyku (str. 34—59). K súpisu lexikálnych slovakizmov by sme mohli pridať slová: *boženík, zabožiti, dlžné, dlžný, platba, priš, šoltýs, špán, jednač* (Chal. ŽK XXXIX), *krstný otec* (Chal. ŽK XXXIX), *chotár, murovati, domurovati, masárnice*. Podstatnejšie by sa dali doplniť napr. príklady na slová s *r* oproti českému *ř* a na chybné použitie *ř* na str. 30. Škoda, že autor v úvode neobjasnil svoj postoj k slovenskému materiálu ŽK, pretože čitateľ by sa mohol mylne domnievať, že aj z hľadiska frekvencie javov nájde v Slovníku k Žilinskej knize materiál úplný. V tomto zmysle treba popraviť konštatovanie Š. Peciaru v Doslove diela, že prof. Ryšánek „zaznamenal všetky doklady na každé slovo, a to nielen na plnovýznamové slová, ale aj na slová gramatické (predložky, spojky, častice, pomocné sloveso (!))“.

na striednicu *ia*.²³ V ŽK sa zapisuje grafémami *e*, *a* veľmi pravdepodobne fonéma *ǣ*, tak ako to môžeme sledovať v mnohých pamiatkach zo 16. storočia. Pretože fonéma *ǣ* nemala osobitné grafické vyjadrenie, obyčajne sa zapisovala literami, ktoré najbližšie vyjadrovali jej zvukovú realizáciu. Zapisuje sa aj ako *ie* // *ye*, čo môže predstavovať výslovnosť *iǣ*, *iǣ̃* (napr. v ŽK *tisieczio* 85b2; 1582 Šášov: *zyedam*). Grafémy *ä*, *ǣ* boli celkom ojedinelé: *Petra Szewcä* 1554, *licä bože[h]o* 1555.²⁴

Na podobnú výslovnosť i grafiku môžeme uviesť doklady z rukopisnej pamiatky *Prothocollum transactionum* zo Žiliny, do ktorej zapisovali viacerí pisári záznamy o rozličných administratívno-právnych úkonoch v r. 1527—1571.²⁵ Hlásky *ǣ*, *ǣ̃*, *ǣ̄* sa tu označujú literami *e*, *a*, *ie*, napr.: *Babczenske[m]*v 1555/16, *Babczanskich* 1528/7; *Krasnenski* 1555/17, *Krasnanski* 1552/63; *Zabigek* 1558/90, *Zabiyak* 1556/81; *pety* 1559/93, *pieti* 1560/101. Tieto výrazy, ktoré boli zapísané v Žiline asi v tejže dobe ako zápisy pred žilinskou mestskou radou, potvrdzujú čítanie: *Polák*, *Vajčár*, *Vrták*, (*Vrcák*, *Vrtiák?*) *šlosár* (zapísané s *ř*). Zdá sa, že v ŽK máme zachytenú začiatočnú fázu prechodu *ǣ*, *ǣ̃* na *ia*.

5.2. Početné javy, charakteristické pre nárečie trenčianskeho Považia, zanechali jasné stopy v jazyku ŽK. Z týchto hláskoslovných a tvaroslovných slovakizmov spomeňme napr.:

a) cekanie a dzekanie (*wyplaczit* 101a, 1464; *nesskodzi* 77a, 1561 a i.);²⁶

b) na rozdiel od strednej slovenčiny a češtiny sa skupina *šč* nemení na *šf*. Tento jav má v ŽK dosť veľkú frekvenciu: *zwlasseze* (častejšie), *szczastny* 140a a i.;

c) slabičné *l* je sčasti zachované (početné doklady sú na *dlh* — *dlhu*, *dlžné*, *dlžník*, *dlhý*), sčasti *l* > *lu* (*dluh*, *dluhi*, *dluho*, 128a, *slunce* 120b a i.);²⁷

d) min. prídavné na *-el* (napr. *pozdwihel* 96b1, 95a1a inde 1511; *rekel* 7b, 1451);

e) vzťažné zámeno má podobu *kerí*, *kerá*, *keré* (často *kery*, *kerzy* 2b1, 1460, *nekerey* 95a2, 1508 a pod.).

Vzhľadom na stav v starej češtine reflexy niektorých nárečových tvarov nie sú jednoznačné, napr.: 6. p. jedn. č. prídavných mien, zámen, čísloviek na *-ém* (*o dobrém, f každém*): porov. *w synowem erbu* 113b, *na keremz* 103a (1524); alebo v zápisoch 1. p. mn. č. neživ. zámena *ty* možno vidieť reflex stč. *ty* alebo slovenského nárečového *tí* (porov. *tí riedučké rádečky, títo hori*):²⁸ *ty dwa* 98b (1453), *ty trzy kusy* 134a a pod.

²⁴ Vo *Väčšom protokole mestu Ružomberka* (J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka* 1, 378—9).

²⁵ Fotokópia v archíve historického oddelenia ÚSJ.

²⁶ Príklady podľa Ryš. Sl.

²⁷ Podľa toho by izoglosa *dlužen* — *dlžen* viedla západnejšie, ako ukazuje mapa č. 33 (str. 195) v Paulinyho Fonologickom vývine slovenčiny alebo ide o prvok kultúrneho jazyka.

²⁸ Hláskoslovné a tvaroslovné znaky nárečia trenčianskeho Považia i nárečové doklady z archívu nárečových textov v dialektologickom oddelení ÚSJ SAV.

Do radu takýchto javov patrí aj koncovka *-ej* v 2., 3., 6. páde jednotného čísla ženských prídavných mien, zámen a čísloviek. Pendanty dnešných foriem *ďatíej, ňeskoriej, meňíej* (Zádubnie, o. Žilina), *do našiej, do treciej, ďalšej* (Turie, o. Žilina), *lepšej* (Rosina, o. Žilina) vidíme v zápisoch: *sirotě starssieg, Osaně ménem 92b1* (1494), *po mogieg ... smrti 95a2* (1511). I keď je v ŽK obvyklejšia koncovka *-é*, pomerne veľkú frekvenciu má tiež *-ej*. V slovenčine, podobne ako na východnej Morave, koncovky v 2., 3., 6. p. fem. sa vyrovnali podľa datívu — lokálu: *dobrej, tej*. V stč. nastalo splynutie a vyrovnanie podľa genitívu: *dobré, té*; pôvodné stč. tvary sa rozlišovali do 15. storočia.²⁹ Zápisy s *-ej* možno teoreticky hodnotiť ako stč. archaické tvary, ktoré často nachádzame v administratívno-právnych písomnostiach, alebo v nich možno vidieť slovenské tvary.

V staročeskom preklade saského zrkadla z polovice 15. storočia³⁰ sa používajú len tvary na *-é*: *podlé té věci, v té zemi Saséch, v jedné úzké cestě* (c. d., XLII).

Niektorí z pisárov, ktorí viedli v Žiline od r. 1527 do 1571 Prothocollum transactionum, zachovávali českú spisovnú normu dôslednejšie ako autori Žilinskej knihy. V českom rúchu často zapisujú výrazy z okruhu ľudovej výroby materiálnej kultúry a mestského práva. Iní pisári sa viac pridržali miestneho nárečia. Sú tu zreteľnejšie výkyvy medzi spisovným (českým) a hovoreným (severozápadoslovenským) textom. V ustálených formulách sa viac-krát opakuje spojenie *z jednej strany — z druhej strany, jednej strane — druhej strane*. Je príznačné, že v zápisoch, ktoré majú český ráz, používajú sa tvary: *jedné — druhé*, napr.: *...z dobre wuole ...gedne strany, 1543/64; ...czo se dotycze przi, kyerez byly znikly ...gedne strane, a ...druhe strane tak..., 1551/114*. V zápisoch, v ktorých sa silnejšie uplatňuje živý hovorený jazyk pisára, nájdeme tvary: *jednej — druhej*, napr.: *...smluwa a narownani medi Missom Manzelom Zawodi z/gedney strane a Girikem Puczkiem, deda sirot Yana Zacha z/druhej strane* (1550/105). Celkove výraznejší slovenský ráz zápisu sa prejavuje aj v koncovke *-ej* v 2., 3., 6. páde jednotného čísla ženských prídavných mien, zámen a čísloviek. Preto považujeme i v ŽK tieto tvary za morfológické slovakizmy. Charakteristické sú najmä také prípady, v ktorých sa koncovka *-ej* pripína k základu s hláskoslovným slovakizmom, napr.: *do dlhey chwile* 127b.

5.3. Osobné a miestne mená v ŽK neboli zatiaľ náležite zhodnotené. Doterajší bádatelia nepostihli rozdiel medzi jazykovým materiálom, ktorý v ŽK poskytujú apelatíva a vlastné mená. Pamiatka obsahuje dosť bohatú zásobu vlastných mien. Tie vlastné mená, ktoré vytvorilo slovenské etnikum a ktoré

²⁹ J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka* II, 278 a 302.

³⁰ Ukážky z Roudnického zrcadla (aj toto datovanie) pozri u Chaloupeckého, *Knika Žilinská* Úvod, str. XL—XLV.

³¹ O tom bližšie V. Blanár, *Vlastné mená v Historickom slovníku slovenského jazyka*. Stanislavov sborník (v tlači).

pomenúvajú objekty zo slovenského jazykového územia domácimi alebo zdomácnenými výrazovými prostriedkami (a takých je prevažná časť) sú prvkami slovenského jazykového kódu.³¹ Zo snahy písať podľa spisovného úzu vyplynulo u niektorých pisárov úsilie zapisovať aj slovenské vlastné mená po česky, napr.: *Hriczowsky* 80b2 (1444) popri *Hrziczowsky* 99b (1454), *Mrzehorz* 84b2 (1470; len tak), *Ondreg* 92b2 (1497) popri *Ondrzeg* 95b2 (1513), *Krepczik* 95b1 (1511) popri *Krzepczik* (ib.) a iné. Na zapisovaní vlastných mien vidno postoj pisárov k slovenskému jazyku. Tu sa postupovalo od slovenčiny k češtine. Pretože sa pisári usilovali písať po česky, pri výbere apelatív vychádzali viac z českej lexiky; pripomenuli sme už, že výnimku tvorila vžitá slovenská právna terminológia i niektoré celonárodne používané domáce výrazy. Treba ešte dodať, že podstatná časť výrazov, ktoré obsahuje ŽK, sú slová známe na celej česko-slovenskej jazykovej oblasti. Ak pisateľ zapísal staročeské slovo so slovenským jazykovým znakom, prípadne ak je český jazykový znak nadbytočný, bol obyčajne smer od českého východiska k slovenčine, napr.: *piesmo* (143b), *bratř* (90b2), *przycz* (115b), *przyczinie* (119b; 3. sg.).

F. Ryšánek si tento rozdiel v lexike ŽK neuvedomil a do normalizovanej staročeskej podoby dáva v heslovom slove aj vlastné mená, ktoré pomenúvajú slovenské reálie. Napr. zápisy *Předmyr* 97b2 (1417), *Predmy[r]* 98a (1417) zaraďuje pod heslo: *Předmíř*, *Predmier*. Doklady *przewize* 99b (1454), z *Prewidie* 84b2 (1470), z *Prywydy* 2b1 (1460) zhrnul pod heslo: *Přievířie*, *Previda*, *Pri*. Rovnako postupuje pri osobných menách. Zápisy *Michalko* (dvakrát, 1462 a 1460), 4. p. *Michalka* 100a (1455), *Michalec* 100a (1455) rekonštruuje ako *Michálek*, *Michálko* a pod.

Slovenské vlastné mená v ŽK čakajú na zhodnotenie z hľadiska slovotvorného a lexikálno-sémantického. Poskytujú dôležitý materiál pre štúdium vývinu osobného pomenovania na Slovensku. Niektoré pozorovania nájdeme v *Ryšánkovom Slovníku*.³² Pretože ide o útvary, pre ktoré vzhľadom na ich archaický ráz nenájdeme vždy paralelu v dnešnej apelatívnej slovnej zásobe, interpretácia na základe zápisu v ŽK nemôže byť v každom prípade jednoznačná. Vhodne pripomína F. Ryšánek (Sl. 267), že zápis *Cziczkan* možno čítať *Čičkan*, *Cickan*, *Čičkan*, *Cičkan* a všetky tieto podoby sa môžu vysloviť s krátkymi alebo dlhými samohláskami. K správnej interpretácii zápisu nedospejeme bez porovnávania s neskoršími zápsmi tohto mena v Žiline: významným sve-

³² Výklad *Mitachrast*, *Mithachrast* (1469), *Mytachrast* z prezývky: „My, ta chrast“ je však problematický. Skôr ide o kompozitum: *Mita* (z *Mito* k *Dimiter*) + *chrast*. V ŽK sa zložkou *ih* v niektorých prípadoch zapisovalo *l*. Zložené osobné mená nie sú v ŽK výnimkové, porov.: *Beznos* — *Beznosij*, *Mokropysk* — *Mokropyskij*, *Solíhrach*. Ďalšie dvojčlenné osobné mená (obyčajne prezývky) zo Žiliny uvádzajú iné súveké pramene, napr. *Protocolum transactionum*: *Mastíhlávka*, *Potmětkalka*, *Nejezchleba*, *Dupipivo*, *Kučbrada*, *Vlčohlava*, *Černobrad*. Tieto prezývky patria do najstaršej vrstvy slovenských osobných mien.

dectvom sú dnešné podoby mien v Žiline, ktoré môžeme dať do súvisu s najstaršími zápsmi v ŽK.

Iné zápisy mešťanov a prisažných žilinskej mestskej rady ukazujú, že počešťovanie slovenských mien pri zapisovaní administratívno-právnych úkonov bolo v tej dobe dosť bežné; porov. napr. z *Protocollum transactionum: Pawel Drzienowsky 1536/36* popri *Drienowski 1528/7*, z *Orziesske[m] 1538/49* popri *od Orysskoweq 1557/81*. Častejšie však nachádzame vlastné mená zapísané v slovenskej podobe. Ba nájdeme aj archaickejšiu formu mien zapísaných v ŽK: *Jan Matheguow kupil kus luky od Malziena* (*Protocollum transactionum 1528/5*); ináč len *Manziel 1528* a *Manzel 1529*. (Nové doklady sú i v Chaloupeckého Středověkých listoch ze Slovenska.)

Vráťme sa k čítaniu zápisu *Cziczkan*. V Chaloupeckého Středověkých listoch ze Slovenska čítame zápis *Lacek Cziczkan z Rudiny (1479, č. 162)*. Na základe tohto zápisu rekonštruoval V. Vážný³³ toto meno ako *Cickáň, Cickán*; vykladá ho z maď. *cickány* „druh menších myši, rýsek“. V tomto prípade správnejšie postupoval F. Ryšánek, keď sa oprel o živú formu mena, ktorú našiel v Lombardiniho článku *Dávna Žilina*.³⁴ V r. 1438 sa spomína: *Ladislav dicto Czuczkan de Rudina*, r. 1479 *Ladislav Chuchkan*, ináč *Czicskan de Rudina*. Majiteľ domu k r. 1773 sa volá *Daniel Čičkan*. Ryšánkovo čítanie *Čičkan* (s variantom *Čučkan*) má oporu v dnešnom priezvisku v Žiline *Čičkánik*. Preto Vážneho výklad z maďarčiny je pochybný. Základom mena, pôvodne prezývky, môže byť archaický nárečový základ *čič-*, ktorý je v slovách *čičať* „močiť“, *čiča*, *čičanky* „moč“. ³⁵ Na tento výraz i význam poukazuje archaické frazeologické spojenie *liať sa, tieť čičkom* (t. j. *cicerkom*). Porov. doklad: z *jeho (Jankovho) tela sa krv čičkom leje* (Sokol VI, 1867, 4). Slová *čičati*, *čičák*, *čičal*, *čiča* nájdeme u J. Jungmanna, ³⁶ *čičanie* „močenie“ v Gebauerovom Staročeskom slovníku (I, 171), *Příruční slovník jazyka českého* ich neuvádza.

Niektoré z mien v ŽK majú veľký význam pre dejiny slovenskej slovnej zásoby. Takým osobným menom je: *Špán*. Meno je zapísané dvakrát: 1403 *Martin Span*, 1423 *Martyn Schupan de Magna Kothosschow*. Z dokladov vidíme súvislosť medzi formami *špán* a *župan*. V Chaloupeckého Středověkých listoch ze Slovenska je doklad asi z polovice 15. storočia zo Šariša: *sspan a hajtman na Sarus* (č. 49, str. 49) Z r. 1483 poznáme i formu *išpán*: k pánom *ysspanom* (Trenčín, č. 178, str. 141). V. Vážný vo svojom cennom Glossariu ³⁷slovenské varianty *išpán*, *špán* („župan“) vykladá z maď. „ispán = šafár, župan, správni

³³ *Glossarium Bohemoslavicum*. Bratislava 1937, 9.

³⁴ Slovenské pohľady 8, 1888, 143.

³⁵ M. Kálal, *Slovenský slovník z literatury aj nárečí*, Banská Bystrica 1924, 74. Ďalšie doklady v Ribayvom *Idioticon Slovacicum* a v Koyšovom *Slovansko-nemecko-latin-skom slovníku* (rukopisy v lit. archíve MS).

³⁶ J. Jungmann, *Slovník česko-německý* I, Praha 1835.

úředník v čele župy³⁷. Takisto aj I. Kniezsa³⁸ považuje slovo *špán* za prevzaté z maďarčiny. Proti tomu argumentuje E. Pauliny³⁹ a to právom. Myslím, že doklady z oblasti vlastných mien tu hovoria jasnou rečou. Nateraz k tejto otázke aspoň tolko:

V apelatívnej oblasti slovenskej lexiky sa (ako archaizmus) udržalo slovo *išpán*, ktoré je z maď. *ispán*. Najstarší doklad na toto prevzatie je z konca 15. storočia. Nepoznáme doklady na tento výraz v platnosti vlastného mena. Slovo *špán* je doložené iba v slovenských miestnych, pomiestnych a osobných menách. Porov. m. m. *Španie Pole*, *Špania Dolina*, pomiesne mená *Španilán* (Lietava), *Špania roľa* (Horný Kalník), *Španistráne* (Sklabiňa), *Špania Žabokrek*y, *Bystrička*, *Dolné Jaseno*), *Španičke* (Priekopa), priezviská *Špánik*, *Španko*, *Špaňár* // *Španiar*. Historické doklady z 15.—17. storočia svedčia, že tento výraz patril do našej najstaršej slovnej zásoby a neskoršie zanikol. Medzi najstaršími dokladmi: 1576 *Duro Sspanyk* (Čelkova Lehota), 1552: *s Ganom Sspanowicze* (!) (Čachtice), 1689: *Spanianszky* (Ploskuo)⁴⁰ je podľa nášho názoru dôležité najmä dvojjenné meno *Sebešpán* (k *sebe* + *špán*) viackrát zapísané v žilinskom Protokole transactionum: 1547/91 *Jan Sebesspan*, 1549/99 *Yanu Sebesspanu*, *Sebesspanu Kubikowi*. Zložené mená tvoria starú zložku v slovanskej vrstve osobných mien. Samotné slovotvorné typy sú praslovanské.⁴¹ Uvedené skutočnosti — myslím — potvrdzujú náhľad, že staré domáce slovo je v slovenčine *špán* a neskoršie bolo z maďarčiny prevzaté *išpán*, ktoré sa však do maďarčiny dostalo zo slovenčiny.

5.4. V ňi najzaujímavejšia kapitola v rozbere jazyka ŽK sa týka slovenskej právnej terminológie.

Slovná zásoba ŽK obsahuje väčšinu výrazov, ktoré v tom čase boli spoločné češtine i slovenčine. Bude poučné podrobne preskúmať pomer lexikálnych bohemizmov (napr. *lúti*, *lépe*, *naléztí*, *pak*, *pěče*) a lexikálnych slovakizmov ŽK a ich uplatnenie v lexikálnych vzťahoch. Predbežné porovnanie ukazuje, že počet lexikálnych slovakizmov je omnoho väčší (vyše 150 lexikálnych jednotiek). Výraznú skupinu v lexikálnych bohemizmoch tvoria synsémantické slová. Privádza nás to k pozorovaniu, že celkove české rúcho ŽK zahŕňa výrazový

³⁷ *Glossarium Bohemoslavicum*, Bratislava 1937, 23—4.

³⁸ *A magyar állami és jogi terminológia eredete. A Magyar tudományos akadémia nyelvé-és irodalom tudományi osztályának Közleményei. VII. kötet, 3.—4. szám. Budapest 1955, 237—243.*

³⁹ *Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. Jazykovedné štúdie 6. Bratislava 1961, 7—8.*

^{39a} Podľa zistenia Jána Bođu, odborného pracovníka Slov. nár. múzea v Martine, a podľa dotazníkovej akcie.

⁴⁰ Z archívu vlastných mien v historickom oddelení ÚSJ SAV.

⁴¹ Pozri J. Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964, 40.

⁴² Pozri našu dopĺňajúcu poznámku č. 21 a Chaloupeckého pripomienky na str. XXXVIII—XXXIX ŽK.

materiál, ktorý je početnými spojivami spätý so slovenským prostredím. Lexikálne slovakizmy a slovenské prvky, ktoré možno ako také hodnotiť vzhľadom na nejaký hláskoslovný alebo tvaroslovný prvok, sú v podstate celonárodné slovenské slová.

Prekladateľ a pisári prevzali zo živého úzu početné administratívno-právne termíny. Ich neúplný súpis nájdeme na konci Úvodu Ryšánkoveho Slovníka.⁴² Po zozbieraní bohatšieho dokladového materiálu zo 16.—1/2 18. storočia budeme môcť výrazy zo ŽK začleniť do vývinu slovenskej slovnej zásoby. Niektoré otázky možno skúmať už dnes. Napr. F. Ryšánek považuje slovo *příš* (*příš*?) za nejasné. Tento termín sa však vyskytuje v 16. a 17. storočí aj v iných mestských protokoloch. Je jedným z početných synonymných výrazov pre lat. *iuratus* (*boženík, prisazný, prisazník, starší, obecný starší, obecný prisediaci, konšel, radný*).⁴³ Aj z neskorších pamiatok sú doložené výrazy *otčizna, materizna* (1561, Part. Lupča), *otný* „otcovský“ (17. stor., Žarnovica).

Novšiu vrstvu v právnych termínoch ŽK tvoria výrazy, ktoré poukazujú na politickú a hospodársko-spoločenskú príslušnosť Slovenska do feudálneho Uhorska, na kolonizačné prúdy, banskú výrobu, napr. *stoličné právo, vidiek, chotár, mertuk; richtár, fojt, šoltýs, radhús (radhaus), rink; zrajtovati* „zrátať, spracovať“, *pavovati* „stavať“, *pavovanie, luon* a i. Staré domáce termíny z okruhu súkromného práva vyrastajú zväčša zo slovanských základov, napr. práv- (*právo, právny*), pr- (*přě, přička*), rok- (*rok, rokovati*), bož- (*božiti se, zbožiti se, zabožiti, božba, boženík, boženstvo*), ruk-/*č-* (*ručiti, zaručiti, zaručenie*), sud- (*súdiť, súdný, súdcě, otsúdiť*), káz- (*kázati, kázanie, kázeň, otkázati*) a pod. Odborná právna terminológia kultúrnej slovenčiny pred 15. storočím jednak nadväzuje na staré slovanské rodinné, vlastnícke a obligačné právo,⁴⁴ jednak sa samostatnejšie rozvíja vzhľadom na nové štátoprávne zaradenie v zmysle pojmovom i výrazovom.

Mnohé z právnych termínov ŽK používajú sa na Slovensku i v nasledujúcich storočiach, terminologický obsah niektorých výrazov sa posúva, niektoré zo slovnej zásoby zanikli a v slovníkovom materiáli zo 16.—1/2 18. storočia už nie sú doložené. Charakteristickou ukážkou podobného vývinu je napr. sémantické pole výrazov „*iurare — ius iurandum — iuratus*.“ V ŽK sú zaznačené tieto výrazy od základu *božiti*: *božiti se, zbožiti se, zabožiti, božený, božba, boženík, boženický, boženstvo*. (Sú to lexikálne slovakizmy.) Popri *božiti* sa používal v podobnom terminologickom význame výraz *prisahati*, popri *božba* *prisaha*.⁴⁵ Sy-

⁴² V. Vážný, *Glossarium Bohemoslavicum*, Bratislava 1937, 65: *przisahu neboli božbu*, r. 1488.

⁴³ K niektorým stredovekým právnym termínom pozri R. Kuchar, *Niektoré termíny v stredovekej slovenskej právnej terminológii*, Jazykovedný časopis 15, 1964, 53—63.

⁴⁴ Porov. T. Saturník, *Život starých Slovanů, II/2. O právu soukromém u Slovanů v dobách starších*, Praha 1934. — J. Janko, *O pravěku slovanském*, Praha 1912.

nový rad „mratus“ je v ŽK doložený termínmi: *přisažný, košel, přiš, starší, radný*. Výrazy odvozené od základu bož- neskoršie strácali oporu v základnom člene *božiti*, pretože v odbornom terminologickom význame „iurare“ prevládol výraz *prisahať* a výrazy odvozené od tohto základu (*prisaha, prisážný*). Sloveso *božiť* z neskorších administratívno-právnych písomností nemáme doložené. Jeho ústup potvrdzuje aj nový termín *boženik prisážný* (1584: *bozenykov prysaznich*). Toto združené pomenovanie je vlastne pleonazmom a svedčí, že termín *boženik* už vypadol z významovej súvislosti s *božiť* „iurare“. Sloveso *božiť sa* rozšírilo svoj neterminologický význam na „dušovať sa, veriť sa“ (tak v spisovnom jazyku i v nárečiach),⁴⁶ Pretože jeho terminologický význam zanikol, na miesto *boženik* sa ustálilo *prisážný* a pomenovanie člena obecného výboru *boženik* „pokleslo“ na označenie obecného sluhu. V Slovníku spisovnej slovenčiny sa výraz hodnotí ako zastaraný (I, 122).

Dôkladná konfrontácia najstaršej vrstvy právnej terminológie v ŽK s právnou terminológiou zo 16.—18. storočia prinesie dôležité a prekvapujúce poznatky pre najstaršie kultúrne dejiny Slovákov. Zatiaľ tu pripomeniem iba niektoré fakty.

Posledné Vašičove⁴⁷ výskumy potvrdili názory starších bádateľov, napr. V. Jagiča⁴⁸ a A. I. Sobolevského,⁴⁹ že právne spisy Cyrila a Metoda majú stopy veľkomoravského prostredia. J. Vašica hovorí o stópach predcyrilometodskej českej právnej terminológie v Metodovom preklade nomokánonu.⁵⁰ Výrazy, ktoré uvádza J. Vašica alebo A. I. Sobolevskij ako charakteristické pre českú jazykovú oblasť, môžeme sledovať v staršej i dnešnej slovenskej slovnej zásobe. Napr. okrem nomokánonu inde v cirkevnej slovančine nedoložené *uvarovati* „ošetriť novorodiatko“ má paralelu v sl. *varovať, zavarovať, uvarovať; dogoniti* „dohoniť“, sl. *dohoniť; nagolstvo*, porov. *náhly* a mnohé odvodené slová od tohto základu. J. Vašica interpretuje slovo *pravda* spomínané v známom dialógu Rastislavových poslov pred byzantským cisárom Michalom ako civilný zákonník („code civil, séculier, code général“; Byzantinoslavica 12, 1951, 169⁵¹). Hodno spomenúť, že v niekoľkých dokladoch z našich administratívno-právnych písomností má slovo *pravda* starší význam „právo; právny proces“, porov. ... po druhe wiznały pred panem richtarem Tomassem Loynikiem a star-

⁴⁶ *Slovník slovenského jazyka* I, Bratislava 1959, 122. — V. Vážný, *Glossarium Bohemoslavicum*, 7. — R. Stanislav, *Príspevok k vývoju slovenskej právnej terminológie*, Bratislava 1938, 24—25, 39.

⁴⁷ J. Vašica, *Metodějův překlad nomokanonu*, Slavia 24, 1955, 9—41. — Tenže, *Origine cyrillo-méthodienne du plus ancien code slave dit „Zakon sudnij ljudem“*, Byzantinoslavica 12, 1951, 154—174.

⁴⁸ *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlín 1913, 2. vyd., 83.

⁴⁹ *Nomokanon Ioanna Scholastika* v knihe *Materialy i issledovanija v oblasti slavianskoj filologii*, S. Peterburg 1910, 141—153.

⁵⁰ Slavia 24, 1955, 38.

⁵¹ Porov. aj E. Paulíny, *Veľké jubileum*, Slovenský jazyk a literatúra v škole 10, 1963, 3.

ssimy w Rožomb[erku]: toliko czo prawda gest w stredy pred s[watym] Thomassem a nad to panu hlawnemu swedomy to wsseczko pod mestsku peczety pan rychtar a starssy 19 decembris hnedky poslaly... (Ružomberok 1576, archív HSSJ). — wedle wasseg fassionem gest tak gako se w prawdie nachaze a nasseho mileho oczyka tess knihy vkazugj ... (1596 Banská Bystrica, archív HSSJ). — ... prosym ... že czuožkolwek sama prawda w/sobe wyhledawa. že teyto g[e]h[o] m[il]milos[ty] pana poddaneg podle toho testamentu dosty uczinity raczyte ... (Žitňany (?) 1597).

Za osobitne dôležité svedectvo vývinového vzťahu medzi predecyrilometo-dejskou — treba povedať veľkomoravskou — právnou terminológiou a najstaršou slovenskou právnou terminológiou považujem existenciu istých slovných čeladi pri niektorých staroslovienských západoslavizmoch. Pri výraze *rokō* „(stanovený) počet svedkov“ J. Vašica⁵² pripomína, že vzťah k češtine tu nie je jasný. Avšak zo ŽK a z neskorších slovenských administratívno-právných písomností poznáme sloveso *rokovati* (dodnes bežné v slovenčine) vo význame „citovať, pohnať, pozvať na súdne pokonávanie“: „rokovaný“ tu vystupoval ako svedok alebo ako obžalovaný. Myslím, že významová súvislosť so spomínaným obsahom substantíva *rokō* tu ešte je zrejmä. Uvedme niekoľko dokladov na sloveso *rokovati*, ktoré aj Ryšánek hodnotí ako lexikálny slovakizmus: Ten rušitel pokoje rokowan bude před právo (wen ... der wídepreicher vorgeladen wirt), ŽK 131b. Bude-li člověk který ... obžalován a bude rokowan ku právu (wirt ym vor geboten mit recht), ŽK 137b. — s/panyow Laslawkow obidwuch nas rokował do Trnawy (1575 Ladamier, archív HSSJ). — ... skrze mne Gyryka Nozdrowyczkeho na ten czas sluzneho dworskeho stolicze Tr[en]jeza[n]-skeg a skrze Raffaele Preczinskeho bozenika teyz stolicze, rokugiczich sub solito etc. (1567 Považská Bystrica, archív HSSJ). — ... a wsseczky lysty rokowane, prysuczene, prysažne a gyne yakekolwek pry obsahugyze, ku koncezy prywedly (1579 Sučany, archív HSSJ). Podľa Vašicu výrazným svedectvom pretlmočenia gréckeho textu podľa českej právnej terminológie je tento kontext nomokánonu: i piatericeju da wzwratitě sě istinoju = ať pridá pětinu k tomu, co vzal (c. d. 36). Vašica zdôrazňuje, že až do 16. storočia sa zo všetkých slovanských jazykov len v starej češtine používalo slovo *jistina* v špecificky právnom význame „vec, ktorá dokazuje jistotu čeho, species facti, corpus delicti“. Výraz *jistina* v tomto význame sa používa aj v ŽK (141a). Okrem tohto slova nájdeme v ŽK aj výrazy od neho odvodené: *prejistiiti* „usvedčiti“, *jistinnik* „jistec, svědek, žalobce“ a *jistin(n)ost* „iusta possessio, cautio iudiculis (Slovník ŽK 217 a 218), ktoré zo starej češtiny nepoznáme. F. Ryšánek hodnotí tieto

⁵² Slavia 24, 1955, 18.

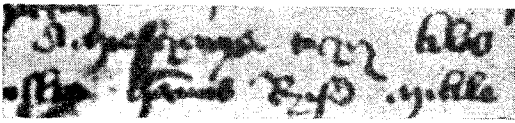
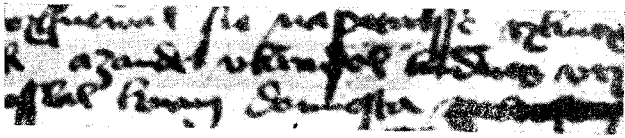
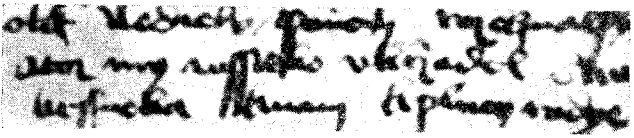
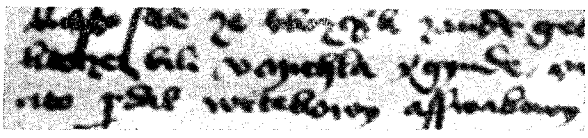
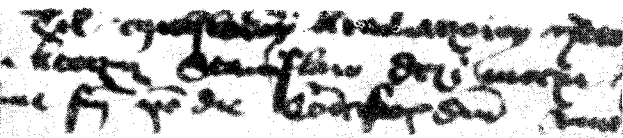
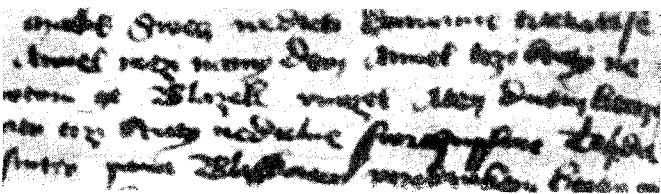
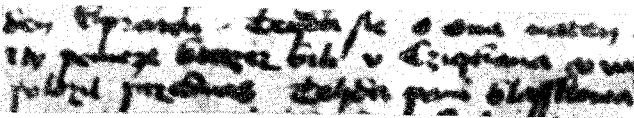
⁵³ Slovník slovenského jazyka 1, 622, a Slovník spisovného jazyka českého 1, Praha 1964, 797.

výrazy ako lexikálne slovakizmy. Slovo *istina* žije dodnes v slovenčine i češtine vo význame „peňažný základ, kapitál, hotové peniaze“.⁵³ Tento význam máme doložený napr. zo 16. storočia: ... pridawa taže Magdalena Ferianczowj Žitkowj na tieže role predgmenowane fl. 50 hotowey vherskeg // mincze, kterichto fl. 50 y s interesem, kterehožto s gystinow věini fl. 10, bude powinen Ferianczowj Žitko Magdalene wratiti ... (Partizánska Lupča 1597, archív HSSJ). Staršie významové vzťahy vidíme v doklade z protokolu Troch Sliachov (1596/51, archív HSSJ): Prygala pak k/sobe za majujzela Thomasse Kutneho spuosome s/tym, aby syrodeze warowal a ochranowal. A geho gystina, ktoru pryhnal sebu k syrotnym, totyz to 2 woly a galowyczu a klusu, to se ma gemu wylozyti.

Z hľadiska slovenskej historickej lexikológie sa potvrdzuje správnosť Vašicovho náhľadu, že zaradením spisu *Zakon sudnij ljudem* (a to isté sa vzťahuje na nomokánon) do cyrilometodejskej literatúry sa otvára nová kapitola pre české a slovenské právo. Pravda, mnohé lexikálne západoslovizmy v staroslovienskych pamiatkach, ktoré sa doteraz vysvetľovali len s poukazom na češtinu, majú svoje pendanty v slovenskej lexike, ale neprichodia v ŽK. Napr. A. I. Sobolevskij (c. d. v pozn. 49, 54) uvádza z Nikodémovho evanjelia viaceré slová, ktoré — ako vraví — možno najlepšie vysvetliť pomocou češtiny. Majú však jasnú paralelu aj v slovenčine: *vlastbnŭ* — *vlastný*, *velika nočb* — *Velká* (dial. *veliká*) *noc*, pozoruhodné je *vŕstbknuti na krŕstŕ* — porov. sl. *nastoknúť*, *zastoknúť* (tu česká paralela chýba!). Súvislosti, na ktoré sme tu poukázali, sú síce nové, ale vo svetle nových archeologických výskumov nie sú prekvapujúce. Keď sa centrum Veľkej Moravy rozprestieralo po oboch stranách rieky Moravy a siahalo na dnešné stredoslovenské územie a keď obyvateľstvo, ktoré na tomto území býva, zachováva historickú kontinuitu s veľkomoravským etnikom, vo svojom jazyku muselo zachovať isté stopy, ktoré na staré historické súvislosti poukazujú. Ak by sme ich v slovenčine nenašli, svedčilo by to len o nedostačujúcej znalosti slovenského (najmä historického) jazykového materiálu.

V závere sa vraciame k myšlienke, ktorú sme spomenuli na začiatku tejto štúdie. Je zvláštne, že polemika medzi českými a slovenskými historikmi a jazykovedcami vznikla pri otázke, ktorá by mala skôr ukázať úzku historickú spätosť slovenčiny a češtiny. Aj jazyk ŽK, chápaný v širších historických vzťahoch, svedčí o pozitívnej úlohe, ktorú mala čeština pri formovaní slovenskej národnosti, a najmä jej spisovného jazyka.⁵⁴ Ďalší výskum jazyka ŽK, hodnotený z tohto hľadiska, osvetlí veľký význam tejto pamiatky pre dejiny nášho spisovného jazyka.

⁵⁴ Pozri E. Paulíny, *Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry*, Sborník O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov, Bratislava 1956, 99–124.

1	
2	
3	
4	
5	
6-7	
8	

9

29 (H) maff Onabel naff polus
3 Wuzona ifun, Inente Puzon
pol & to fu dlo Ouzlon na verla

10

plm gradu ofatny manzell
melody ambulapp uofa eler
Emameli kurth, atede a za

11

Inmagin, Or volyubtes Gudic
vuz, clav fiv dandy barboze

12

gednal a paccay Lorenzom
nongacch bric fiv miffant
o ren del coz ay fe donbalo delu

13

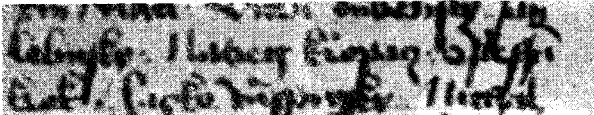
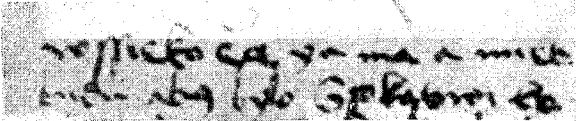
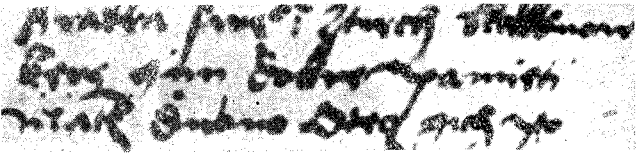
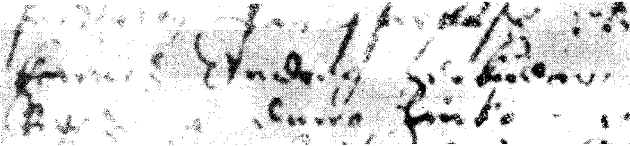

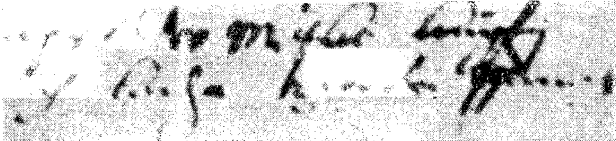
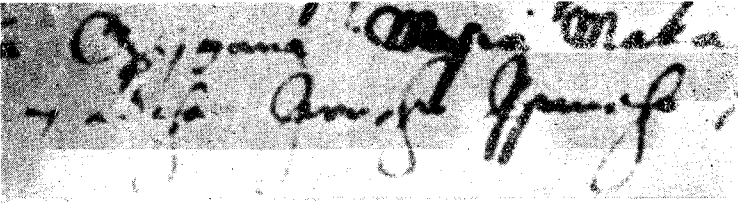
andray fbon s nora fiv uab of
zab Aged yngom Agv du yro
dca do vlymym am ab h'v

14

fiv unuf, the pped adyem lidu
fu Selen na fuyon, fe mife
... ..

15

A pynad, ufo gl'nd d'v
w' f'lon, f'lon, f'lon
f'lon, uo h'le d'f'lon p'p'ne

16	
17	
18	
19	
20	
21	
22	

1. Автор выдвигает проблематику языка Жилинской книги (ЖК) с точки зрения современного состояния исследования по языку.

2. Наиболее удобной формой издания наших древнейших письменных памятников является способ транскрипции, а не способ транскрипции (смотри ЖК Халупецкого). Сомнительно толкование некоторых явлений (количество, чтение *ego* и др.). Кроме того, издание Халупецкого не без ошибок. Рудольф Кухар отметил свыше 100 более или менее важных отклонений в транскрипции записей городского совета (две пятых рукописи). Приблизительно одну пятую составляют ошибки, повышающие количество словакизмов ЖК.

3. ЖК с точки зрения языка представляет собой своего рода единое целое, возникшее в результате интерференции двух близких кодов: древнечешского языка 1/2 XV—1/2 XVI стол. и разговорной формы словацкого культурного языка из области Жилины (здесь опять следовало бы различать местные говоры и сверхдиалектный языковой обиход города Жилина, но соотношение этих двух очень близких друг другу целых автор не решает). В основе ЖК лежит система древнечешского языка. Хотя словакизмов здесь много, они не представляют собой системы. Не за словацкими элементами следует видеть определенную систему словацкого языка.

4. Какую роль играет словацкий язык в построении языка и стиля этого памятника? Различаются элементы, общие чешскому и словацкому языкам и элементы, носящие черты или чешского, или словацкого языков. Многие элементы не поддаются однозначной классификации. Здесь надо применить более широкий сравнительный метод: явления XVI века, рассматриваемые в их развитии, надо сравнивать с состоянием в диалектах Поважья в области Тренчина и в современном им чешском языке. С точки зрения развития словацкого литературного языка ЖК представляет собой исходный пункт в линии развития: чешский язык в роли литературного языка словацкой национальности — словацкий литературный язык.

5. Предлагаемый методический прием автор применяет к решению 4 вопросов:

а) запись гласной *ǣ* в ЖК;

б) оценка окончания *-ej*;

в) соотношение имен собственных и нарицательных. Толкование личных имен *Čičkan* (*Cziczkan*) и *Špán*;

г) административно-правовые термины относились к разговорной форме словацкого литературного языка до XV века. Многие из них продолжают существовать в более поздних письменных памятниках этого жанра. Исходя из примеров в ЖК и словарного материала более позднего периода, можно найти некоторые соотношения между правовой терминологией ЖК и между терминологией в произведениях Кирилла и Мефодия (сравни *prada, rokъ* — *rokorati, jistina* — *přejistiti* — *jistinnik* — *jistinnost*).

Z EXPERIMENTÁLNÍHO VÝZKUMU SLOVENSKÉ VÝSLOVNOSTI

JANA DVONČOVÁ

Základní orientaci, co se týče popisu slovenské výslovnosti, poskytovala po dlouhou dobu monografie B. Hály.¹ Tento materiál přejímá později a v jednotlivostech doplňuje J. Stanislav.² V rámci hláskosloví *Slovenské gramatiky*³ zpracoval kapitoly o výslovnosti J. Štolc. Stručný popis slovenské výslovnosti podává nejnověji E. Pauliny v úvodu k *Fonológii spisovnej slovenčiny*.⁴ V souvislosti, s výzkumem vad dětské řeči zabývá se slovenskou výslovností J. Liška.⁵

Tyto popisy jsou různorodé jak co do metody, tak co do svého cíle. Monografické práce jsou zaměřeny na popis základních rysů slovenské výslovnosti, jimiž je slovenština charakterizována v poměru k jiným slovanským jazykům. Z tohoto hlediska vystupuje do popředí především maximální podobnost s výslovností češtiny jako nejbližší příbuzného jazyka západoslovanského. Popisy zahrnuté v rámci jiných prací mají charakter orientační, nezabíhající do podrobností.

Na základě názoru, že středoslovenské nářečí mělo rozhodující vliv na formování spisovné slovenštiny, soustřeďoval se zájem badatelů především na tuto oblast a byly z ní proto voleny i všechny pokusné osoby při výzkumu experimentálním.⁶ Tím unikala pozornosti variabilita ve výslovnosti spisovného jazyka na celém území Slovenska. Od doby, kdy byla vypracována práce B. Hály, značně se změnila poměry ve vztahu spisovného jazyka a nářečí, protože vzrostl počet uživatelů spisovného jazyka. Tlak hláskoslovného systému spisovného jazyka ustálil celkově spisovnou výslovnost. Avšak v realizaci této výslovnosti u jednotlivých uživatelů zachovávají se ještě některé zbytky vý-

¹ B. Hála, *Základy spisovnej výslovnosti slovenskej*, Praha 1929. Dále B. Hála vypracoval stať o slovenské výslovnosti ve Stanislavově *Československé mluvnici*, Praha—Prešov 1938. Nejnověji popsal B. Hála slovenskou výslovnost v knize *Fonetické obrazy hlásek*, Praha 1960.

² J. Stanislav, *Slovenská výslovnost*, Martin 1953.

³ E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, Martin 1953; 2. a 3. vyd. je z r. 1954 a 1955, poslední 4. vyd. vyšlo v Bratislavě r. 1963.

⁴ E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961.

⁵ J. Liška, *Rotacizmus*, Vlastivedný sborník, Košice 1956, 304—346; *List logopéda učitelke materskej školy o výchove reči*, Materská škola 6, 1959, 248—253; *Slovenská mliečková spolouhláska I*, Československá logopedie, sborník statí, Praha 1956, 114—126.

⁶ B. Hála, c. d.; J. Stanislav, c. d.

slovnosti nářeční. Považujeme za důležité sledovat i tyto odchylky, které do jisté míry ukazují, jakým způsobem probíhá proces přechodu od výslovnosti nářeční k nadnářeční výslovnosti spisovné. Používáme-li tedy v této studii termínu „výslovnost spisovné slovenštiny“ nebo „spisovná výslovnost“, nemíníme tím ortoepeickou normu, ale zvukovou realizaci spisovného jazyka u jeho jednotlivých uživatelů.

Výzkum, o jehož výsledky se opírám v této studii, prováděla jsem se čtyřmi ročníky posluchačů slovenštiny. Byli to posluchači ve věku od 17 asi do 30 let, původem z různých krajů Slovenska i z různých vrstev obyvatelstva. Bilin-gvisté a posluchači s dyslaliemi do výzkumu pojeti nebyli. Prováděla jsem tento orientační výzkum slovenské spisovné výslovnosti pouze základní fonetickou metodou.⁷ Postupně bude Fonetický kabinet FFUK pokračovat ve výzkumu všemi ostatními metodami až k nejsložitějším.

B. Hála ve své práci⁸ konstatuje téměř u všech hlásek — mimo ty, které čeština nemá — shodu slovenské výslovnosti s výslovností českou. Poněkud odchylný akustický dojem zjišťuje pouze u hlásek *l, d, ň* v Ružomberku a Slovenském Pravne, kde tyto hlásky zní trochu tvrději (s. 35), u hlásky *l* zaznamenává artikulaci posunutou poněkud dopředu, avšak bez větší změny akustického dojmu (s. 54). Popisy ostatních autorů, týkající se spisovné výslovnosti, nezaznamenávají nijaké podstatné rozdíly mezi výslovností slovenskou a českou.

J. Stanislav v cit. díle přejímá v podstatě pozorování Hálovo, pokud se týká artikulace *l, d, ň* (s. 168, 172); navíc upozorňuje na mírně změkčené *ch* a *k* (s. 179, 183). U sykavek upozorňuje na východoslovenské *s, z*, ovšem pouze jako na jev výhradně nářeční. Jinak považuje výslovnost slovenských sykavek za úplně shodnou s výslovností pražskou. U *l* zdůrazňuje (s. 199), že koneček jazyka artikuluje „chrptom (!) a nie ostrím“. Jeho obrázek (lingvogram na s. 201) však toto tvrzení nepotvrzuje.⁹ Palatogram tu není rozhodujícím dokladem. (Také Hálovo pozorování, citované Stanislavem, že slovenské *l* se artikuluje více vpředu, svědčí spíše pro artikulaci apikální,¹⁰ jak bude dále popsána.) Autor si to sice uvědomuje, spíše ovšem na základě svědectví cizích jazykovedců o akustické podobě slovenského *l* než na základě vlastního výzkumu. Konstatuje, že toto *l* se podobá ruskému a polskému tvrdému *l*, ale není s ním

⁷ Za základní metodu považuji barvicí metodu, t. j. lingvografii a palatografii. Srov. o tom J. Dvončová, *Užití barvicí metody v současném fonetickém výzkumu*, JČ 13, 1963 111—120. V téže studii vykládám důvody, proč preferuji lingvografii před palatografii.

⁸ B. Hála, *Základy spisovné výslovnosti slovenské*, Praha 1929.

⁹ Je zajímavé, že i lingvogram středního *l*, který má J. Liška ve své studii (*Slovenská mäkká spluhláska l*) na s. 125, obr. 7 a 10, má vpředu zúžený dotyk na špičce jazyka, což podle naší zkušenosti svědčí o kolmějším postavení jazyčného hrotu k paterní klenbě, než při *l* s dotykem dorzálním.

¹⁰ Termínem „apikální“ budeme označovat každé kolmé postavení hrotu jazyka k paterní klenbě při okluzivách (starší termín „kakuminální“), při *l* nebo při afrikátách.

totožné (chybí velární dotyk obvyklý při *t* tvrdém). O alveodontálních okluzivách *t*, *d*, *n* (s. 164) opakuje kategoricky tvrzení Hálovo, že jsou tvořeny jediné hřbetem konečku jazyka a ne ostřím. Artikulace apikální podle něho v slovenštině neexistuje. (Palatogram ani lingvogram souhlásky *n* uveden není.)

V mým materiále objevují se výrazné varianty ve výslovnosti dosti velkého počtu hlásek (artikulovaných vždy v témže hláskovém okolí). Tyto varianty jsou zřetelně odlišné po stránce artikulační. Jejich akustickou podobu nebylo možno objektivně prozkoumat jednak pro nedostatek akustických analyzátorů v Bratislavě, jednak proto, že i na jiných našich fonetických pracovištích je akustická analýza souhlásek prozatím v začátcích. Rozdíly patrné prostým sluchem je vždy možno považovat za subjektivní a těžko prokazatelné.

Obtížné je hodnocení těchto variant z hlediska jejich závažnosti v systému spisovné výslovnosti (a to jak ve smyslu vztahu dialektu a spisovného jazyka, tak ve smyslu vztahu individuální výslovnosti a jazykové normy).

Pokusila jsem se vybrat několik variant, které považuji za nadindividuální a mezi nimiž lze sledovat určité zákonité vztahy. Je možno je seskupit do tří skupin: 1. hlásky, jejichž varianty jsou charakterizovány artikulací apikálně velární; 2. hlásky, jejichž varianty jsou charakterizovány artikulací dorzální (míníme tím prostě dorzální i palatalizovanou); 3. varianty v artikulaci sykavek a afrikát. Toto dělení je výhradně pracovní. Vydělení sykavek a afrikát z prvních dvou skupin má naznačit, že artikulační pohyby těchto hlásek vzhledem na jejich větší složitost je třeba posuzovat zvlášť uváženě a s ohledem na případnou individuální kompenzaci anatomického ustrojení artikulačních orgánů.

Hlásky *t*, *d*, *n* mají v slovenštině obvykle výslovnost popsanou B. Hálou a J. Stanislavem.¹¹ Budeme ji pro zřetelnost nazývat apikálně dorzální (termín ad hoc) na rozdíl od apikální (kakuminální). „Závěr na patře provádějí okraje celého jazyka a hlavně plocha konečku až k ostří“ (Hála, 27). Tento druh závěru, jak je vidět z našich palatogramů a lingvogramů (obr. 1—6), není prováděn příliš širokou plochou. Vedle tohoto způsobu artikulace zjistila jsem i případy artikulace hlásky *n*, někdy i hlásky *d*, které mají charakter artikulace apikální (obr. 8, 9, 11, 12, 15, 16)¹²: závěr provádějí okraje jazyka po stranách, vpředu se špička jazyka staví kolmo ostřím k paterní klenbě, přesněji k alveolám. Toto postavení je na lingvogramu zřetelně patrné při pohledu svrchu na plochu jazyka, neboť při něm vzniká zúžení závěru vpředu. Druhým dokladem je to, že dotyk vpředu sahá asi 2—3 mm na spodní stranu pod ostří jazyka. U souhlásky *t* setkala jsem se s touto výslovností jen zcela výjimečně, proto ji pro artikulaci *t*

¹¹ B. Hála, *Základy*, s. 23—29; J. Stanislav, *Spisovná výslovnost*, s. 161—167.

¹² Obrázky 10, 13, 14 jsou uvedeny proto, aby vynikl rozdíl v artikulaci *d* — *n* u téže osoby.

nepovažují za typickou. Naproti tomu u souhlásky *n* je velmi častá. U souhlásky *d* vyskytuje se rovněž dosti často, avšak zdaleka ne tak často jako u souhlásky *n*. Vedle toho vyskytuje se u souhlásky *d* (*t*) jen v tom případě, je-li ve výslovnosti těžše osoby u souhlásky *n*. Nezávisle na *n* se nevyskytuje. Případy takové artikulace zjistila jsem u osob původem jak ze západního, tak i ze středního a východního Slovenska. Zjištění takové artikulace u hlásky *n* není zcela nové. Všiml si jí už Hála v Základech (s. 23, okr. 17), a to ve výslovnosti středoslovenské.¹³ Rozšíření dotyku po stranách ve srovnání se střední částí vpředu považuje Hála za následek spuštění měkkého patra při artikulaci této hlásky. Avšak dotyk téhož tvaru vzniká, jak ukazují obr. 8 a 11, i při artikulaci souhlásky *d*. Při ní měkké patro zcela spuštěno není. Vedle toho činnost měkkého patra nemůže mít vliv na přesahování dotyku vpředu na spodní plochu jazyka.¹⁴ Pro jiné postavení jazyčného hrotu svědčí i výsledky palatografie. Při „apikálně dorzální“ výslovnosti hlásek *d*, *n* je závěr na patře alveodentální (obr. 5, 6), kdežto při výslovnosti apikální je závěr výhradně alveolární (obr. 11, 12, 15).

Posuzujeme-li apikální artikulaci souhlásek *d*, *n* v souvislosti s celou slovenskou výslovností, zjistíme další souvislosti. Stejně postavení špičky jazyka vyskytuje se i u jiných hlásek. Je téměř pravidlem při výslovnosti souhlásek *l* a *r* (obr. 17–21). (Srv. i konstatování Stanislavovo, c. d., s. 202.) Výjimečně objevuje se i při artikulaci *l* změkčeného (obr. 22).¹⁵

Co se týká rozšíření závěru vzadu po stranách při artikulaci *n* (popřípadě *d*), domnívám se, že může být souvislost mezi ním a dotyky vzadu po stranách v oblasti zadní části jazyčného hřbetu na zadní části palata a přilehlé části vela, které se poměrně často vyskytovaly při artikulaci hlásek bilabiálních, labiodentálních (a to znělých), hlavně pak hlásky *m* (obr. 23, 24). Hála takové dotyky považuje za náhodné, způsobené neobratností pokusné osoby. Několikaleté pokusy mě znovu přivádějí k domněnce, zda v slovenské výslovnosti nejde o t. zv. dvoufokusovou výslovnost labiál, při níž retní závěr je provázen doplnkovou artikulací zadní části jazyka zvanou „velarizací“. O takový druh artikulace v ruštině vedou se dlouholeté diskuse. Nejnovější experimentální práce L. G. Skalozubové¹⁶ existenci takové výslovnosti nevyvrací, ale v podstatě potvrzuje. Dosavadní metody ovšem t. zv. velarizaci průkazně dokumentovat

¹³ Připomíná jí i G. Horák v *Nářečí Pohorelej*, Bratislava 1955, 19, ale jen při hláskách *t*, *d*. Neuvádí, zda popis se opírá jen o prosté pozorování nebo o nějaký experimentální výzkum.

¹⁴ O vhodnou fotografickou dokumentaci tohoto jevu jsem se zatím pokoušela bez úspěchu. Při přímém pozorování výsledků lingvografie je takový dotyk na spodní straně jazyka zřetelně patrný.

¹⁵ Podobný lingvogram uvádí i J. Liška, c. d., s. 125, obr. 9.

¹⁶ L. G. Skalozub. *Palatogrammy i rentgenogrammy fonem russkogo literaturnogo jazyka*, Kijev 1963. 18–22.

nemohou. Teprve rentgenokinematografie může dokázat, nakolik zdvižení jazyka v této oblasti existuje a zda je přímo součástí artikulace labiál. Přesná akustická analýza může dokázat, zda je tento pohyb akusticky relevantní nebo irrelevantní.

Shrneme-li tedy výše uvedená pozorování, shledáme, že slovenské sonory (mimo *j*) a spolu s nimi částečně i souhláska *d* mají společný artikulační prvek, resp. pohyb. Je to větší prohnutí hřbetu jazyka směrem dolů, při němž se špička jazyka zdvíhá kolmo k paterní klenbě (s výjimkou artikulace *m*), zadní část hřbetu jazyka se po stranách zdvíhá směrem vzhůru. Pravděpodobně se někdy až dotýká patra, popřípadě zesiluje se dotyk na patře v této oblasti. Tento pohyb považují za protiklad ke zdvižení přední a střední části jazyka k paterní klenbě, tedy za artikulaci, kterou možno nazvat dorzální, vyskytující se u jiných hlásek.

Termín *dorzální* tak, jak ho užíváme v této studii, není ovšem dost výstižný. Neoznačujeme jím totiž jen dotyk střední částí jazyka, nazývanou dorsum, ale každý širší dotyk svrchní plochou jazyka, tedy hřbetu špičky jazyka i jeho střední části. Jedním druhem takového dotyku je artikulace hlásek palatalizovaných. Naše užití termínu *dorzální* je tedy poněkud širší.

Ve slovenské výslovnosti vyskytuje sa dorzální artikulace při artikulaci palatálních okluziv *t*, *d*, *ň*. Artikulují se se suprapalatální polohou jazyčného hrotu jako hlásky palatalizované. Tato výslovnost není sice pravidlem, spíše výjimkou, objevující se hlavně u osob z východního, ale i středního Slovenska, avšak nelze ji zcela opomíjet. Artikulace se suprapalatální polohou špičky jazyka (špička je nahoře, nanejvýš je mírně skloněno ostří) (obr. 25—33) je zřetelně odlišná od artikulace popsané Hálou v Základech a Stanislavem.¹⁷ Obr. 34—39 ukazují úmyslně přehnanou obvyklou výslovnost *t*, *d*, *ň* se špičkou jazyka opřenou o dolní zuby. Je zřejmé, že na lingvogramu nevzniká obraz, který by byl shodný s artikulací suprapalatální, že tedy lingvogram suprapalatálního *t*, *d*, *ň* nemohl vzniknout přehnaně důraznou výslovností pokusné osoby.

Výslovnost *t* se suprapalatální polohou jazyčného hrotu bývá obvykle provázána lehkou asibilací. Tento jev vyžaduje ještě další staro tlivý výzkum. Zdá se, že původ asibilace u slovenských souhlásek *t*, *d* nemá pouze jedinou příčinu, jak se dosud soudilo,¹⁸ totiž oslabení závěru vpředu uprostřed, podobně jako u afr. kát (obr. 40—42).¹⁹

Stejně postavení jako při výše popisované artikulaci palatálních okluziv se suprapalatální polohou špičky jazyka zaujímá jazyk při artikulaci slovenského změkčeného (palatalizovaného) *l* (obr. 43). (Obr. 44, 45 ukazuje *l* mírně změk-

¹⁷ B. Hála, *Základy*, s. 30—34; J. Stanislav, *Spisovná výslovnost*, s. 167—178.

¹⁸ Viz pozn. č. 17.

¹⁹ Zdánlivé oslabení závěru na obr. 25 je výhradně věc anatomická. Nejde o skutečné oslabení, ale o záhyb na jazyku. Na palatogramu je závěr vždy úplný bez oslabení.

čené.) Pozorovali jsme, že palatalizované *l* je ve slovenštině, jak se zdá pravidlem, *l* palatální je výjimkou.²⁰

Problematické prozatím zůstává, do jaké souvislosti je třeba zařadit dorzální výslovnost tvrdých okluzív *t*, *d* (zcela výjimečně *n*), která se vyskytuje u jednotlivých osob. Dorzální výslovnost *t*, *d* je charakteristická širokým závěrem zakrývajícím celé alveoly až i malou část přilehlého palata. Závěr je prováděn celou širokou plochou hřbetu jazyčného hrotu (špičky), někdy posunutý směrem až na počátek hřbetu jazyka (v takovém případě bývá ostří mírně spuštěno dolů). Dorzální artikulace, tak jak jsme ji sledovali, přechází u některých osob v dyslalii („šlapání na jazyk“). Pro dyslalii však bývá charakteristická interdentalní poloha jazyčného hrotu. Proti hodnocení každé dorzální artikulace jako prosté dyslalie mluví do jisté míry to, že osoby s takovou výslovností nebyly okolím na ni upozorněny jako na vadu. O dorzální artikulaci okluzív existují zmínky (např. L. R. Zinder, M. I. Matusevičová).²¹ Z popisu ovšem není průkazně jasné, zda jde o artikulaci, kterou v této studii označujeme jako apikálně dorzální, nebo o artikulaci o něco více dorzální. Zinderovy obrazy by svědčily o artikulaci více dorzální.

Při artikulaci dlouhého slabikotvorného *l* potvrzují se výsledky, které podává B. Hála ve své práci, jen částečně. Autor získal palatografií výsledky, podle kterých při artikulaci dlouhého *l* se dotyk prodlužuje směrem zpředu dozadu; šířka dotyku se jen napatrně zvětšuje. Tento typ výslovnosti dlouhého *l* se podle našich výzkumů v slovenštině vyskytuje. Avšak velmi běžný je i takový způsob, při němž výslovnost krátkého „sohláskového“ *l* a dlouhého slabikotvorného *l* je totožná (obr. 49—52), nepovažujeme-li za rozdíl milimetrové výchytky, kterými se od sebe liší jednotlivé realizace téže osoby.²²

Za velmi běžný typ artikulace slabikotvorného *l* musíme na základě pokusů považovat i takový, při němž se dotyk značně zkracuje a obvykle i rozšiřuje, takže dostává podobu malé oválné skvrny na špičce jazyka. Tento výsledek je tím výraznější, čím vysloví osoba hlásku *l* důrazněji (obr. 53—55). Tato výslovnost plně odpovídá výše popsáným tendencím pozorovaným při výslovnosti všech sonor. Jde zřejmě zase o prohnutí hřbetu jazyka směrem dolů, ovšem pohyb zadní části jazyka nedosahuje takové výšky, aby došlo k dotyku

²⁰ Stanislavův popis není zřetelný. V cit. díle na s. 207 uvádí, že při artikulaci *l* se špička jazyka opře o dolní řezáky, na s. 208-210 už se o poloze špičky jazyka vůbec nezmiňuje, což může mást. Přesný a podrobný popis měkkého *l* podává J. Liška v studii *Slovenská měkká spoluhlásková l*. Popis je doložen materiálem.

²¹ L. R. Zinder, *Obščina fonetika*, Leningrad 1960, s. 161.; M. I. Matusevičová, *Vvedenijsje v obščuju fonetiku*, Moskva 1959, s. 39.

²² Často jsem se setkávala u jednotlivých osob s naprostou labilitou ve výslovnosti *l*, co se týče unilaterality. Dotyk byl při jedné realizaci na pravé straně protažený dozadu, téměř jako při artikulaci *l* unilaterálního, při druhé realizaci naopak byl prodloužený na straně levé. Přitom jiné hlásky při artikulaci takovou labilitu nevykazovaly.

na patře. Přesný obraz tvaru dutiny ústní při této artikulaci můžeme ovšem získat teprve na skiagramech.

Zvláštní okruh problémů obsahuje studium slovenských sykavek a spolu s nimi i afrikát. Ve výslovnosti afrikát, hlavně hlásky č, objevují se dvě varianty, které jsou projevem různých artikulačních tendencí. První způsob artikulace č, který můžeme nazvat dorzální, je charakterizován poměrně širokým závěrem (uprostřed oslabeným), při němž tento závěr je prováděn hřbetem špičky jazyka, přední část špičky je skloněna dolů (obr. 56—57).²³ Přiřazuji k tomuto dorzálnímu typu i případy, kdy závěr je poměrně široký, hlavně vpředu, ale provádí ho plocha celé špičky jazyka až k ostří. Původně považovala jsem všechny takové případy za dyslalie, i když pokusné osoby nebyly svým okolím považovány za osoby s vadou řeči. Postupně dospěla jsem však k přesvědčení, že slovenským sykavkám a spolu s nimi i afrikátám třeba věnovat speciální výzkum, který vedle zkoumání artikulační stránky těchto hlásek musí se opířit i o přesné objektivní údaje akustické a v neposlední řadě o statistické zpracování poslechových testů. Je zcela pravděpodobné, že tento typ výslovnosti (vyskytující se i ve výslovnosti sykavek) reprezentuje výslovnost některých nářečních oblastí. Druhý typ výslovnosti odpovídá apikální výslovnosti okluziv. Špička jazyka se staví kolmo k paterní klenbě a dotyk zasahuje pod ostří jazyka na jeho spodní stranu (obr. 58—60). Akusticky projevují se pak tyto hlásky jako „tvrdší“.

Z hlediska artikulačního je zajímavý častý výskyt artikulace hlásek š, ž se špičkou jazyka za dolními zuby. Dotyk jazyka po stranách, který vytváří úžinu potřebnou pro artikulaci těchto hlásek, posouvá se pak velmi daleko na dorsum jazyka. U většiny osob, které mají tento způsob artikulace, přenáší se tento způsob i na hlásku č (obr. 61—65). B. Hála v popisu slovenské výslovnosti tuto odchylku neuvádí. Zřejmě se při malém počtu pokusných osob s ní nesešel. Také Stanislav ji neuvádí. V české výslovnosti popsal ji B. Hála v *Uvedení*.²⁴ Hodnotí ji jako výslovnost individuální. Tento způsob artikulace š, ž je známý i v jiných jazycích. B. Hála tvrdí, že při této výslovnosti, „v žádném případě nedosáhne mluvčí stejné čistoty šumu, jako při výslovnosti správné“, avšak „poněvadž rozdíl nebývá nápadný, nebývá nápadnou ani odchylka“. Rozdíl ve zvukové podobě skutečně nápadný není. Tuto odchylnou artikulaci zjistila jsem vždy až při použití barvicí metody. Také pokusné osoby samy o odchylné artikulaci vůbec nevěděly a shodně tvrdily, že nikdy nebyly na nijakou odchylku ve své výslovnosti nikým upozorněny. Já sama hodnotila bych akustický dojem těchto hlásek jako zcela obvyklý. Odchylnost šumu je

²³ Podobně popisuje je i J. Stanislav, c. d., s. 259.

²⁴ B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, Praha 1962, s. 244.

²⁵ Bývá jich vždy několik v každém ročníku.

prakticky minimální. Případy takové výslovnosti ve slovenštině nejsou ojedinělé.²⁵

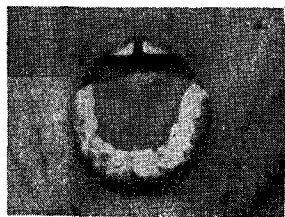
Na základě zkoumání výslovnosti objektů z východního Slovenska dospěla jsem k domněnce, že každá taková odchylka nemusí být jen individuální návyk. Ve slovenštině může mít za základ nářeční výslovnost. U osob, které mluví jednak spisovným jazykem, jednak alespoň částečně východoslovenským nářečím, existuje všeobecně jistá labilita ve výslovnosti sykavek i afrikát. Podobné jevy jsem pozorovala u osob z přechodových oblastí slovensko-polských. Jen jako příklad uvádím posluchače Br. z východního Slovenska, jehož spisovná výslovnost *s*, *z* se velmi podobá výslovnosti palatalizovaného *š*, *ž* východoslovenského (obr. 63—70). Podobně posluchač P. z východního Slovenska, který tam trvale bydlí, jehož spisovná výslovnost je celkem dobrá, artikuluje hlásku *č* někdy s hrotem jazyka nahore, někdy dole (obr. 74—75). Tento jev zřetelněji vystoupí, srovnáme-li výslovnost těchto posluchačů s výslovností posluchače Pg. narozeného v Polsku (Jablonka), který má výslovnost sykavek zřetelně odchylnou od spisovné slovenštiny (obr. 77—82). Nejnázornější je příklad posluchače Sm. (z Podolínce). Vyslovuje sice rozdílně *s* spisovné a nářeční *š* změkčené (obr. 83—85), ale jeho *s* spisovné vykazuje jistou příbuznost se *š* změkčeným, je zřetelně posunuto dozadu a dotyk je širší. Není pravděpodobně náhodné, že také tento posluchač vyslovuje *š*, *č* s hrotem jazyka za dolními zuby (obr. 86—87). Příbuznost jeho *š* spisovného a *š* je zřejmá. Akustický dojem jeho spisovného *s*, *š* je mírně odchylný, ale naprosto ne natolik, aby mohl být považován za sigmatismus. Posluchač sám tvrdí, že na odchylnou výslovnost sykavek nebyl nikdy nikým upozorněn.

Závěr

Na základě orientačního výzkumu výslovnosti spisovné slovenštiny můžeme konstatovat, že přechod slovenské nářeční výslovnosti k jednotné výslovnosti spisovné (ortoepické) není v praxi jednotlivých uživatelů spisovného jazyka ještě plně ukončen. Tento stav poskytuje možnost sledovat různé varianty ve výslovnosti jednotlivých hlásek a celkově částečně i způsob, jakým přechod probíhá. Závažnost jednotlivých variant z hlediska spisovné výslovnosti a možnosti jejich případného vlivu na spisovnou výslovnost bude ovšem možno zhodnotit až na základě akustické analýzy a na základě výsledků poslechových testů.

Pokusné osoby

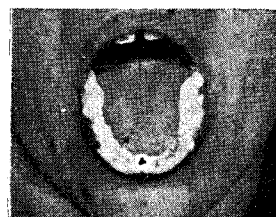
A Adamčíková 1944, Pukanec — Ad Adamicová 1940, Žilina — B Bullová 1944, Radvaň — Br Barila 1939, Vojčice — Č Čavojevová 1943, Bratislava, později trvale Ružomberok — G Gašparovičová 1946, Stupava — K Kohút 1934, Horná Strehová — Kl Klímová 1937, Zlaté Moravce — M Malík 1933, Korňa — Mš Miškovská 1944, Bratislava — P Pacán 1932, Nižný Hrabovec — Pg Pierog 1941, Jablonka (Polsko) — Pr Pavlajová 1944, Zvolen — R Rozinajová 1931, Dvorníky (Trnava) — S Svítek 1934, Krajiné (Myjava) — Su Sulír 1945, Podolínce — T Trnájová 1945, Bratislava

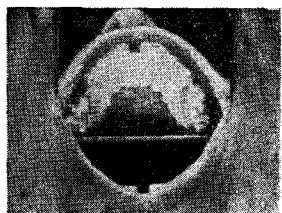
1. vata (Kl)

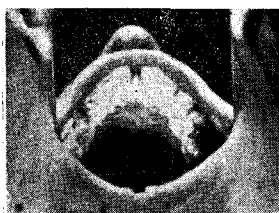
2. vada (Kl)

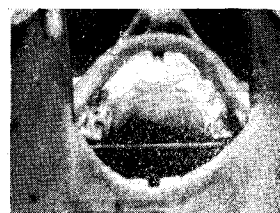
3. pána (Kl)

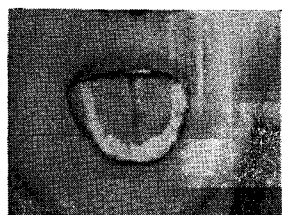
4. vata (Kl)

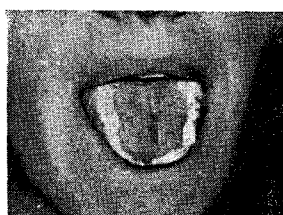
5. vada (Kl)

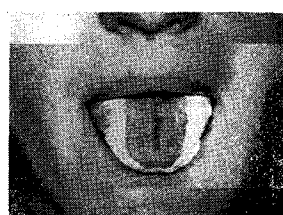
6. pána (Kl)

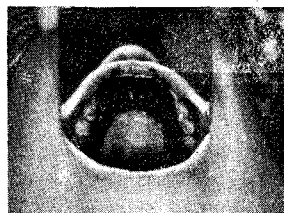
7. vata (G)

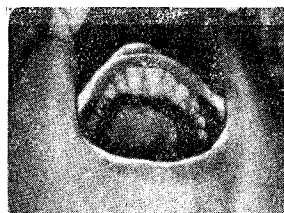
8. vada (G)

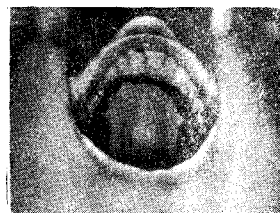
9. pána (G)

10. vata (G)

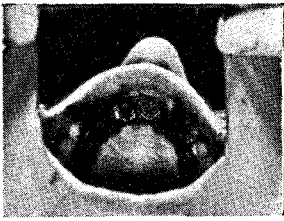

11. vada (G)

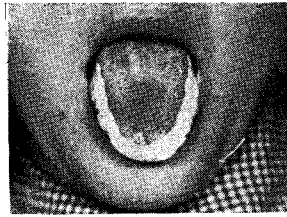

12. pána (G)

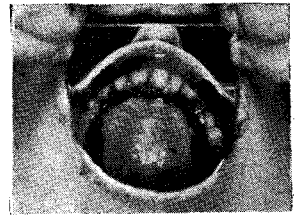

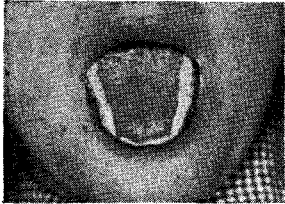
13. va.la (Č)

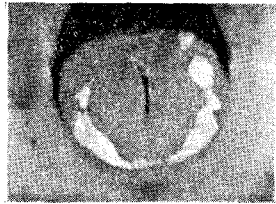
14. vada (Č)

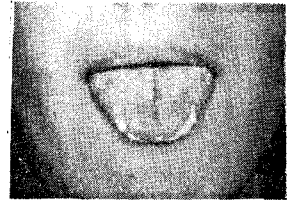
15. pána (Č)

16. pána (Č)

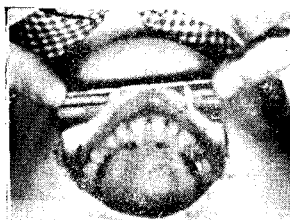
17. laba (K)

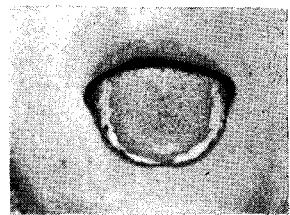
18. laba (G)

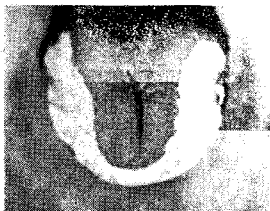
19. mala (T)

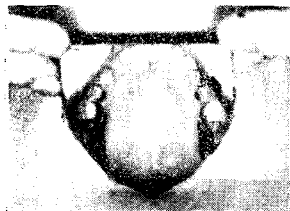
20. para (Č)

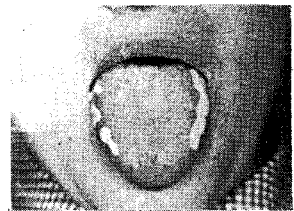
21. para (Č)

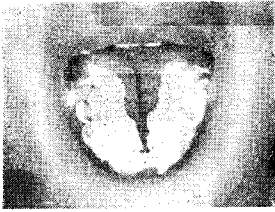
22. lavá (K)

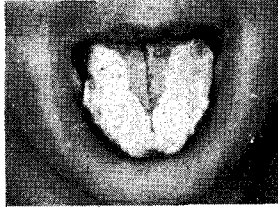
23. mama (Č)

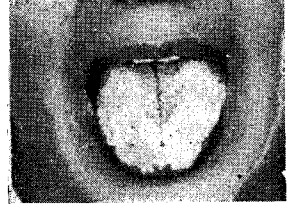
24. mapa (Č)

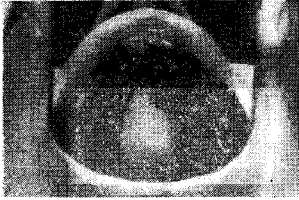
25. mafa (T)

26. háďa (T)

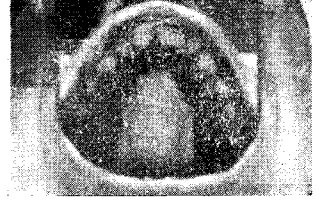
27. vaňa (T)

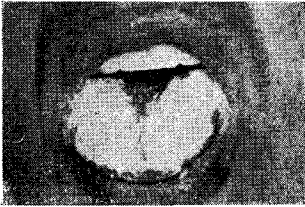
28. mafa (T)

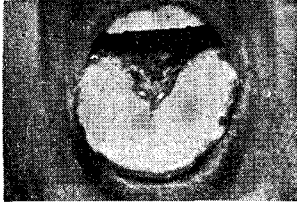
29. háďa (T)

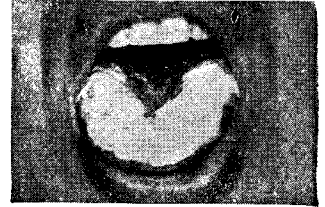
30. vaňa (T)

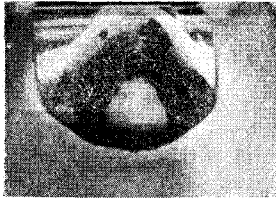
31. mafa (M)

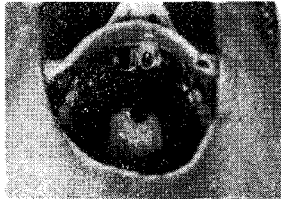
32. háďa (M)

33. vaňa (M)

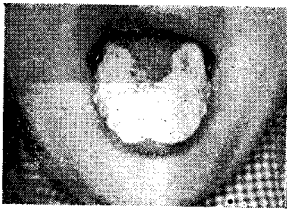
34. mafa (Č)

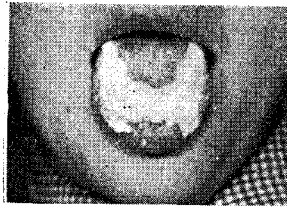
35. háďa (Č)

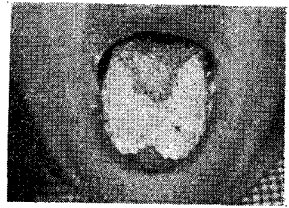
36. vaňa (Č)

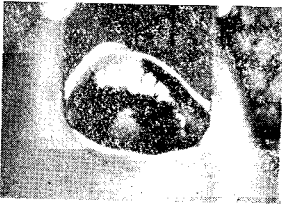
37. mafa (Č)

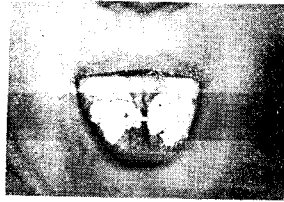
38. háda (Č)

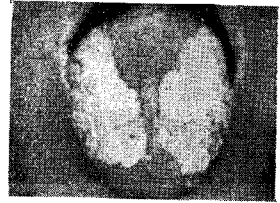
39. vaňa (Č)

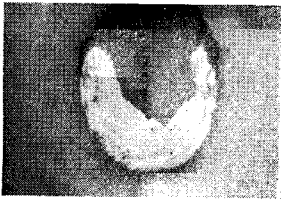
40. mafa (G)

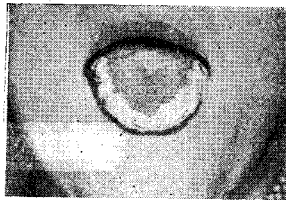
41. mafa (G)

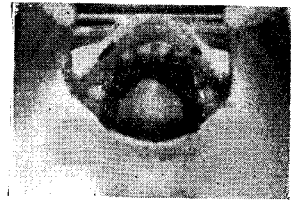
42. mafa (P)

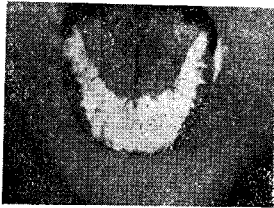
43. ľavá (A)

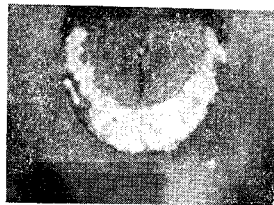
44. ľavá (Č)

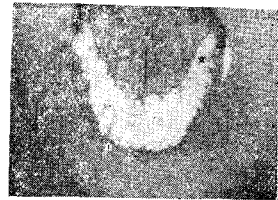
45. ľavá (Č)

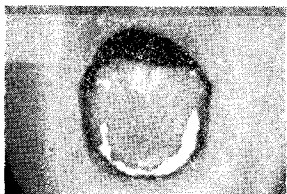
46. vata (B)

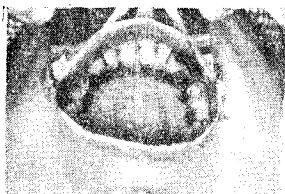
47. vada (B)

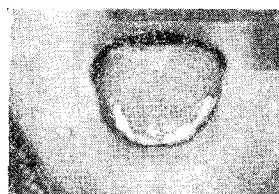
48. pána (B)

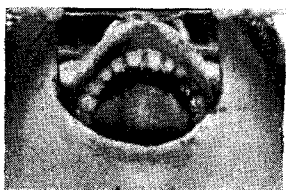
49. mala (Č)

50. mala (Č)

51. híba (Č)

52. híba (Č)

53. mala (Mš)

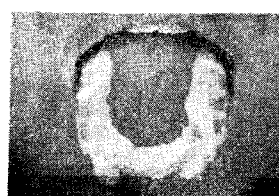
54. híba (Mš)

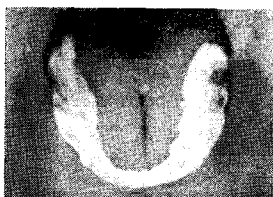
55. híba (Ad)

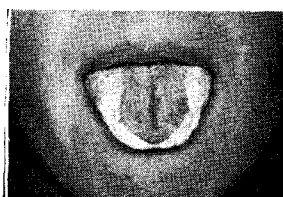
56. mača (S)

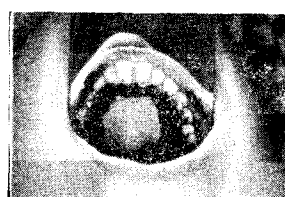
57. mača (Pv)

58. mača (K)

59. mača (G)

60. mača (G)

61. vaša (Ad)

62. páža (Ad)

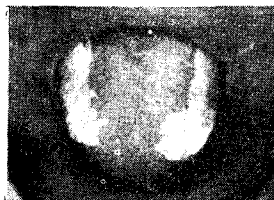
63. vaša (R)

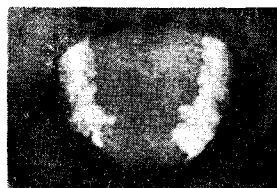
64. páža (R)

65. mača (R)

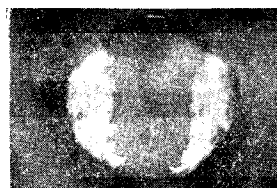
66. váža (Br)

67. basa (Br)

68. páža (Br)

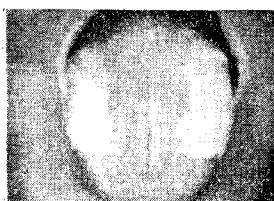
69. žem (dial.) (Br)

70. ošem (dial.) (Br)

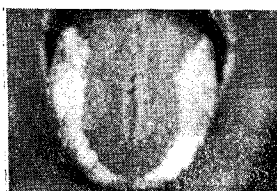
71. basa (P)

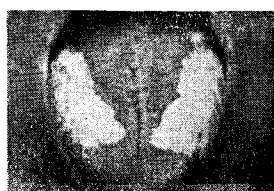
72. ošem (dial.) (P)

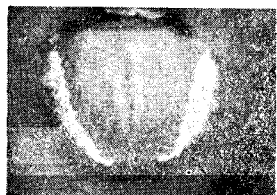
73. páža (spis.) (P)

74. mača (spis.) (P)

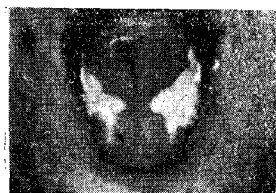
75. mača (spis.) (P)

76. vaša (spis.) (P)

77. basa (Pg)

78. váza (Pg)

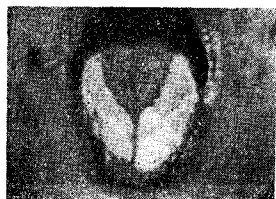
79. žaba (Pg)

80. vaša (Pg)

81. mača (Pg)

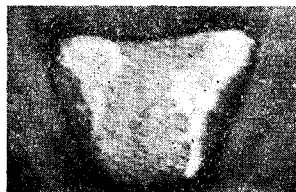
82. aḡa (Pg)

83. osem (spis.) (Su)

84. váza (spis.) (Su)

85. ošem (dial.) (Su)

86. vaša (spis.) (Su)

87. mača (spis.) (Su)

ИЗ ПРОБЛЕМАТИКИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СЛОВАЦКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОИЗНОШЕНИЯ

Резюме

Статья подытоживает результаты ориентировочного исследования произношения в словацком литературном языке в обиходе отдельных говорящих применением кра- сильного метода. Она показывает, что у отдельных лиц (очных и заочных студентов Фи- лософского факультета Университета им. Коменского), пользующихся литературным языком, появляются варианты произношения отдельных звуков, вызванные под влия- нием произношения диалектного. Автор считает нужным собирать материал, до- кументирующий такие варианты, потому что на этом материале можно следить за спо- собом протекания конвергенции диалектного произношения к произношению литера- турному.

O MIESTNYCH MENÁCH V ZÁPISOCH ZO 16. A 17. STOROČIA Z OBLASTI VÝCHODNÉHO SLOVENSKA

(Venované prof. Jánovi Stanislavovi k šesťdesiatinám)

JÁN DORULA

Náš výskum miestnych mien sa zakladá na excerpácii slavík zo 16. a 17. storočia. Je urobený na základe komplexného výskumu slavík v Okresnom archíve v Bardejove (OAB), v Mestskom archíve v Prešove (MAP), v pobočke Štátneho archívu v Prešove (ŠAP) a v Mestskom archíve v Sabinove (MAS, materiál z tohto archívu je teraz uložený v Okresnom archíve v Prešove). Pod slavíkami tu rozumieme texty písané po česky so slovakizmami alebo po slovensky s čechizmami, po poľsky so slovakizmami alebo po slovensky s polonizmami, ďalej texty obsahujúce prvky všetkých troch uvedených jazykov a, prirodzene, i málopočetné texty obsahujúce ukrajinské jazykové prvky. Sú to takmer všetky texty vzťahujúce sa na územie východného Slovenska. Pre potreby tohto príspevku sme nevyexcerovali tie texty, ktoré na makovickom (zborovskom) hrade napísali poľskí pisári a ktoré neobsahujú slovakizmy. Neuvádzame tu tiež doklady z 19 textov zo 16. storočia z bardejovského archívu, ktoré sme už uverejnili v *Bulletine Vysokej školy ruského jazyka a literatúry v Prahe* (IV, 1960; V, 1961) a v *Jazykovedných štúdiách VI* (Bratislava 1961). Spôsob zapisovania miestnych mien v týchto textoch je totiž celkom taký ako v textoch, z ktorých doklady tu uvádzame.

Keďže v mnohých z týchto textov sa nachádzajú i latinské formuly a pasáže (najmä dátumy a úvodné formuly, potom celé adresy), chceme si tu povšimnúť rozdiel v zapisovaní miestnych mien v slovenskom¹ a latinskom texte. Platia tu isté zákonitosti, ktoré môžeme dobre sledovať najmä preto, že máme k dispozícii istý kompletný u nás dostupný materiál. Tento náš materiál jednoznačne uka-

¹ Prídavné meno *slovenský* (-á, -é) v rozličných spojeniach (*slovenský text, slovenský zápis, slovenský názov, slovenské miestne meno, slovenské znenie, slovenská formula...*) v tomto príspevku používame na označenie písomností, zápisov, miestnych mien vzťahujúcich sa na slovenské územie. Pokiaľ sa takto označuje jazyk uvedených textov, treba pripomenúť, že nie je to vždy presné a správne, lebo sa takto označujú slaviká vo vyššie uvedenom rozsahu. Sú to napr. aj texty poľské s niektorými slovakizmami. Vznikli však na slovenskom území, ktoré bolo vtedy súčasťou Uhorska, a uplatňuje sa v nich istý spôsob zapisovania miestnych mien. Na druhej strane máme texty latinské, kde sa uplatňujú pri zapisovaní miestnych mien iné zvyklosti alebo zákonitosti, vyplývajúce z uhorských pomerov. Teda nejde nám tu o všestrannú charakteristiku jazyka týchto slavík. K tejto zložitej problematike sa vrátíme pri inej príležitosti. Domnievame sa, že pre potreby tohto príspevku vy-
stačíme s uvedeným chápaním prídavného mena *slovenský*.

zuje, aký úzus vládol v týchto časoch pri zapisovaní miestnych mien v latinských a slovenských textoch. Doklady sú o to preukaznejšie, že pisateľom slovenského i latinského textu, respektíve zápisu bola vždy jedna a tá istá osoba. Tento úzus je prirodzene výsledkom dlhého vývinu. Bude preto užitočné poukázať i na výsledky výskumu niektorých bádateľov, ktorí venovali pozornosť výkladu zápisov miestnych mien v starých uhorských latinských listinách. Najprv však uvedieme doklady a v závere poukážeme na to, čo z reči dokladov vyplýva.

Uvádzame najprv doklady na miestne mená *Bardejov, Prešov, Sabinov*, potom doklady na názov *Šarišskej stolice* a mesta *Košíc*. Ďalšie miestne mená nasledujú v abecednom poradí.

Doklady sme zadelili do piatich častí, a to takýmto spôsobom:

I. V tej istej pamiatke (zápise) sa nachádza v slovenskom texte názov slovenský, ale v latinskom texte je zapísaný v maďarskej podobe. (Doklady z textu slovenského oddeľujeme od dokladov z textu latinského jednou lomkou. Za dvoma lomkami nasledujú rovnako usporiadané doklady z toho istého roku, ale z iného textu. Toto usporiadanie zachovávame i v ďalších častiach.)

II. V latinskom texte je názov maďarský (na odchýlky upozorníme osobitne). V slovenskom texte sa názov tej istej lokality nevyskytuje, ale nachádza sa tam názov nejakej inej lokality. V tejto časti zároveň upozorňujeme i na iné miestne mená, ktoré sa vyskytujú v ďalších latinských textoch tej istej pamiatky alebo zápisu.

III. V latinskom texte je názov maďarský, ale v slovenskom texte sa nijaké miestne meno nenachádza.

IV. Miestne meno v slovenskej adrese, podpise a vôbec formulách zapísaných po slovensky a zároveň (za lomkou) to isté miestne meno v ostatnom slovenskom texte tej istej pamiatky.

V. Všetky ostatné doklady na príslušné miestne meno z excerptovaného slovenského textu.

V bardejovskom archíve nemajú všetky texty zatiaľ signatúru, nemôžeme ju teda uviesť. Z ostatných archívov signatúry uvádzame.

Pri prepise zväčša upravujeme písanie veľkých písmen, predložiek a interpunkcie. Tzv. ostré švabachové *ß* neprepisujeme do latinky (v niektorých textoch ťažko totiž rozhodnúť, či ho treba prepísať ako *s* alebo ako *sz*. Vychádzame teda z pravopisu celého textu.). Ostatné typy švabachového *s* prepisujeme do latinky. V nemeckých textoch upravujeme písanie veľkých písmen len pri vlastných menách. Skratky (ak je v rukopise značka pre skratku) rozvádzame. Nerozvádzame iba skratky označené dvojbodkou a bodkou (napr. w. m. = Vaša milosť, fl. = florén, uradu chmel: = úradu chmeľovského).

Maďarské názvy lokalít uvádzame podľa príručky *Statistický lexikon obcí na Slovensku, Praha 1927*. V mnohých prípadoch nám táto príručka slúžila ako základ údajov i o národnostnom zložení obyvateľstva. Sídla okresov však uvádzame podľa dnešného stavu. Druhým prameňom bol pre nás *Lexicon locorum regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum, Budapest 1920* (ďalej uvádzame pod skratkou LL). Podľa LL uvádzame latinské a maďarské názvy. LL výslovne necitujeme len tam, kde sa v oboch príručkách názvy zhodujú, alebo ak v LL názov chýba.

Skratkou *m. m.* označujeme miestne meno (vo všetkých pádoch a oboch číslach).

- 1567: do Bardiowa / [v adrese]: *Judici et juratis in ciuitate Bartpha.*
- 1639: triczatnikouy bardifzkemu^{1a} / *Actum Bartphae die 20. aprilis a. 1639.*
- 1653: poctiwe a swobodne mesto kralowske Bardiow / *Actum in aedibus Eliae Splenii, notarii dictae ciuitatis Bartphensis in praesentia.*
- 1664: mesta slobodneho a kralowskeho Bardiowa / *Datum Bartphae anno et die ut supra // w Bardyowe / [v adrese]: Domino Melichiori Sehmicz. regiae liberaeque ciuitatis Bartphensis iudici.*
- 1683: richtar bardjowsky; raddy bardjowskeg; radde bardjowskeg / *Actum Bartffae die 15. maji 1683.*
- 1686: wrchnostj mesta slobodneho kralowskeho Bardiewa; mesčanin bardiewskj / *Actum Bartphe 20. aprilis 1686.*
- 1694: do Bardiowa / [v podpise]: *Joannes Zarevuty, jurat: civis bartph.*
- 17. storočie: w Bardeiowe / *Coram me Samuele Mokoschini, juratum bartphensem.*

II

- 1554: [v adrese]: *Judici ac civi barthvensi (porov. i dátum: datum in Bartosffalva^{1b} feria sexta 13. die octobris anno Cristi 1554) / panovie sobinowcszy.*
- 1575: [v adrese]: *domino Petro Gortzky, iudici bartphensi (porov. i dátum: Datum Waranoui² feria tertia in festo diui Nicolay anno 1575 a podpis: Supra scriptus iudex waranus primarius) / wo Wranouie; do Wranowye (!).*
- 1590: [v adrese]: *D. proconsuli consulibusque ciuitatis Barthvensis / ze Smylna³ (trikrát); z Makowycze⁴; richtars zborowsky⁵ y solthys polanski.⁶*
- 1612: [v adrese]: *Judici primario regiae ciuitatis Bartpha (porov. i v dátume: Datum ex curia Zboro die 27. july anno 1612) / ze Zlateho⁷; z Niznieho Twaroseza⁸; na twaroskem salassu ulapily, nie na zlaczkem.*
- 1614: [v adrese]: *Judici primario sacrae caesareae, regiae atque liberae ciuitatis Bartpha (porov. i v dátume: Datum ex curia Zborowienze die 14. july anno 1614) / wo Zborowe // [v adrese]: ciui et senatori liberae, regiae ciuitatis Bartphensis (porov.*

^{1a} V dokladoch uvádzame i prídavné mená odvodené od miestnych mien. O ich používaní v písomnostiach platí totiž to isté, čo o používaní miestnych mien.

V latinských textoch sa často používa adjektívna podoba miestnych mien namiesto podoby substantívnej. Porov. tu niekoľko príkladov: *regiae liberaeque ciuitatis Bartphensis iudici; D. proconsuli consulibusque ciuitatis Barthvensis; Levata causae amplissimi magistratus Eperiensis; Nos iudex et senatus regiae ac liberae ciuitatis Eperjessiensis* atď. Pod vplyvom týchto zápisov (latinského vzoru) vznikali i slovenské podoby: *ze gsem se oddal pod pocztive mesto Pressowske; tohoto slobodneho a kralowskeho mesta Pressowskeho richtare* atď. (príklady pozri v dokladovej časti tohto príspevku).

^{1b} *Bartošovce* (maď. *Bartosfalva*), dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské.

² *Vranov* (maď. *Varannó*; v LL lat. i maď. *Varano*).

³ *Smilno* (maď. *Szemelnye*; v LL. lat. i maď. *Smilnó*), dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské.

⁴ Makovicou sa nazýval zborovský hrad.

⁵ *Zborov* (maď. *Zboró*), mestečko v okr. Bardejov, obyv. slovenské.

⁶ *Nížná a Vyšná Polianka* (maď. *Alsópolyánka, Alsópagony, Felsőpolyánka, Felsőpagony*; v LL lat. i maď. *Alsó Polyánka, Felső Polyánka*), dediny v okr. Bardejov, obyv. ukrajinské.

⁷ *Zlaté* (maď. *Aranyfataka*), dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské.

⁸ *Nížný a Vyšný Tvarožec* (maď. *Alsótároz a Felsőtaróz*; v LL lat. i maď. *Alsó Twaroszcza a Felső Twaroszcza*), dediny v okr. Bardejov, obyv. ukrajinské.

i v dátume: Actum in curia Zboro die 3. decembris anno 1614) / z Pollyakowecz⁹; z Wissneg Wole.¹⁰

- 1653: [v adrese]: Judici primario liberae regiaeque civitatis Bartphensis / posylaly po porubanych kruzlowskych¹¹; z Lukowa.¹²
- 1678: [v adrese]: liberae ac regiaeque (!) civitatis Bartphensis judici primario..., Bartphae (porov. i v dátume: In Hertnekae¹³ die 1. martj 1678) / z Lukavicia-
nia.¹⁴
- 1686: Datum Bartphae die 30. juny 1686 / we Zborowe (dvakrát).
- 1699: [v adrese]: Judici substituto et juratis senatoribus liberae ac regiae cttis Bar-
phensis (porov. i v dátume: Possony 27. novembris ao 1699) / do Widne; z Rudne-
ho¹⁵; mezy Tapoleczany¹⁶ a Ripany.¹⁷

III

- 1640: [v adrese]: Judici ciuitatis Bartphensium (porov. v dátume: Actum in oppido
Nagy Sááros¹⁸ die 17. augusti anno 1640 a v podpise: prouisor bonorum arcis Nagy
Sáros).
- 1646: Fide et manu jurati notary bartphensis Eliae Spleny¹⁹ // [v latinskej adrese]:
Jasoviae²⁰ Bartfam.
- 1670: Bartphae 1670 die 20. jun.; [podpis]: Caspar Wayda, civ. bartph.
- 1693: Datum Bartphae die 1. may 1693.
- 1696: Actum Bartphe die 9. mensis aprilis 1696.
- 1699: Bartphae die 22. decembris ao 1699.

IV

Doklady z adries:

- asi 1598: richtarowy mesta Bardiov.
- 1620: radcze mesta Bardiova.
- 1621: panu rihtariowi N bardiovskiemu / slawniego Bardyowa.
- 1640: panu rychtary swobodneho kralovskeho mesta Bardigowa.
- 1686: slawutney radze slawnego mesta cesarskeho Bardiova..., do Bardiova.

Doklady z dátumov:

- 1624: Datum Bardiov 4. decembris 1624 / do Bardiova.

⁹ *Poliakovec* (maď. *Polyakócz*, *Tapolytengyel*; v LL lat. i maď. *Polyakocz*), dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské.

¹⁰ *Nížná a Vyšná Vola* (maď. *Alsóvolya*, *Alsószabados*, *Felsővolga*, *Felsőszabados*; v LL lat. i maď. *Alsó Volya*, *Felső Volya*), dediny v okr. Bardejov, obyv. vo Vyšnej Voli slovenské v Nižnej slovenské a ukrajinské.

¹¹ *Kružlov* (maď. *Kruzslyó*), dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské a ukrajinské.

¹² *Lukov* (maď. *Lukó*), dedina v okr. Bardejov, obyv. ukrajinské.

¹³ *Hertník* (maď. *Hertnek*), dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské.

¹⁴ *Lukavica* (maď. *Kislankás*; v LL lat. i maď. *Lukavicza*), dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské.

¹⁵ *Rudno n/Hronom* (maď. *Garamendrő*; v LL lat. i maď. *Rudno*), dedina v okr. Žiar n/Hronom, obyv. slovenské.

¹⁶ *Topolčany* (maď. *Nagytopolcsány*).

¹⁷ *Malé a Velké Ripňany* (maď. *Kisrépény* a *Nagyrépény*; v LL lat. *Kiss Rippeny* a *Nagy Rippeny*, maď. *K. Rippeny* a *N. Réppeny*), dediny v okr. Topolčany, obyv. slovenské.

¹⁸ *Velký Šariš* (v LL lat. i maď. *NagySaaros*), mestečko v okr. Prešov; *Malý Šariš* (maď. *Kis Sáros*), dedina v okr. Prešov. V oboch je obyvateľstvo slovenské.

¹⁹ I keď v tomto texte nenachádzame ďalšie m. m., hodno pripomenúť, že sa tu zapisuje domáci slovenský názov jednej z ulíc vnútorného mesta: *w Klasstorskeg ulicy*.

²⁰ *Jasov* (maď. *Jászó*), mestečko v okr. Košice, obyv. maďarské.

- 1643: Dano Bardiwe 14. decembris a. 1643 / panu Farkas Janosowi bardifzkemu.
- 1652: Stało sie w Bardiowe miezoncza octobrj 16., roku anno 1652 / miesczan bardiofskij.
- 1656: Bardiwe die 6. aprilis 1656 / ia tes tu Bardiwe bendem arest vezinil // w Bardegowe die 3. july anno 1656 / micsta swobodneho a kralowskeho Bardeiowa // w meste Bardeiowe die 3. july anno 1656 / pana rychtara bardciowskego.²¹

V

- 1586: obiwatele y susedj z Bardiowa.
- 1632: Dal sem natriczatek od dwaczet y osem beczek j pyntalja y w Bardiowe j tu w Presowe.²²
- 1643: vrzendu bardiofskyemu.
- 1662: gednu ladu platna bardiofskeho.²³
- 1668: obiwaczel s. kralowskeho mesta Bardgowa; mesta Bardgowa.
- 1672: kedy prissly Nemcy po Swateg Trogicy z Bardyowa; prisly z Bardiowa.²⁴
- 1677: do Bardowa (trikrát).²⁵
- 1681: werchnosty slobodneho kralowskeho mesta Bardiowa.
- 1692: My wssecka poctiwa cecha czesslowska slobodneho a kralowskeho mesta Bardiowa.
- 1698: cala rada slobodneho mesta Bardiowa; a prisla bi tu do Bardiowa.
- 17. storočie (1699?): piva bardiofskyho beczku; do Bardiowa; w Bardiowe; dve beczky pyva bardjovskjho.²⁶

Prešov

I

- 1626: mestenin praszowsky / Actum Epperiessini die 12. octobris ao 1626; in praesentia d. Johannis Lutczatini, rationistae tricesimae epperiesien.²⁷
- 1644: panuow pressowskich; panuom Pressowanuom; radze kralowskeho mesta Pressowskeho; poczliwemu mestu Pressowskemu; panowe pressowski / Datum in Eperies d: 17. april ao 1644.²⁸
- 1662: mesta Prassowa / Judici reip. Epperiessiensis.²³
- 1678: mesta slawneho kralowskeho Preszowskeho; mesta tochoto Preszowskecho; [v podpise]: Sluzi slawneho a pocztiwecho mesta kralowskeho Pressowa pokorni Stanislaw Grobar, Marczin Grobar / Epyeries die 23. juli 1678.²⁹
- 1684: na sspital pressowsky tollaruw ssest; na kostel pressowsky slowensky / Nos judex et senatus liberae regiaeque civitatis Eperjessiensis; inlyti status evangelici eperiessiensis; Actum Eperiessini die octava mensis january.²³
- 1696: tohoto slobodneho a kralowskeho mesta Pressowskeho richtare / Actum in Eperies anno et die quibus supra.²³

²¹ Z dokladov vidno, že ak namiesto latinskej formuly (textu) sa použije slovenská formula (text; napr. v adrese), je v nej i m. m. v slovenskej podobe. Platí to i pre miešané latinsko-slovenské (slovensko-latinské) formuly.

²² MAP/D-4.

²³ MAP/Kniha testamentov a prevodov majetku medzi manželmi z roku 1661—1759.

²⁴ ŠAP/ad 22 perc. 1673.

²⁵ MAS/Balík spisov č. 26, 1675—1748.

²⁶ ŠAP/N. 39. perc. 1699.

²⁷ MAP/Mag.

²⁸ MAP/B-12.

²⁹ MAP/B-9.

- 1697: tohoto slobodneho a kralowskeho mesta Pressowskeho poradneho richtara; w Pressowe (dvakrát) / Actum Eperiessini die 29. marty ao 1697²³ // tohoto slobodneho a kralowskeho mesta Pressowskeho poradneho richtare / Eperiessini ao 1697 die 10. july²³.

II

- 1639: [v adrese]: Generoso domino Martino Sarossi et in Epperis tanquam fautori (porov. i v dátume: Datum in Luska³⁰ die 29. decembris anno 1639) / walale w Dukowskim^{31,28}.
- 1645: [na začiatku testamentu]: Anno 1645 d. 23. octobr. in Eperies / w Sabinowe.³²
- 1666: Actum Eperiess ao. et die ut supra / w Noweg Wsy u Sabynowa.^{33,23}
- 1674: [v adrese]: primario lib. reg. civitatis Eperies (porov. i v dátume: Dab. Leutsch: die 2. marty an 1674) / Iewotskyho pana rychtara.²⁹
- 1675: Leuata causae amplissimi magistratus Eperiensis / rodem ze Zmigrodu.³¹
- 1678: Actum Eperies die et anno suprascriptis / obiwatele a tricatyňka plawetzkeho.^{35,23}
- 1688: Actum in Eperies anno et die quibus supra / w Debreczine.²³
- 17. storočie: [v adrese]: Ad amplissimum regiae ac liberae cittis Eperiessiensis magistratum / do Janowa.^{29,35a}

III

- 1666: Actum in Eperiess dje 28. maj a. 1666; Actum Eperiess anno et die ut supra.²⁵
- 1680: Datum Eperies die 19. februaris anno 1680.³⁶
- 1692: Actum Eperjes dye 29. aprilis 1692; Nos judex et senatus regiae ac liberae ciuitatis Eperjessiensis; Eperjessj dye 29. mensis aprilis anno dnj 1692³⁷ / Actum Eperjes dye et anno ut supra.³⁷
- 17. storočie: [v podpise]: Mar. Joan Ant Glosius, org etc. civis eper.²⁹
V nemeckom kontexte je tiež maľarský názor: A. klaget, daß er zu Eperies gekaufft 2 Roß³⁸ (1653).

IV

- 1640: dan 8. augusti w městě Pressowe pry jarmarku, anno 1640.³⁹
- 1642: Stalo se w meste Pessowé (!) 27. juny ao 1642 / p. rychtara mesta Pressowa; do tehož mesta Pressowa; mestu Pressowu.²⁸

³⁰ *Lúčka* (maď. *Tapolylucska*; v LL. lat. i maď. *Lucska*), dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské.

³¹ *Dukorce* (maď. *Dukafalva*), dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské.

³² MAP/C-2.

³³ *Pečovská Nová Ves* (maď. *Pécsújfalu*; v LL. lat. i maď. *Pechi Ujfalu*), dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské.

³⁴ MAP/Zápis v protokole k 19. júlu 1675, na liste 53.

³⁵ *Plaveč* (maď. *Palocsa*), mestečko (oppidum) v okr. Prešov, obyv. slovenské.

^{35a} *Janov* (maď. *Janó*; v LL. lat. *Jano*, maď. *Ino*), dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské.

³⁶ ŠAP/ŠZ, Súdne spory civilné 1671—81.

³⁷ MAP/B-11.

³⁸ OAB/*Protocolum magistratuale liberae ac regiae civitatis Bartphensis annorum 1652—1655*. Ďalej budeme tieto protokoly uvádzať pod skratkou PM s označením príslušného letopočtu.

³⁹ OAB.

- 1664: Tak se stalo w meste Pressowe dne 3. maye mesicze, roku 1664 / poddaneho slowutneho mesta Pressowa; swrchu gmenowaneho mesta Pressowa.²⁸
- 1670: dalo sie w Pressowe die 27. februaris 1670 / od panna Marczina Haasza, mesezanya presowskieho.⁴⁰
- 1672: dan w: a k. m. Bressowe (!) a. 1672 die 9. april: ⁴¹
- 17. storočie: [v adrese]: K slawnemu slobodneho a kralowskeho mesta Presowskeho magistratu.^{39,41a}

V

- 1624: z presowskiewo jarmarku.³⁹
- 1631 panow pressowskych: v panow pressowskych.²⁸
- 1632: w Pressowe.²²
- 1662: w počlywem meste kralowskem Pressowe.²⁸
- asi 1662: w Pressowe času yarmarku.⁴²
- 1665: tohoto slobodneho a kralowskeho mesta Pressowa.⁴³
- 1666: ze gsem se oddal pod pocztive mesto Pressowske²⁸ // pod pocztive mysto slobodne Pressowske; raddy mista gmenowaneho Pressowa²⁸ // tohoto slobodneho a kralowskeho mesta Pressowa.⁴³
- 1667: w slobodnem a kralowskem meste Pressowe.⁴³
- 1670: d (!) Pressowa; s Pressowa.²⁴
- 1672: w Prassowe.⁴⁴
- 1675: na pressowsky garmark; w Pressowe (dvakrát): pry Pressowe²⁹.
- 1676: richtarowy presowskemu; který na ten čas meska poctiweho mesta Pressowe.⁴⁵
- 1677: w Pressowe; do Pressowa (trikrát).²⁵
- 1678: w Pressowe.²⁵
- 1685: tabor uharsky pod Pressowom.⁴⁶
- 1690: do Pressowa powedeny budu.⁴⁷
- 1691: tohoto slobodneho a kralowskeho mesta Pressowa.⁴³
- 1692: do Pressowa.³⁹
- 1693: tohoto slobodneho a kralowskeho mesta Pressowskeho rihtare.²³
- 1695: tehoto slobodneho a kralowskeho mesta Presowskeho rihtara.²³
- 1697: testamentni pani a swetkowe tohoto slawnego, slobodneho a kralowskeho mesta Prassowskeho.²³
- 1698: tohoto slobodneho a kralowskeho mesta Pressowa.⁴³
- 1699: pri tomto slobodnem a kralowskem meste Pressowa (!).⁴³
- 17. storočie: k wrehnosti slobodneho tohoto kralowskeho mesta Pressowa²⁹ // obiwatelum slawnego slobodneho kralowskeho mesta Pressowa²⁹ // w nassym cisarskem kralowskem slobodnem meste w Prassowe²⁹ // do Pressowa; przisli sme do Pressowa²⁸ // na pressowskem poly²⁸ // owsa sme wydali dwaet pressowskych kablu.⁴⁸

⁴⁰ MAP/Zápis v protokole k 15. dec. 1676.

⁴¹ ŠAP/N. 1. pol. unb. 1672.

^{41a} Tento text sa opakuje ešte v adresách ďalších štyroch nedatovaných listov zo 17. storočia. Signatúra je tá istá (uvedená v poznámke 29).

⁴² MAP/B-7.

⁴³ MAP/Protocolum juramentorum 1665—1829 z Vyšného Huštaku.

⁴⁴ MAP/C-3.

⁴⁵ MAP/Zápis v protokole k 23. júnu 1676.

⁴⁶ ŠAP/ŠZ, Súdne spory civilné 1682—88.

⁴⁷ ŠAP/N. 11. p. u. 1690.

⁴⁸ ŠAP/N. 60. perc. 1686.

II

- 1677: [v nadpise]: Regestvm anni 1677 existentes officiales mollae superioris cibiniensis Johanne Rubrowitěz et Stanisław Capak; [na konci textu]: Per me Joannem Zucker, notarium juratum civitatis Cibiniensis / pozyčal panom w Kossycach²⁵ // [v nadpise]: Regestvm supra proventum civitatis Cibiniensis totius introitus et exitus / kdy sem w Čyrcu⁴⁹ byl; orkutanskemu⁵⁰ richt.; yak do Orkut. gidu; Matiass drabowj, eo w Orkut. waril; sebeskim⁵¹ patrom dalo se; sebeskeho quardian kon.; p. patrowj sebeskemu; kdy do Lewoče p. Sabo Zigm. chodil; kdy sem do Lewoče chodil; do Kossiez (šestkrát); kossickim lidem; kdy sem chodil do Lubowni⁵²; senderowskjm⁵³ katonom.^{25,54}

III

- 1681: Actum Cibini dominica palmarum anno...: scripsit ad purum Valentinus Bőentz, con: cibi.⁵⁵
- 1689: Actum Cibiny die 26. juny 1689.²⁵

V

- 1626: iduce domu z Sebinowa.⁵⁶
- 1690: radde y wssy obcy mesta slobodneho a kralowskeho Sobinuw; do tohoto poctiweh (!) slobodneho a kralowskeho mesta Sebinuw.⁵⁵
- 17. storočie: od sobinowskyho sslesara wzal.^{29,57}

*Šarišská stolicca*⁵⁸

I

- 17. storočie: slawna a wznessena Saaryska stolicza / [v latinskej adrese]: spectabiles ac magnificos gen: ac nob: domin: d. comitatus de Saaros.⁵⁹

II

- 1688: [adresa]: Ad inelitum comitatum Sarosiensem etc. etc. directa humillis suplica

⁴⁹ Čirč (maď. *Csires, Cséres*; v LL. lat. i maď. *Csires*), dedina v okr. Prešov, obyv. ukrajinské.

⁵⁰ *Orkucany* (maď. *Orkuta*), dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské. V zápisoch s *-t-* namiesto *-c-* nemusí ísť o vplyv maďarský, ale český, ako je to napr. i v zápisoch m. m. *Roky-cany* (maď. *Berki*; v LL sa uvádza tiež ako lat. i maď. názov *Berki*.): *watal Rokytyanský; obyuatele rokytyanssty; obyuateluw rokytyanskych* (ŠAP/Neregistrované, bez dáta, No 1141. Zápisy sú z konca 17. — začiatku 18. storočia); dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské.

⁵¹ *Nížná a Vyšná Sebastová* (maď. *Alsó Sebes a Felső Sebes*), dediny v okr. Prešov, obyv. slovenské.

⁵² *Stará Luborňa* (maď. *Ólubló*).

⁵³ *Szendró*, mestečko (a hrad) v Maďarsku, pri rieke Bodve.

⁵⁴ Na m. m. *Bardejov* a *Prešov* sme doklady z týchto dvoch textov uviedli už vyššie (pov. pri týchto m. m. v časti V.), preto ich na tomto mieste už neuvádzame.

⁵⁵ MAS/Cechy, C Kov., kartón 2.

⁵⁶ ŠAP/ŠZ, Súdne spory civilné 1595—1630.

⁵⁷ Doklad z r. 1554 pozri pri m. m. *Bardejov* (II) a z r. 1666 pri m. m. *Prešov* (II).

⁵⁸ Doklady v tejto časti („Šarišská stolicca“) uvádzame z materiálu pobočky Štátneho archívu v Prešove (ŠAP).

⁵⁹ ŠAP/N. 55. perc. 1686.

(porov. i dátum: Datum Cojata⁶⁰ die 9. decembris 1688) / poniženi poddani Kojačeny⁶¹ // [adresa]: Ad inclitum comitatum Sarosiensem etc. etc. libellus suplex (porov. i dátum: Datum Lužanka⁶² 9. decembris 1688) / w Kogaticoch; ponženy (!) poddany Lužanczy.⁶³

- 1697: [adresa]: Humilis supplicatio ad inclitum comitatum Saarosiensem spectans. Ex Pecei Ujfalalu⁶⁴ (porov. i dátum: Pecei Uyfalu ao. 697. die undecimo novembris etc.) / [podpis]: Služebniczy vniženy Pecžowskeg Noweg Wsy cela obez.⁶⁴
- 17. storočie (1699 ?): [adresa]: Ad inclitum comitatum de Saaros dominos, dominos nostros elementissimos humillima supplicatio / obiwateluw Nižniho Slawkowa⁶⁵; vtrapyeny obiwatele Nizniho Slawkowa, rihtar y wssecek gmin slawkowskj⁶⁶ // [adresa]: Ad inclitum comittatum Saarosiensem dominos, dominos nostros elementissimos humillima supplicatio / poniženy obiwatele Nizniho Slawkowa.⁶⁷
- 17. storočie: [v latinskej adrese]: Ad inclitum comitatum Saarosiensem / [v podpise]: poctiwj walal Narssany.^{68,69}
- koniec 17. — začiatok 18. storočia: [adresa]: Ad inclitum comitatum Sarosiensem supplex libellus / Andrisz, obywatel dubowiczky.^{70,71}

III

- 1698: [v adrese]: Humilis supplicatio ad inclitum comitatum de Sááros sepectanda (!)⁷².

IV

- 1682: [v adrese]: do eho welkomoznostj pana isspana a stolicy slawney Szariskey ponizena a pokorna suplika.⁷³
- 1699: [v úvodnej formule]: Wisoce urozenym panum, panum slawneg stolice Sariskeg.⁷⁴
- 17. storočie (1680 ?): [v úvodnej formule-oslovení]: Wysocze vrozenj panowe p. slawneg stolice (!) Saaryskeg; [adresa]: Oswiceny, welebnym a dustognym, welkomoznym a wysocce urozenym panum p. slawneg stolice Saaryskeg etc panum namilostywym ponižena supplicatio.⁷⁵
- 17. storočie (1693 ?): [v adrese]: do urozeneho a slawneho pana, pana ispana, take czeleg

⁶⁰ *Kojatice* (maď. *Kajáta*; v LL lat. i maď. *Kajata*), dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské.

⁶¹ ŠAP/N. 56. perc. 1688.

⁶² *Šarišské Lužianky* (maď. *Luzsány*), dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské.

⁶³ ŠAP/N. 58. perc. 1688.

⁶⁴ ŠAP/170. perc. 1697

⁶⁵ *Nížný Slawkov* (maď. *Alsószalók*; v LL lat. i maď. *Alsó-Szalók*), dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské.

⁶⁶ ŠAP/ad 330 perc. 1699.

⁶⁷ ŠAP/ad 389 perc. 1699.

⁶⁸ *Ražňany*, ľudovo *Ňarsány* (maď. *Nyársardó*; v LL lat. i maď. *Nyars-Ardó*), dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské.

⁶⁹ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 2477. Uverejnil i P. Horváth v knihe *Listy poddaných*, Bratislava 1955, str. 94—95.

⁷⁰ *Dubovica* (maď. *Dobó*, *Tarczadobó*; v LL lat. *Dobó*, maď. *Dobo*), dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské.

⁷¹ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 95.

⁷² ŠAP/228 perc. 1698.

⁷³ ŠAP/N. 9. perc. 1682.

⁷⁴ ŠAP/383 perc. 1699.

⁷⁵ ŠAP/N. 21. p. u. 1680.

slawneg stolicze Sariskeg unizena supplica⁷⁶ // [v úvodnej formule-oslovení]: Slawna, bohoboyna a pobožna stolyco Ssaryska.⁷⁷

- 17. storočie: [úvodná formula-oslovení]: Oswyceni, welkomožni a wysocze vrozeni panowe, pane vice ispan spolu wsseckymi assessorami y z slawnu stoliczu Saarysku; [v adrese]: panu vice ispanowi a assessorum geho y wsseckeg slawneg stolicy Saaryskeg⁷⁸ // [úvodná formula-oslovenie]: Welebni a dustogni, welkomožni a wysoce vrozeni panowe, panowe slawneg stolicy Saaryskeg; [v adrese]: wysoce vrozenym panum p. slawneg stolicze Saaryskeg ponižena supplicatio⁷⁹ // [na mieste adresy]: Vnižena prozba, od slawneg stolyce Saryskeg ma nam byty odpowed dana prysažnykom Maleg Wesky⁸⁰ aneb rychtarom / prynaležyme do Šaryskeg stolyce slawneg⁸¹ // [adresa]: Ku urozenjm, mudrym a opatrnym panom celeg poctiweg a slawneg stolicy Ssariskeg ponižena prozba⁸² // [v úvodnej formule-oslovení]: pane vice isžpan slawney stolicy Saryskej / celey slawney stolicy Saryskej; z celu slawnu stolicu Sarysku⁸³ // [adresa]: K slawneg stolyce Ssaryskeg ponjžena supplicatio⁸⁴ // [v adrese]: K slawnemu wydyku Saryskemu⁸⁵ // [adresa]: K slawneg stoliczi Šariskeg, panonu nam powazitednim a laskawim unižena instantia.⁸⁶

V

- 1650: U stolicy Sariskej iest jeden dun.⁸⁷
— 1672: w tego oswyceneg stolyce Saaryskeg.⁸¹
— 1698: Ja komyszar w Szaryszkej sztolyczy.⁸⁸
— 17.—18. storočie: wihanyal sarisky comisarius.⁸⁹

Košice

IV

- 1674: Dualo sie w Kossicach anno 1674 die 18. decembris.⁹⁰

V

- 1624: B Kosicz pan Michal Mincer.⁹¹
— 1662: do Kossycz; do Kossicz.²³
— asi 1669: z Kossic.²⁸

⁷⁶ ŠAP/N. I. p.u. 1693.

⁷⁷ ŠAP/N.22. p. u. 1693.

⁷⁸ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 137.

⁷⁹ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 1202.

⁸⁰ *Malá Vieska* (mad. *Sároskiszfalu*; v LL lat. i mad. *Kisfalu*), dedina v okr. Košice, obyv. slovenské.

⁸¹ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 1183.

⁸² ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 1654.

⁸³ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 1252.

⁸⁴ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 1624.

⁸⁵ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 2010.

⁸⁶ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 2578.

⁸⁷ ŠAP/Súdne rôzne, F 8, N 87.

⁸⁸ ŠAP/Súdne trestné spisy.

⁸⁹ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 2449. Uverejnil i P. Horváth v knihe *Listy poddaných*, Bratislava 1955, str. 98—100.

⁹⁰ MAP/Zápis v protokole k 11. aug. 1676.

⁹¹ OAB/PM 1617—1630.

- 1670—72: 1670: holt vozily do Kossie; s Presowa do Kossie; 1671: do Kossie (trikrát); 1672: do Kossie (štyrikrát): do Kossyc; w Kossycach.⁸⁴
 — 1692: yak d. plebanus chodil do Kossie.⁸⁹
 — 17. storočie: do mesta Kossyczkeho.⁸¹
 — 17.—18. storočie: s Kosicz; ket s Kosicz sli do Lewooc; do Kosieckeg stolici.^{89,92}

Brezovica n/Torysou⁹³

I

- 17. storočie: do Brezovicze; my Brezowiane / [podpis]: Iudex et jurati totaque communitas berzeviczensis.⁵⁹

II

- 1567: dattum in Berzeuicza 21. juny anno 1567⁹⁴ / w Krzywianach^{94a}; przed szaltyssem tharnowskim^{94b}; byly salthyszem tharnowskim; szalthysza tharnowskiego; w Drawezzech⁹⁵; do Bardiowa.^{99,96}

V

- 1670—72: rihtar brezowycky (trikrát): Brezowycke; trimane brezowicke; trimane brezovicke; brezowycke trimane.²⁴

Bystře⁹⁷

I

- 1603: ya Ondrass a Petr Popela w Bystrem messakagiczj (!); Ffilip Mata, obiwatel Bistreho, Kassar Antel z Bistreho; Andrass Popela z Bistreho; Peter Popela z Bistreho / Actum in aedibus Matthiae Ffilip, pro tunc iudicis pagi Bistra, die 24. augusti anni 1603; Paria literaria ratione prati in Rostoka in territorio possessionis Bistra in comunitatu zempliniensis.⁹⁸

Bzenov⁹⁹

III

- 1698: [dátum]: Berzenke 31. may anno 1698.⁷²

IV

- 17. storočie: [v podpise]: Simočka Matthas ze z Bzenowa gsucy¹⁰⁰ // [v podpise]: Simočka Mattas z sz Bzenowa¹⁰¹ // [podpis]: Ponizenj služebnicy Simočko Matthas,

⁹² Ďalšie doklady pozri pri m. m. Sabinov (II). Ako vidno z dokladov, nevyskytuje sa m. m. *Košice* v latinskom texte. Celkom zákonite je tu v slovenskom texte vždy v bežnej reči používaný domáci názov.

⁹³ Dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské (maď. *Berzevicze*).

⁹⁴ Adresa do Bardejova je napísaná tiež po latinsky. Porov. pri m. m. *Bardejov*.

^{94a} *Křivany* (maď. *Krivány*), dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské.

^{94b} Pozri poznámku 133.

⁹⁵ *Šarišské Dravce* (maď. *Darócz*), dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské.

⁹⁶ V texte sa ešte spomína *Schwarzbrun* („Dmitrowi sworeczbrvna“), nejaká zaniknutá osada blízko Brezovic.

⁹⁷ Dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské (v LL lat. i maď. *Bisztra*).

⁹⁸ ŠAP/Drugeth, Humenné, E-18.

⁹⁹ Dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské (maď. *Berzenke*).

¹⁰⁰ ŠAP/N. 102. perc. 1692.

¹⁰¹ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 1865.

rychtar, Gyuro Matthas, cely walal z Berzenky (porov. v texte: Mreecičane¹⁰² mužu obstawat a wetssj walal gest).¹⁰³

V

- 1644: Ja Sztraka Marczin z Bdzenowa; teg szameg wsi z Bdzenowa²⁸.
- 1685: nahwaraly nas obiwatele z Bzenowa; stupily sme do bzdenowskoho mlina; obiwatele z Bzdienowa.⁴⁶

*Gabolto*¹⁰⁴

I

- 1698: Ja Janos Hmélarczik, riehtar gaboltowsky / Signatum Gabolto die 4. julij anno 1698.¹⁰⁵

V

- 1643: Ja Stephan Gaboltofzky, soltez gaboltofzky, wyznawam z tim moiem czirografem, se...³⁹
- 1649: Yvan zwied na Gaboltovskeho.¹⁰⁶

*Hermanovec*¹⁰⁷

II

- 1691: Actum in Herman die 5. july 1691 / porukonnicy z Orkutyan⁵⁰; Orkutyanicy.¹⁰⁸

*Hertník*¹³

II

- 1678: [dátum]: In Hertnekae die 1. martij 1678 / spravedlivoscz ucinicz z Lukavicania.³⁹

III

- 1565: [podpis]: Demetrius, provisor in Herknechth, vester in omnibus.³⁹
- 1669: Gurko Kolar, subditus hertnektensis.¹⁰⁹

*Hervartov*¹¹⁰

- 1649: Summaria faßionum Martini Hwozd de Herwato.¹⁰⁶

¹⁰² *Meretice*, ľudovo *Merecice* (maď. *Sároszentimre*; v LL lat. i maď. *Sz. Imre*), dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské.

¹⁰³ ŠAP/121. perc. 1697.

¹⁰⁴ Dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské (maď. *Gáboltó*, *Galbató*; v LL lat. i maď. *Gabolthó*).

¹⁰⁵ ŠAP/223 perc. 1698.

¹⁰⁶ OAB/*Protocolum amplissimi senatus liberae ac regiae civitatis Bartphensis annorum 1649—1651*. Ďalšie doklady z protokolov (i pre iné m. m.) pozri ďalej.

¹⁰⁷ Dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské (maď. *Sztankahermány*; v LL lat. i maď. *Hermany*).

¹⁰⁸ ŠAP/N. 8. Perc. 1691.

¹⁰⁹ OAB/PM 1669—1674.

¹¹⁰ Dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské (maď. *Hervartó*; v LL lat. *Hervalto*, maď. *Hervaltó*).

- 1690: My rychtar a radda y wsseckna obec nasseho walala poctiweho Kerestes Mőző vel Cchmelow wssem wubec; prystupil pred nassu ubohu raddu poctiweho walala Kerestes Mőző; gest narozeny w nassim poctiwim walale Kerestes Mező; gehu kresny matky enotliwe zeny ygmenem Dorka Benjowa, druha Dorka Popczakowa z Chmelowa, kresny otcowe pak bily dobre zachowaly muž Pržel Janos z Radwanowec¹¹² a druhy Janos Pastir z Chmelowa; [dátum]: Walale poctiwim Kereβtes Mőző dne 30. decebr. anno a Christo nato 1690; [podpisy]: Coram me Francisco Dessőffy... perestre pagi Mező Keresztes; Coram me p. farare Nicolai Richvaldi, na ten čas poradneho kneze cyrkwj chmelowskej¹¹³; [namiesto adresy na rube]: List rozeny poctiweho uradu chmel: temuto poctiwemu mladencowi Janos Balentowi dany.⁵⁵
- 1662: do Chmelowa Sirakoweg Janoweg fl. 50.²³

Kojatice⁶⁰

I

- 1688: [podpis]: poniženi poddani Kojačenye / [dátum]: Datum Cojata die 9. decembris 1688.⁶¹

III

- 1664: [na rube slovenského textu]: Fidejussoriae pro Joanno Cziberanko, subdito civitatis etc. possessione Kojata (porov. v slovenskom texte i meno Lucas Kojacziczky)²⁸ // apud subditum ciuitatis nostrae cajatensem Georgium Adam dictum.¹¹⁴

V

- 1688: a ktomu w Kogaticoch salvagwarda gest.⁶³

Lewoča¹¹⁵

I

- 1674: lewotskyho pana rychtare / [dátum]: Dab. Leutsch; die 2. marty an. 1674.²⁹

V

- 1670—72: 1670: ssly pres hory do Lewooc; ktery wino wesly do Lewoče; Nemco wozil do Lewoče; 1671: dalj sme ffurmanowj, co Nemco wozil do Lewooc 4 f y 4 grosse; 1672: kedy islj Nemcy z Lewooc.²¹
- 1678: dla Niemcow, kiedy z Lewooc ssi.²⁵
- 17.—18. storočie: ket s Kosicz sli do Lewooc.³⁹

¹¹¹ Dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské (maď. *Komlőskeresztes*; v LL lat. i maď. *Keresztes*).

¹¹² *Radvanovec* (maď. *Radvány, Tapolgradrány*; v LL lat. i maď. *Radvány*), dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské.

¹¹³ Z tohto podpisu vidno, že farár napísal i ostatný text „krstného listu“. Inou rukou je napísaný len celý podpis Dessőffyho, ktorý sa zrejme podpísal sám.

¹¹⁴ MAP/Zápis v protokole k 10. júnu 1664.

¹¹⁵ Maď. *Lőcse*; v LL lat. *Leuschovia*, maď. *Lőtse*, nem. *Leütschau*.

*Lipany*¹¹⁶

I

- 1636: My rychtar a radda poctiweho mesta Lipian; [podpis]: Rychtar a rada poctiweho mesta Lipian¹¹⁷ / Datum Septem Tily 18. octobris anno 1636.²⁸

*Lubotin*¹¹⁸

I

- 1695: Karta na 1000 tallarow in P. Derseffi Adama Lubotins[keho] / Datum Lyblynæ 7. februaris millesimo sexcentesimo nongesimo quinto, i. e. 1695to; [podpis] Lybotinski Derseffi Adam cum correcta eadem manu.¹¹⁹

*Dlhá Lúka*¹²⁰

III

- 1693: Primus testis pro parte A. Petrus Lenkov ex Hoszumezô.¹²¹

V

- 1639: Ja Jassek Gresko z Dluhi Luky dal sem triczatnikouy bardifzkemu gedne luky na polem dluholuczkiem do zalohu.³⁹

*Šarišské Lužianky*¹²²

I

- 1688: [podpis]: ponžení (!) poddany Lužanezy / Datum Lužanka 9. decembris 1688.⁶³

V

- 1664: wssiczi w Luzanceoch prebywagiezi.²⁸

*Plaveč*³⁵

III

- 1677: Thomas Niemez ex Palocza sagt solches H. Balazovicz in faciem, daß er vor ihm gesagt habe: Panie Thamas, ne patraice na pana Andrasa Benedika...¹²³

IV

- 1587: Datum na Plawezu ad 3. february anno 1587; [podpis]: v. m. zielivy przyiacziel y slusie gotow Jerzy Hornath a na Plawezu.³⁹

¹¹⁶ Mestečko v okr. Prešov, obyv. slovenské (maď. *Héthárs*; v LL lat. i maď. *Hethárs*, nem. *Sieben Linden*).

¹¹⁷ V OAB na zmluve bardejovských tesárov s mestom je r. 1692 podpísaný i tesár *Janos Lipianski*.

¹¹⁸ Dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské (maď. *Lubotény*; v LL lat. i maď. *Lubotiny*).

¹¹⁹ ŠAP/Súdne, majetkové spory, F 51, N 5.

¹²⁰ Dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské (maď. *Hosszárét*).

¹²¹ OAB/PM 1691—1694.

¹²² Pozri poznámku 62. Singulárový tvar *Lužanka* je poznačený vplyvom maďarčiny. Domáci názov je *Lužanki*. Tak isto je maďarským vplyvom poznačený i názov dediny *Lubotin* v latinskom texte (pozri tam).

¹²³ OAB/Protocolum amplissimi senatus liberæ ac regiae urbis Bartpha 1675—1681.

- 1620: [podpis]: w m zicylwi priacel y sonsiad sluziecz gotow **F. Koriczansky**, prephectus zamku plaveckiego.³⁹
 — 1694: [dátum]: W Plawesu 3. februaris 1694.¹²⁴

V

- 1678: obiwaterle a tricatnyka plawetzkeho vlastni czera.²³

*Rostoky*¹²⁵

III

- 1603: Paria literaria ratione prati in Rostoka in territorio possessionis Bistra.⁸⁵

V

- 1649: z Rostok; Varcho z Rostok; Warchow de Rastok.¹⁰⁶

*Stropkov*¹²⁶

I

- 1608: Mika Zabo z Stropkow wiznal pod prissahu; Mathias Pauli z Stropkow wiznal pod prisahu; prisli ku mne do sweta na luky stropkowskie; wraczielch sie s timi dwoma taleri i z plahtu do Stropkuo; pred timze stropkowskim uredom / in domo iudicis stropkouiensis Christophori Kohut; Andreas Chomik, iuratus opidi Stropko; Actum anno domini 1608 die 23. mai, Stropkouiae.¹²⁷
 — 1698: Szwedomie uczynienie u pana ryhtara sztropkowszkeho Dzure Cziabaly // [podpis]: **Cziabala**, iudex sztropkouiensis; Coram me Joanne Kostenko, notario jurato opidy Sztropko.⁸⁸

V

- 1686: Mi urad sztropkowsky nizey podpiszany wedomo czynime...³⁹

*Malý Šariš*¹¹⁸

I

- 1676: nascho poctiweho walala Maleho Šarissa / in Kis Sáros die 12. marty 1676; nomine et in persona Emerici Sandor ex possessione Kis Sáros; apud iudicatum possessionis Kis Sáros; literae testimoniales possessionis Kis Sáros.¹²⁸

IV.

- 17. storočie; [podpis]: W. M. stolicy poniženy služebnicy Malo Saarisane¹²⁹ // [podpis]: Weliko mozneg stolicy poniženy služebnicy Malo Šaarisane¹³⁰ // [podpis]: Weliko moznih panuw poniženy služebnicy Malo Šaarissanye¹³¹ // [podpis]: Weliko možneg a slawneg stolicy poniženy a pokorny služebnicy Malo Šaarisane / Mi Malo Šaarisane.¹³²

¹²⁴ ŠAP/N. 11. pol. 1695.

¹²⁵ Dedina v okr. Bardejov, obyv. ukrajinské (mad. *l'égrosztoka*; v LL lat. i mad. *Rosztoka*).

¹²⁶ Mad. *Sztropkó*.

¹²⁷ ŠAP/SŽ, Súdne rôzne, 54 A.

¹²⁸ MAP/Zápis v protokole k 23. júnu 1676.

¹²⁹ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N^{ro} 285.

¹³⁰ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 2566

¹³¹ ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 295.

¹³² ŠAP/Neregistrované, bez dáta, N° 1780.

V

- 1695: mam w druhem poli od Ssarissa moze wlasne 12 holdi; Item mam w tom poly od Saryssa zaloznich zemy holdy 16.²⁸
- 1696: w Malym Sarysu.²³
- 17.—18. storočie: do Maleho Sarisa.²⁹

*Velký Šariš*¹⁵

III

- 1640: Actum in oppido Nagy Sááros die 17. augusti anno 1640; [podpis]: Stephanus Klement, p. t. pronisor bonorum arcis Nagy Sááros.²⁹

V

- 1662: w Welikem Saarissy; panu rectorowy sarisskemu.²³
- 1669: kdy w Ssaryssy byl.²⁸
- 17. storočie: od ssaryskyho pana ffaráře.²⁹

*Tarnov*¹³³

III

- 1652—54: 1652: 1. testis pro A., scultetus de Tarno; 4. testis Pawel Kutsch de Tarno idem quod primus; 1653: scultetus de Tarno actionem injuriarum suscitatur contra I. Christophorum de Tarno; 1654: Revocatio actionis de Tarno medio testium.¹³⁴

V

- 1649: na tarnovskeho scholtisa.¹⁰⁶
- 1654: hoden tak Tarnowski trpec yak ya.¹³⁴

*Terňa*¹³⁵

III

- 1664: Jacobus Ceklensky, subditus splis ac magnifici domini Sigismundi Pethcö ex possessione Ternye.¹¹⁴

*Nížný a Vyšný Tvarožec*⁸

III

- 1649, 1651: 1649: Yvan de Twarosca Superiori seduxit ad scultetum gaboltovensem, dictus de Twarosca Ivan mediae aetatis in superiore pagi fine; 1651: Ruthenorum nomina de Infer Twarosca.¹⁰⁶

V

- 1612: geden ze Zlateho soltisi sluha a druhy z Niznieho Twaroseza; nasseho poddaeho na twaroskem salassu uapily.²⁹

*Pečovská Nová Ves*³³

I

- 1697: [podpis]: Služebniczy vniženy Pečovskeg Noweg Wsy cela obec / [dátum]: Peesi Uyfalu ao. 697 die undecimo novembris etc.: [v latinskej adrese]; ex Peesi Ujfalu.⁶⁴

V

- 1666: který kolwek pan ffarar w Noweg Wsy u Sabynowa ziti bude.²³

¹³³ Dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské (mad. *Tarnó*).

¹³⁴ OAB/PM 1652—1655. Doklady pozri ešte pri m. m. *Brezorica u/Torpusou* (II, 1567).

¹³⁵ Dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské (mad. *Ternye*).

III

- 1669, 1673: 1669: Jancsa Soltis, subditus Wollyae Inferioris; Gurek Wollyansky, annorum circiter 70, fide mediante fassus; 2. testis Hanusa Kremenka de Wollya fide mediante fassa, daß ...; 3. testis Ihnat Zinsky de Wollya fassus; 4. testis Lukacz Ondol wollyensis, annorum circiter 45, fide mediante fassus, daß ...: daß er in vergangenen herbst mit dem I. auf Wolla gangen; ein Magt auß dem Wollya ist kommen; relatio facta per dominos deputatos ad audiendam fassionem Dzura Olegnik de Wollya Superiore subditi; 1673: Zura Soltis, judex de Also Wollya.¹⁰⁹
- 1682, 1683: Zura Soltis de Also Vollya; alß dann erst nach deme sie bey Wollya gewesen; Ferentz, bubulcus hankoviensis, fassus se per latrones vinctum abductum ex sylvā hankoviensi ad Vollyam veniße; 1683: Feczko Demančik ex Wollya Inferiore; Andreg Fignar de Wolya Inferiore, annorum circiter 30 quia admonitione fatetur, daß nachdeme er allhier auff dem Jahrmarek gewesen und Ochsen gekauft,...¹³⁶
- 1693: Nomine fisci dominus Andreas Wisnyovßky erigit actionem contra et adversus Georgium Nebusz, Andream Wollenszki alias Gerák et Adamum Hradgyel alias Trenchini.¹²¹

V

- 1614: od Sigmonda soltiszā z Wissneg Wole.³⁹
- 1686: ludze z Nizniey Woly; tie ludze wolanskie.³⁹

Wranov^{2,137}

V

- 1675: ssel sem zaras w treti den do Wranowa na yarmark: prissli sme w dobrem zdrawy do Wranowa; Potom w druhy den gako sme w Wranowe predawalj; žebych ga bol w Wranowe dwa pary kratke sstwrey mal; spolu hodowalj w Wranowe.²⁹

Zborov⁵

- 1661: Negoden ten pan len go ottrowites a gidz do Zborove.¹³⁸
- 1693: Secundus testis pro parte A. Petra Zborovßky, servus d. Elisdörferi.^{121,139}

Zlaté⁷

- 1677: A. klaget, er wäre vor kurten tagen nebst andern seinen Nachbahrslēuten von Zlatto übers Kirch-Hoff zur Stadt herauß gangen, in dem ist ihm I. nachkommen kind hat zu ihm gesaget: A ci si tu, ti pohanski synu, nie hodny scie wi Zlacanie lem was obesie. ...., sondern seine Wort wahren: Ach nieboze Zlacanie, Zlacanie, dla was nam kowalom ius lesi nam nie checiu dawac panowe, ...^{123,140}

¹³⁶ OAB/Protocolum actorum curialium amplissimi senatus liberae ac regiae civitatis Bartpha 1682—1685.

¹³⁷ Doklady pre I. časť pozri pri m. m. Bardejov (II, 1575).

¹³⁸ OAB/PM 1660—1664.

¹³⁹ Ostatné doklady pozri pri m. m. Bardejov (II, 1590, 1612, 1614 a 1686).

¹⁴⁰ Ostatné doklady pozri pri m. m. Bardejov (II, 1612).

Z dokladov tu uvedených jasne vyplýva tá charakteristická skutočnosť, že v latinskom texte sa dôsledne používa pomadárčený názov istej lokality, kým v slovenskom¹ texte sa zapisuje názov *domácim obyvateľstvom* skutočne používaný.¹⁴¹ Je to zistenie dôležité i z toho dôvodu, že pisateľ dokumentu dobre poznal domáci názov. Ak v latinskom, prípadne nemeckom texte použil vedome umelý maďarský (v niektorých prípadoch i latinský) názov, ktorý ľud nepoužíval, svedčí to o istej tradícii a zvyklostiach, ktoré akoby nedovoľovali použiť v latinskom (alebo aj nemeckom) texte „vulgárny“, t. j. ľudový názov. Maďarský názov (prípadne latinský, ak sa odlišoval od maďarského) platil zrejme za úradný, oficiálny. Odchýlok od tejto pravidelnosti je nevela. Tak v dátume *Datum Bardiow 4. decembris 1624* na konci poľsky písaného textu by sme čakali názov *Bartpha*, *Bartphae*, ako je to v ostatných prípadoch v latinskom texte. Zaujímavý prípad máme v dátume *Actum Sywka die 23. juny 1690*.¹⁴² V LL sa názov *Siwke* uvádza ako slovenský názov dediny *Široké*.¹⁴³ Ako latinský a maďarský názov sa tam uvádza *Siroka*. S názvom *Sivka* sa nikde v našich textoch už nestretávame. Neuvádzajú ho ani známejšie staršie príručky. Tak J. M. Korabinsky¹⁴⁴ uvádza názov *Schiroka*, V. Hornyánsky¹⁴⁵ *Siroka*. Ak by názov *Sivka* bol skutočne slovenským obyvateľstvom používaný a názov *Široká* by bol iba názvom oficiálnym (čo je málo pravdepodobné), mali by sme tu prípad narušenia vyššie uvedenej pravidelnosti v používaní miestneho mena. Ako vidieť, je to prípad neistý a vyžadoval by si osobitné pramenné štúdium. Ako „odchýlka“ nám zostáva zápis *Formula juramenti Ruthenis ex Marossowa*^{39,146} (porov. i zápisy: 1587: *ssoltys myrossowsky*³⁹; 1669: *Fassio ex ore accepta Ten Diki z Meressowy mnia na to priwied*¹⁰⁹). Len ojedinele sa umelý¹⁴⁷ maďarský názov použije i v slovenskom texte. Tak v texte

¹⁴¹ Na všetky prípady, ktoré tomuto tvrdeniu nezodpovedajú, upozorníme osobitne.

¹⁴² ŠAP/N. 11. p. u. 1690.

¹⁴³ Dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské (maď. *Siroka*).

¹⁴⁴ *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*, Preßburg 1786.

¹⁴⁵ *Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn und der serbischen Woiwodschafft mit dem temescher Banate*, Pest 1858.

¹⁴⁶ *Nížný a Vyšný Mirošov* (maď. *Alsómirossó*, *Alsómerse* a *Felsőmirossó*, *Felsőmerse*; v LL lat. i maď. *Alsó Mirossó*, Vyšný sa tam neuvádza), dediny v okr. Bardejov, obyv. ukrajinské.

¹⁴⁷ Tu treba uviesť, že sú i také prípady, keď sa názov poznačený vplyvom maďarského jazyka z rozličných historických dôvodov skutočne ujal medzi domácim obyvateľstvom, bežne sa používal (porov. k tomu B. Varsík, *Kde ležal Castrum salis [Solný hrad]?*, *Nové obzory* 5, 1963, 280—281). V takýchto prípadoch nemáme odlišné názvy v latinských a slovenských textoch. V našom materiáli sú to tieto miestne mená (v zátvorke dnešný úradný názov): *Gergelak* (Gregorovce), *Kelemeš* (Lubotice), *Kerestur* (Zemplínska Teplica), *Kereštev* (Okružná), *Komloša* (Chmelová), *Ňaršany* (Ražňany), *Nížný a Vyšný Šebeš* (Nížná a Vyšná Šebastová), *Šoma* (Drienica), *Šovar* (Solivar; k tomuto m. m. porov. O. R. Hala-ga, *Solné hrady v Potisi a ranofeudálne pohraničie*, *Nové obzory* 4, 1962, 106—107, ako aj citovanú štúdiu Varsikovu.) a akiste i *Tročany* (Porov. B. Varsík v Sborníku FFUK IX, 1958, *Historia*, 127—135.). Udomácnili sa i niektoré názvy svedčiace o vplyve nemeckého jazyka. V tomto príspevku sa nimi osobitne nezaobráame.

zo 17. storočia v doklade uvedenom pri m. m. *Bzenov*: ...*Simočko Matthas rychtar* ..., *cely walal z Berzenky* (porov. však tamže dvakrát *Simočka Matthas z sz Bzenowa*), ďalej pri m. m. *Chmelov* v texte, ktorý r. 1690 napísal chmelovský farár: *walala poctiweho Kerestes Mőző^{147a} vel Chmelow* a pod. viackrát v tomto texte umelý maďarský názov vedľa domáceho slovenského. To, že sa používajú vedľa seba v jednom slovenskom texte obidva názvy, svedčí tiež o tom, že jeden z nich je umelý. Ide totiž o dedinu so slovenským obyvateľstvom. Po maďarčený názov dediny *Vyškovce*¹⁴⁸ nachádzame v slovenskom texte zo 17. storočia: *na Viskocz*.²⁶ V súdnom protokole v Prešove nachádzame v slovenskom kontexte po maďarčený názov dediny *Ostrovany*¹⁴⁹: *w Ostropataku*¹⁵⁰ a konečne v slovenskom texte z rozhrania 17.—18. storočia máme zápis: *museli sme im dat stiri woli do Kiz Idi*.^{89,151} To sú aj všetky prípady tohto druhu v našom materiáli. Z údajov v LL vidíme, že sa tam ako latinský názov uvádza skoro vždy názov maďarský, že sa latinské i maďarské názvy v tejto príručke väčšinou zhodujú. Niekedy je latinský názov utvorený z maďarského¹⁵²: *Eperjes* — *Eperiessinum*, *Kassa* — *Cassovia* a pod. Z našich dokladov vidno, že sú zriedkavé také prípady, keď sa latinský i maďarský názov nezhodujú. Tak máme v latinských textoch miestne meno *Sabinov* zapísané vždy v podobe *Cibinium* a nie v maďarskej — *Szeben*¹⁵³. Ďalej sa v latinskom texte prvá časť

Porovnaj, čo o tejto veci hovorí O. R. Halaga v cennej štúdií v knihe *Sabinov a okolie*, Košice 1962, najmä na str. 22—29. Uvádza niektoré doklady na miestne mená (medzi iným vykladá pôvod m. m. *Naršany* — dnes *Ražňany*) a hovorí: „Vidno, že ľud dlho odolával cudziemu názvu, oficiálnemu pre vládnúcu triedu, a tradoval svoje slovenské pomenovanie z pokolenia na pokolenie. Pramene sú, pravda, neúplné. Preto nie vždy sa vieme dopátrať pôvodného slovenského názvu, keď neodolal oficiálnej paralele do novoveku... Názvy, ktorých sémantičný význam bolo možno ľahko pochopiť, bývali v stredoveku bežne prekladané do oficiálnej maďarskej (alebo i latinskej) formy.“ (c. d. 28).

^{147a} Údaj k pôvodu maďarského názvu pozri v štúdií B. Pollu, *Historicko-archeologický výskum na bratrickej posádke v Chmelove*, Nové obzory 4, 1962, str. 74.

¹⁴⁸ Dedina v okr. Bardejov, obyv. ukrajinské (maď. *Viskő, Viskocz*).

¹⁴⁹ Dedina v okr. Prešov, obyv. slovenské (maď. *Ostzópatak*; v LL lat. i maď. *Ostropataka*).

¹⁵⁰ MAP/Zápis v protokole k 22. júnu 1663.

¹⁵¹ *Malá Ida* (maď. *Kis Ida*), dedina v okr. Košice, obyv. slovenské. V blízkej *Veľkej Ide* je obyvateľstvo prevažne maďarské a je zrejmé, že toto maďarské obyvateľstvo používalo i maďarský názov pre *Malú Idu*. V tomto zmysle bol teda tu zapísaný maďarský názov skutočne používaný.

¹⁵² Keďže sa tu nezaobráme etymológiou miestnych mien, nezdôrazňujeme osobitne ani slovenský základ maďarských názvov. Berieme ich už ako hotové produkty, či už vznikli prekladom slovenského názvu alebo jeho modifikáciou.

K etymológii niektorých miestnych mien z vých. Slovenska porov. najnovšie štúdie B. Varsíka v Sborníku FFUK IX. 1958. *Historica* a v HČ VIII. 1960, IX, 1961. i citovanú prácu Halagovu.

¹⁵³ Výklad pôvodu m. m. *Sabinov* podal O. R. Halaga, c. d., str. 18—21. Výstižné je i jeho zistenie, že dôslednosť zapisovania názvu *Sabinova* v uhorských dokumentoch na základe maďarskej, nemeckej alebo latinskej výslovnosti nemožno pokladať za doklad, „že okrem nich iného znenia tohto mena v stredoveku nebolo. Uhorské kancelárie sú dôsledné i pri mene Šariša, Plavča, Bardejova atď., keď píše *Sarus-Saros, Paloch, Barifa* a pod.“ (str. 19).

Prečo sa slovenské miestne mená nezapisovali v latinských textoch dôsledne v slo-

m. m. *Nižný (-á)*, *Vyšný (-á)* niekedy prekladá do latinčiny (doklady pozri pri m. m. *Nižný a Vyšný Tvarožec a Nižná a Vyšná Vola*), pričom sa používa i maďarská podoba *Alsó* (na *Felső* nemáme doklad). V dvoch prípadoch máme m. m. celé preložené do latinčiny: *Actum Crucis Villae*¹⁵⁴ *die 2. mensis maj anno 1676*¹⁵⁵ a *Datum Septem Tilys*¹⁵⁶ *18. octobris anno 1636*²⁸. Napokon sú i také m. m., ktoré nemajú cudzojazyčný ekvivalent. Napr. m. m. *Hažlín*¹⁵⁷ (1640: *Jurka Gress ex Haslín*³⁰). Neuvádzame ďalšie prípady tohto druhu.

Nemecký názov v latinskom texte sa vyskytuje len raz, a to pri m. m. *Levoča* (pozri tam).

V súdnych protokoloch sa používa unelý maďarský názov i v nemeckom, nemecko-latinskom či latinsko-nemecko-slovenskom kontexte (porov. pri m. m. *Plaveč*). A vôbec pri zápisoch v súdnych protokoloch vzniká zaujímavá situácia tým, že sa tu často preplietajú všetky tri alebo i viaceré jazyky. Vcelku i tu platí vyššie uvedená zásada (porov. zápis *in Križo*¹⁵⁸ *u Chomki*¹⁰⁶ zapísané takto dvakrát r. 1649; porov. i vyššie doklady z protokolov pri jednotlivých m. m.), ale z tohto miešania¹⁵⁹ vyplývajú isté „nepravidelnosti“. Tak na pozadí slovenských¹ zápisov z *Rostok*, *Varcho z Rostok* je latinský zápis *Warchow de Rastok* (namiesto očakávaného maďarského *Rosztoka*) a na pozadí radu zápisov mien: *Steffan z Kiowa*,¹⁶⁰ *Janos z Kiowa*, *Hritz Rusnak z Kiowa*, *Fedor z Kiowa* je i jeden zápis *Fedur de Kiowa* (namiesto maďarského *Kijó*). Latinská predložka *de* sa v tomto zápise chová tak ako slovenská¹ predložka z s genitívom. Rovnako i vyššie pri zápise *Warchow de Rastok*. Toto pôsobenie jazyka na jazyk je pri uvedenom ich preplietaní ľahko pochopiteľné. Ďalšie doklady z miešaných zápisov v súdnych protokoloch: — 1647: *Petra ex Kluschow*¹⁶¹; *Petra etiam ex Kluschow*¹⁶²; 1649: *de gaboltovski*¹⁰⁴ *scholtis faßus* venskej podobe (B. Varsik napr. konštatuje, že „od rozhrania 12. a 13. stor. v uhorských listinách, či už kráľovských alebo vydaných cirkevnými inštitúciami, je už zjavná snaha používať maďarské formy miestnych názvov. Ba v týchto časoch často dostávajú maďarské názvy už aj také sídliská [dediny], kde od začiatku nebolo vôbec maďarské obyvateľstvo.“ HC IX, 1961, 433), to malo svoje historické dôvody. My sa zatiaľ uspokojujeme so zistením daného stavu. Priamo k tejto veci sa vyslovuje V. Šmilauer v knihe *Vodopis starého Slovenska*, Praha a Bratislava 1932, str. XXVIII. Porov. i citovanú prácu Halačkovu, najmä str. 28—29.

¹⁵⁴ Ide tu iste o dedinu *Križovany* (maď. *Szentkereszt*) v okr. Prešov; obyv. slovenské. V LL lat. i maď. *Szent Kereszt*, nem. *Heiligs Kreutz*.

¹⁵⁵ ŠAP/ŠŽ, Súdne spory civilné 1682—88.

¹⁵⁶ Lípany. Pozri poznámku 116.

¹⁵⁷ Dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské.

¹⁵⁸ *Križe*, dedina v okr. Bardejov, obyv. ukrajinské. Maďarský názov *Kiskereszt* je zrejme novší. V LL je lat. i maď. názov *Križse*. Korabínsky uvádza *Križe*, Hornýánsky *Križse*. Maďarské názvy sa totiž zásahom vrchnosti tiež časom menili, upravovali. Kvôli porovnaniu uvádzame v tomto príspevku najnovšie maďarské znenie a znenie podľa oficiálneho zápisu z r. 1773 (LL). Je jasné, že údaje z LL sú pre nás dôležitejšie.

Aj pre tento zápis platí to, čo hovoríme ďalej o zápise m. m. *Zlaté (Zlato)*.

¹⁵⁹ Ako príklad môžeme uviesť zápis z r. 1649: *Kussnier in Gaboltowa ten widawa a zbogom dawu wedeni wen die kauffleute hir und her reisen, cui propterea solvunt prae-*
*dones*¹⁰⁶.

ut ...¹⁰⁶; id accepit ab opilionibus de Lenartov^{106,163}; in pago Maltzou^{106,164}; 1662: Lazur soltis de Rassow^{138,165}; 1669: Pavel de Ressow¹⁰⁹; 1683: Gurko Bajtko de Ressow¹³⁶. Doklady na slovenské znenie v slovenských zápisoch tu, pravda, osobitne neuvádzame.

Isté je, že tieto zápisy vznikli jednak pod bezprostredným vplyvom výpovedi svedkov, jednak z toho dôvodu, že zapisovateľ si v niektorých prípadoch nevedel narychlo spomenúť na umelý, v reči (i v reči svedkov) nepoužívaný maďarský názov, ktorý by „patril“ do latinského alebo nemeckého textu. Charakteristický je v tomto ohľade zápis m. m. *Zlaté*⁷. Maďarský názov *Aranypataka* sa v reči ľudu nepoužíval a zrejme nebol známy ani pisateľovi nemecko-slovenského textu v súdnom protokole. „Pomohol si“ však tak, že utvoril názov *Zlatto* (pri pomadařovaní miestnych mien zakončenie na -ó je veľmi časté, najmä vtedy, keď sa ním nahrádza koncové -ov slovenského¹ miestneho mena. Napr.: *Tarnó, Klyussó, Lenartó, Livó, Lukó, Kijó, Rokitó* a mnohé iné.). Slovenský názov *Zlaté* sa mu do nemeckého textu akosi nehodil. Je to typický prípad pre vtedajšiu prax, ako sme o tom už vyššie hovorili.

Všetky ostatné miestne mená, ktoré sa v našom materiáli nachádzajú v slovenskom texte, sú zapísané v takej podobe, v akej sa skutočne v reči ľudu používali. Je ich hodne a nemôžeme ich tu všetky dokladať. Robíme tak v registri k pripravovanej väčšej práci.

Ako z uvedených dokladov vyplýva, spoľahlivým prameňom pre zistenie skutočne ľuďom používanej podoby miestneho mena sú texty slovenské.¹ V latinských textoch sa zapisuje tzv. oficiálny (ako sme videli, skoro vždy pomadařený) názov. Tento názov umelo vytvorila feudálna vrchnosť so svojím správnym aparátom a používala, tradovala ho v písomnostiach ľudu nezrozumiteľných. Preto vplyv týchto názvov na pôvodné znenie domáce nie je nijaký alebo len minimálny. Na niektorých miestach sa výraznejšie mohol prejaviť vďaka historickým okolnostiam, ktoré zväčša možno objektívne zistiť.¹⁶⁶ Z latinských textov sa často vôbec nedozvieme, ako domáci slovenský názov vyzeral (porov. doklady v tomto príspevku), alebo musíme si ho zo zápisov rekonštruovať. Správny metodický prístup k prameňom, z ktorých čerpáme údaje o miestnych menách, pokladáme preto za vec prvoradej dôležitosti. Najmä vtedy, ak takýto výskum má slúžiť ako základ údajov o charaktere etnického osídlenia na nejakom území v istom historickom období. Na základe jazykovej formy zápisov miestnych mien v latinských textoch na istom území nemožno

¹⁶⁰ *Kyjov* (maď. *Kijó*), dedina v okr. Prešov, obyv. ukrajinské.

¹⁶¹ *Kľušov* (maď. *Klyussó, Kolossó*; v LL. lat. i maď. *Klyussó*), dedina v okr. Bardejov, obyv. slovenské.

¹⁶² OAB/*Protocolum senatus Bartphensis annorum 1646–1648*.

¹⁶³ *Lenartov* (maď. *Lenartó, Lénártó*), dedina v okr. Bardejov, obyv. prevažne slovenské, čiastočne i ukrajinské.

vyvodzovať jednoznačné závery o etnickom charaktere osídlenia, ako sa o to pokúša napr. I. Sipos, ktorý nenašiel za celých 500 rokov v latinských textoch zápis slovenskej formy m. m. *Michalany*.¹⁶⁷ Nás táto skutočnosť, ako zo všetkého dosiaľ uvedeného vyplýva, nemôže prekvapiť. Nie je vôbec dôkazom charakteru etnického osídlenia. Na druhej strane ani skutočnosť, že napr. m. m. *Szendrő*, *Szikszo* a *Kalló* sa v slovenských textoch zapisujú v podobe *Senderov*, *Siksov* a *Kalov* nie je v tomto smere rozhodujúca. Sú potrebné ešte iné historické údaje, aby sme mohli povedať, aké obyvateľstvo tam v 16. storočí žilo. Brať teda isté doklady z latinských textov ako hotové a v otázkach etnického osídlenia jednoznačnou rečou hovoriace fakty, pokladáme za metodicky neprípustné. V inej súvislosti už na túto skutočnosť upozornil svojho času V. Šmilauer v podrobnej recenzii knihy *A Szepesség területei és társadalmi kialakulása* (Budapest 1934) od A. Fekete Nagya.¹⁶⁸ Presvedčivo tam poukázal na autorove omyly, vyplývajúce z nesprávneho a jednostranného hodnotenia zápisov miestnych mien v latinských listinách a z toho ďalej vyplývajúce omyly pri konštruovaní teórie o prvotnom osídlení Spiša. Šmilauerova kritika, žiaľ, je aktuálna ešte i dnes.¹⁶⁹

Ako sme už zdôraznili, neišlo nám v tomto príspevku o výklad vzniku, o etymológiu miestnych mien.¹⁷⁰ (Slovanský pôvod miestneho mena sa dá dokázať i vtedy, keď je ono zapísané v pomadárčenej podobe.) Všimli sme si spôsobu zapisovania týchto mien v súbežných rôznojazyčných textoch zo 16. a 17. storočia a z tohto rozboru vyplynuli pre nás dôležité, najmä metodologické závery. Naše doklady potvrdzujú, že maďarský názov neznamena vždy prítomnosť maďarského etnického živlu.¹⁷¹

¹⁶⁴ *Malcov* (maď. *Malczó*), dedina v okr. Bardejov, obyv. ukrajinské a slovenské.

¹⁶⁵ *Rešov* (maď. *Ressó*), dedina v okr. Bardejov, obyv. ukrajinské.

¹⁶⁶ Porov. napr. B. Varsík, *O pôvode a etymológii niektorých miestnych názvov na východnom Slovensku*, Sborník FFUK IX, 1958, *Historica*, 127 a n. i jeho štúdiu *Kde ležal Castrum salis (Solný hrad)?*, *Nové obzory* 5, 1963, str. 280—281.

¹⁶⁷ I. Sipos, *Orts-, Gemarkungs- und Flurnamen in der Zeit der gegenseitigen Berührung zweier Sprachen und im Verlaufe ihres Zusammenlebens*, *Studia slavica*, t. IX, fasc. 1—4, Budapest 1963.

¹⁶⁸ V. Šmilauer, *Osídlení a národnosti Spiše*, Bratislava IX, 1935, 154—173. Porov. najmä strany 168—170.

¹⁶⁹ Porov. napr. i B. Varsík, *Význam výskumu osídlenia východného Slovenska pre otázku vzniku a rozvoja slovenskej národnosti*, *Historický časopis* IX, 1961, 420—440, najmä však strany 436—439.

¹⁷⁰ Je prirodzené, že miestopisné údaje z akýchkoľvek textov môžu pri správnom a nezaujatom výklade slúžiť ako závažný doklad o pôvodnom osídlení nejakého územia istým etnikom, tvorcem pomenovania (porov. napr. práce Stanislavove).

¹⁷¹ Na celkový etnický charakter osídlenia nemohli svojou prítomnosťou vplývať jedinci z výsadnej feudálnej triedy na istom slovenskom území, i keď v názve nejakej lokality mohli sa zachovať ich meno ako vlastníkov príslušného územia.

Poznámka: Medzičasom (po napísaní tohto príspevku) vyšla významná práca B. Varsíka, *Osídlenie Košickej kotliny I*, Bratislava 1964. Pozornosť si zasluhuje i príspevok (recenzia) O. R. Halagu *K problematike historického zemepisu arpdávovského Uhorska*, *Česko-slovenský časopis historický* XII, 1964, 187—198.

В статье изучается способ записывания географических названий (населенных пунктов) и образованных от них имен прилагательных в словацких и латинских текстах и записях от 16 и 17 вв. из территории восточной Словакии (словацкими текстами и записями здесь понимаются *slavica*, которые возникли на словацкой территории). Обнаруживается, что хотя и словацкий и латинский тексты были написаны одним и тем же писателем, географические названия в них не записываются одинаково. Писатель в латинском тексте записывает географическое название в венгерской (венгеризированной) форме и только в тексте словацком он записывает его в той форме, в которой народ его действительно и употреблял. На некоторые отклонения особо указывается. В преобладающем большинстве случаев венгерские (венгеризированные) формы возникли искусственно, образовали их феодальные власти со своим административным аппаратом и употребляли эти названия в документах непонятных для народа. Поэтому надежным источником для определения действительной народом употребляемой формы географического названия являются только тексты словацкие. По латинским текстам часто совсем нельзя было бы узнать, как в то время выглядела настоящая словацкая форма названия или нам пришлось бы прибегать к реконструкции из венгеризированной формы. Из этих наблюдений вытекают важные методологические заключения, то есть указывается невозможным оценивать записи географических названий в латинских текстах как надежные и достаточные данные, с помощью которых можно было бы решать вопросы об этническом характере населения определенной территории, не прибегая даже к прочим историческим данным. Наш материал хорошо доказывает, что венгерская форма географического названия не свидетельствует всегда о присутствии венгерского этнического элемента на соответствующей территории, как это часто старались и стараются доказывать некоторые венгерские историки и лингвисты.

K ŠEŠTDESIAŤKE PROFESORA JÁNA STANISLAVA

Šesťdesiat rokov v živote vedeckého pracovníka neznamena obyčajne odchod na odpočinok z činnosti, na ktorú sa musel dlhé roky pripravovať, ale je to predsa vhodná príležitosť i pre neho samého obzrieť sa na vykonanú prácu a pre pracovníkov v príslušnej vedeckej disciplíne povinnosť zhodnotiť jeho dielo a určiť jeho miesto vo vývine vedného odboru.

Koncom r. 1964 dožíva sa šesťdesiatich rokov v plnej sile a v usilovnej vedeckej i učiteľskej práci Ján Stanislav, profesor porovnávacej slovanskej jazykovedy a staroslovienčiny na Univerzite Komenského v Bratislave, člen jazykovedného združenia, člen ved. kolégia pre jazykovedu, nositeľ Radu Cyrila a Metoda I. stupňa Bulharskej ľudovej republiky atď. Mal v živote šťastie, že mohol ísť priamo za svojím životným cieľom, že sa mohol v priaznivých podmienkach venovať vedeckej práci z povolania a publikovať zo svojho odboru štúdie, články i rozsiahle knihy ako nikto iný zo slovenských jazykovedcov. Narodil sa 12. decembra 1904 v Liptovskom Jáne v remeselníckej rodine. Po matúre na gymnáziu v Lipt. Mikulášii študoval na Filozofickej fakulte UK v Bratislave slovanskú a románsku filológiu, ale čoskoro sa sústredil na slovakistiku a slavistiku. Ako húževnatý, pracovitý a nadaný študent, ktorý prejavil osobitný záujem o štúdium jazykovedy, získal si na svoju stranu prof. M. Weingarta, ktorý odchádzal do Prahy a chcel si vychovať nástupcu v Bratislave: on mu dopomohol k štipendiám na štúdium do zahraničia (Francúzsko, Poľsko, Juhoslávia) i k miestu asistenta-štipendistu v Prahe, u neho sa taktiež r. 1934 i habilitoval. Ako docent Stanislav nepôsobil dlho: r. 1936 bol vymenovaný za mimoriadneho profesora a r. 1939 za riadneho univerzitného profesora v Bratislave. Tu skoro dosiahol vysoké akademické funkcie. R. 1940 zúčastnil sa na oslavách jubilea moskovskej univerzity v SSSR. Po oslobodení sa horlivo venoval organizácii vedeckého života: stal sa predsedom obnoveného Jazykovedného odboru Matice slovenskej a hlavným redaktorom Jazykovedného sborníka. Po r. 1948 usiloval sa sústavnejšie poznávať marxistickú jazykovedu a na jej princípoch stavať svoje práce.

J. Stanislav v Bratislave začal vedecky pracovať ako dialektológ. Jeho prvá väčšia publikovaná práca *Striednice za praslovanské nosové e v nárečiach východnej tretiny Liptova* vznikla v seminári prof. M. Weingarta a vyšla tlačou v časopise Bratislava (I, 1927, 362—74), kde Stanislav od prvého ročníka uverejňoval i drobné príspevky, referáty o nových knihách ap. Starostlivo zozbieraný materiál z rodného nárečia spracoval metódou jazykového zemepisu, ktorý u nás v tom čase priekopnícky upatňoval V. Vážný, a s prihliadaním k historicko-porovnávacej metóde na základe bohatej odbornej literatúry domácej i zahraničnej vyložil tieto javy v slovenčine. Na školeného dialektológa so snahou o presný zápis ukazuje i Stanislavov príspevok *Niekoľko rozprávok z východnej tretiny Liptova* (SMS VII, 1929, 1—48), ktorý zas vznikol z podnetov prof. F. Wollmana. Dôkladnosťou filologickej práce sa vyznačuje príspevok *Slovenčina v diele Dobrovského* (Bratislava III, 1929, 792—824), uverejnený v jubilejnom roku na pamiatku J. Dobrovského. Stanislav starostlivo analyzoval Dobrovského zmienky o slovenčine a podal cenný súpis slovenfk

z jeho nemecko-českého slovníka a iných diel. Už v týchto prvých prácach sa ukázalo, že Stanislavov prínos vo vede bude skôr v zhromažďovaní nového slovenského jazykového materiálu, v jeho sústavnom triedení a vykladaní podľa tradičných postupov než v metodologickom experimentovaní a prekvapujúcich hypotézach.

V Prahe J. Stanislav ako asistent-štipendista sa mohol nerušene venovať príprave na habilitáciu. Doma i za hranicami študoval slovanskú jazykovedu, najmä dialektológiu a staroslovienčinu z hľadiska spomínaného cieľa. Z práce *Nárečia východnej tretiny Liptova*, ktorú v rukopise Stanislav podal ako doktorskú dizertáciu (1927/28), vznikla rozsiahla monografia *Liptovské nárečia* (Martin 1932, 562 strán). Je to doteraz najväčšia monografia o slovenských nárečiach; obsahuje okrem úvodných kapitol hláskoslovie (bez kapitoly o kvantite), tvaroslovie, skladbu i súvislé texty (chýba tvorenie slov a slovník). Veľký rozsah knihy je daný nielen bohatstvom nárečového materiálu z väčšieho územia, ktorý autor triedil a vykladal z hľadiska mladogramaticky chápanej historickej gramatiky (striednice za psl. hlásky, psl. tvary ap.), ale i hojnými paralelami z iných slovanských jazykov k jednotlivým slovenským javom. Tieto paralely sú síce zaujímavé, ale vytrhnuté zo súvislosti nepomáhajú vyložiť príslušný jav historicky a zväčša ani typologicky. Mali svojho času dokázať autorove vedomosti zo slovanskej lingvistiky ako podklad pre habilitáciu. Autor tu využil i výsledky práce dosiahnuté v tom čase u nás novými metódami fonetickými a fonologickými. I keď ďalšie výskumy menia niektoré predpoklady, z ktorých J. Stanislav v svojom diele vychádzal (napr. otázku kolonizácie Liptova), a tým i výklady o príčinách členenia nárečí ap., celkove Liptovské nárečia pre množstvo spoľahlivo zachyteného a prehľadne roztriedeného materiálu i pre systematický výklad javov podľa vtedajšieho stavu vedy patria k našim najlepším jazykovedným prácam.

S dialektologickým výskumom súvisia aj iné Stanislavove práce, ako napr. príspevok v Pražákovom zborníku *Poznámky o pomere Štúrovej Nauky reči slovenskej a liptovského nárečia* (Slovanská miscellanea, Bratislava 1931, 164—179) a i.

Podobný cieľ ako Liptovské nárečia mala i štúdia *Datív absolutný v starej cirkevnej slovančine* (Byzantinoslavica V, 1933), t. j. mala dokázať schopnosť autora pracovať v odbore staroslovienčiny. Stanislav využil materiál z najdôležitejších stsl. textov, starostlivo ho overil, roztriedil a na základe bohatej odbornej literatúry i podnetov funkčnej lingvistiky (V. Mathesius) pokúsil sa o vlastný výklad opretý o štatistické zistenia.

Iné práce J. Stanislava v prvom období jeho vedeckej činnosti o staroslovienskych pamiatkach kriticky komentujú výsledky dovedajších výskumov. Takého charakteru je príspevok *Doterajšie výskumy o Frizinských pamiatkach* (Byzantinoslavica IV, 1932, 1—32) a *Dnešný stav otázky československých prvkov v staroslovienskych pamiatkach* (v zborníku Ríša Velkomoravská, Praha 1933, 2. vyd. 1935, 491—532). S týmito prácami súvisí aj vydanie prekladu panónsko-moravských legiend pod názvom *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda* (Praha 1933, 2. vyd. 1934), ktoré mali podobne ako zborník Ríša Velkomoravská u obecnstva značný úspech.

Už na I. sjazde slovanských filológov v Prahe r. 1929 J. Stanislav pracoval organizačne; na II. sjazde vo Varšave r. 1934 prednášal o dôležitých teoretických otázkach týkajúcich sa dejín slovenčiny: *Problém juhoslovenských prvkov v strednej slovenčine* (táto časť referátu vyšla vo forme článku v časopise *Slavia occidentalis* XII, 1933, 148—157 s francúzskym resumé) a *Pôvod východoslovenských nárečí* (táto časť vyšla v časopise Bratislava IX, 1935, 51—89 i ako odtlačok s francúzskym resumé). Prednáška vzbudila ostrú polemiku u autorov (Fr. Trávníček, Z. Stieber, L. Novák), ktorí sa cítili dotknutými niektorými formuláciami pri reprodukovani a kritike ich názorov.

Hoci svoju jazykovednú činnosť J. Stanislav zamieroval prevažne historicky, nevyhý-

bal sa ani problematike súčasného spisovného jazyka, ktorá v prevej Československej republike bola zvlášť ozeňavá. Vývin spisovnej slovenčiny a snahy o reformu pravopisu kriticky zhodnotil v práci *Spisovný jazyk slovenský* (v zborníku *Slovenské spisovné jazyky v dobe prítomné*, ktorý redigoval M. Weingart, Praha 1937, 61—106), kde dôkladne analyzoval najmä prvé ročníky časopisu *Slovenská reč* za redakcie H. Bartka a postavil sa proti výstrelkom slovenského purizmu i proti snahám o radikálnu reformu pravopisu. Toto svoje stanovisko uplatňoval aj pri posudzovaní elaborátu Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940.

Štúdiným potrebám vyšiel Stanislav v ústrety, keď vydal už ako mimoriadny profesor Univerzity Komenského vysokoškolskú učebnicu *Československá mluvnica* (Praha—Prešov 1938). Poskytovala spoľahlivé poučenie o historickej gramatike českej a slovenskej, o českej a slovenskej dialektológii, o niektorých problémoch všeobecnej jazykovedy, fonetiky a fonológie; obsahuje i ukážky starých textov a náčrt vývinu našich spisovných jazykov. Táto príručka spolu s neskoršie vydanou knihou *Po stopách predkov* (1948) bola dobrou štúdiou pomocnou a stala sa zárodkom Stanislavovho diela *Dejiny slovenského jazyka*.

Ešte pred vojnou J. Stanislav — ako príspevok k jubileu r. 1937 — prichystal kritické vydanie Bernolákových spisov *Dissertatio a Orthographia* s úvodnými štúdiami a podrobným komentárom s názvom *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka* (Bratislava 1941; kapitola *Anton Bernolák a Slovanstvo* vyšla až v *Jazykovednom zborníku I*, 1946—47, 1—21). Vydanie a komentár je vzornou ukážkou filologickej práce.

V ďalšom období svojej činnosti J. Stanislav sa venoval predovšetkým štúdiu najstarších dejín jazyka Slovákov podľa jazykových pamiatok jednak v súvislosti s dejinami Veľkej Moravy a s počiatkami slovanského písomníctva, jednak v súvislosti so starším osídlením Slovákov, resp. západných Slovanov v Panónii. S pomocou svojich žiakov zhromaždil značný materiál, najmä bohatý archív osobných a miestnych mien. Spracovaním týchto materiálov vzniklo viac jeho štúdií, ktoré možno chápať ako prípravné práce k súvislým dejinám slovenského jazyka.

Do prvého okruhu prác patria štúdie *Slovenska liturgia na Slovensku a sídlo Metodovo a Gorazdovo* (*Historica Slovaca I—II*, 1940—41, 5—43), *K otázke účinkovania Cyrila a Metoda na Slovensku* (*Kultúra XV*, 1943, 449 a n.), *Znova o účinkovaní Cyrila a Metoda na Slovensku* (*Jazykovedný zborník I—II*, 1946, —47 178—193) a samostatná kniha *Slovenskí apoštoli Cyríl a Metod a ich činnosť vo Veľkomoravskej ríši* (Bratislava 1945). Stanislav predpokladá, že pri rozvoji vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši dôležitú zásluhu malo aj územie dnešného Slovenska a že Metod bol aj v Nitre. Táto hypotéza vzbudila živú diskusiu našich i cudzích historikov a jazykovedcov (D. Rapant, Š. Kniezsa a i.).

Štúdiu osobných a miestnych mien sú venované Stanislavove práce jednak s popularizačným cieľom, ako sú *Odkryté mená slovenských miest a dedín* (Bratislava 1947), jednak bádateľského charakteru, ako sú *Pribinovi veľmoži* (*Linguistica Slovaca I—II*, 1939—40, 118—150), *Zo štúdiá osobných mien v Evanjeliu civilidalskom* (*Slavia XVIII*, 1947, 87—100) a i.

Z rozboru miestnych názvov podľa zachovaných uhorských listín a podľa špeciálnych máp s využitím prác maďarských a i. bádateľov (J. Melich, E. Moor, Š. Kniezsa a i.) Stanislav vychádza v rozsiahlej práci, ktorá bola pripravená už r. 1943 (porov. *Predslov*), ale vyšla až r. 1948 s názvom *Slovenský juh v stredoveku* (Martin 1948, I. diel obsahuje vlastný opis osídlenia, II. diel obsahuje slovník mien s etymologickými výkladmi, III. diel tvorí mapové prílohy, ktorých prvé náčrty kreslil J. Štolc). Historieko-porovnávacou metódou rozoberá staré miestne názvy v jednotlivých starých uhorských stoliciach a podľa ich jazykovej povahy určuje hranice západoslovanského osídlenia. Toto monumentálne dielo,

hoci má niektoré nedostatky súvisiace s rôznorodosťou materiálu i s neadekvátnym chápaním národnostných pomerov v stredoveku, ostane dôležitým prameňom budúcich prác pri historickom a etymologickom slovníku a pre štúdium dejín slovenského jazyka.

Vyvrcholením Stanislavových historických štúdií o slovenčine sú nesporne rozsiahle *Dejiny slovenského jazyka* (I. Úvod a hláskoslovie, Bratislava 1956, 2. vyd. 1958; II. Tvaroslovie, 1958; III. Texty, 1957, dovedna na 1659 stranách). Ich jadrom a ťažiskom sú tradičné časti historickej gramatiky: vokalizmus a konsonantizmus v hláskosloví s poznámkami o prízvuku, intonácii a kvantite, ďalej skloňovanie, časovanie a neohybné slová v tvarosloví (syntax autor chýstá na vydanie). Rozsiahle a významné sú však i úvodné časti: v nich autor vykladá nielen všeobecné zásady skúmania dejín jazyka, o prameňoch a jazykovom materiáli, o periodizácii dejín slovenčiny, ale v pomerne samostatných kapitolách aj o vývine slovnej zásoby, o vývine pravopisu a o slovenských nárečiach. Do úvodných častí vložil Stanislav i mnoho hypotéz o jazykovej povahe slovanského osídlenia starého Nitrianska a Panónie, o kultúrnom jazyku na Veľkej Morave, v Panónii a na starom Slovensku.

J. Stanislav pracuje predovšetkým na základe materiálu, ktorý nazbieral so svojimi žiakmi zo starých uhorských listín písaných po latinsky, grécky, česky, zo starých jazykových pamiatok českých, česko-slovenských a slovenských, a to publikovaných i nepublikovaných, rukopisných. Sám autor si je vedomý, že tento materiál nie je ešte úplný, ani nie rovnako spoľahlivý. Nárečový materiál využil len pokiaľ bol publikovaný. Metodicky sa pridrža postupov obvyklých v doterajších historických gramatikách českých (J. Gebauer, Fr. Trávníček a i.) alebo iných slovanských. V hláskosloví na začiatku väčších oddielov hovorí o systéme hlások, o zmenách v systéme samohlások a spoluhlások, ale inak podáva vývin každej hlásky osobitne za celý čas vývinu slovenčiny. Vo výkladoch čiastočne využíva i výsledky historickej fonológie, ale zväčša pracuje tradičnými metódami. V tvarosloví podáva najprv prehľad najdôležitejších javov, vývinové tendencie vskloňovaní, časovani, prehľad vývinu neohybných slov, potom podrobne preberá jednotlivé vzory a tvary paralelne stl. a slovenské a pripája doklady i výklady. Pri tomto postupe sa síce ľahko nájdú jednotlivé javy, ich zatriedenie vyplýva z gramatickej systematiky, ale vývin jazyka sa podáva mozaikovite, neukazuje sa dost zreteľne celosť vývinového procesu, stráca sa súvislosť jednotlivých prvkov s ostatnými prvkami.

Svojimi Dejinami dal nám Stanislav dielo, v ktorom zhrnuje doterajší výskum vývinu slovenského jazyka, podstatne ho dopĺňa a obohacuje a naznačuje úlohy pre budúci výskum. K Stanislavovej knihe sa budú vracat nielen mladí adepti jazykovedy pri štúdiu, ale i vyspelí bádatelia, aby buď jeho výklady overili a prijali, buď nahradili podľa stavu vedy novými výkladmi. Svojím dielom vykonal prácu, ktorú v minulosti šťastnejším národom konali celé generácie jazykovedcov.

J. Stanislav uverejnil veľký počet štúdií a článkov v našich i cudzích odborných časopisoch i mnoho popularizačných príspevkov zo svojho odboru. V novších prácach usiluje sa o marxistické riešenie historických problémov v spolupráci jazykovedy s inými vednými disciplínami (*Zo slovenského sociálneho miestopisu*, JS V, 1951, 58—96, niektoré kapitoly *Dejín a i.*). Často a rád písal o zvukovej stránke spisovného jazyka, najmä na javisku v opere. Výsledky svojich pozorovaní a svoje názory o týchto otázkach zhrnul do knihy *Slovenská výslovnosť* (1953), ktorá bude v mnohých bodoch východiskom pri normovaní slovenskej spisovnej výslovnosti.

J. Stanislav za tridsaťpäť rokov svojej vedeckej činnosti vykonal úctyhodnú a záslužnú prácu. Z príležitosti jeho šesťdesiatky želáme mu pevné zdravie a čerstvé sily do ďalšej práce, aby mohol svoje životné dielo podľa svojich plánov šťastlivo dokončiť.

E. Jóna

V jubilejnom akademickom roku 1963/64 (600 rokov od vzniku Jagellonskej univerzity) konali sa na krakovskej univerzite vedecké sympóziá z jednotlivých prírodovedných i spoločenskovedných odborov. V dňoch 9.—11. apríla 1964 konalo sa pod vedením známeho poľského indoeuropeistu J. Kuryłowicza lingvistické sympóziium na tému *Pojem zákona v lingvistike*. Okrem poľských jazykovedcov zúčastnili sa na sympóziu niekoľkí zahraniční jazykovedci (prof. Rosetti z Rumunska, prof. Ammer z NDR, prof. Knobloch z NSR, dr. Erdődy z Maďarska, prof. Vachek a autor tejto zprávy z Československa).

Úvodný referát na tému *Pojem jazykového zákona* predniesol známy mladý poľský pracovník v odbore všeobecnej jazykovedy A. Heinz. Zákon definuje ako konštatáciu vzťahu kategoriálnej povahy medzi danými javmi. Podľa postoja subjektu formulujúceho zákon (ktorý môže byť objektívny alebo subjektívny) a podľa objektu zákona (ktorý je daný nekonvencionálnymi alebo konvencionálnymi vzťahmi) rozlišuje Heinz štyri základné typy zákonov:

1. Deskriptívne (= objektívne) zákony, ktoré sa týkajú nekonvencionálnych vzťahov, napr. prírodovedné zákony;

2. Deskriptívne zákony, ktoré sa týkajú konvencionálnych vzťahov, napr. jazykové zákony;

3. Normatívne (= subjektívne) zákony, ktoré sa týkajú nekonvencionálnych vzťahov, napr. čiastočne právne zákony alebo hudobná teória oproti akustike ap.

4. Normatívne zákony, ktoré sa týkajú konvencionálnych vzťahov, napr. čiastočne právne zákony a ostatné spoločenské, etické, estetické, náboženské a iné normy.

Pod pravidelnosťou zákona chápe Heinz stupeň jeho realizácie, teda jeho kategoriálnosť v rámci okruhu jeho platnosti určenej danými relačnými prvkami. Objektívny postoj subjektu na jednej strane a nekonvencionálne vzťahy na druhej strane vedú k absolútnej pravidelnosti. Naproti tomu subjektívny postoj subjektu a konvencionálny ráz vzťahov vytvárajúcich zákon obmedzujú viacej alebo menej jeho pravidelnosť. V druhom prípade prichádza zákonná sankcia ako faktor, ktorý si vynucuje pravidelnosť (= kategoriálnu realizáciu) zákona.

Čo sa týka jazykových zákonov, tie sa svojou povahou pochopiteľne vyznačujú obmedzenou pravidelnosťou. Z tohto hľadiska stoja medzi kategoriálnosťou a jednotlivosťou. Takzvané výnimky stoja tu uprostred medzi gramatickými a lexikálnymi javmi. Podľa svojej funkcie patria k daným kategóriám, ale vzhľadom na svoju formu sú izolované. Kategoriálny ráz spôsobujú vnútrojazykové, systémové faktory, kým mimojazykové, psychické faktory vedú k jednotlivým prípadom (výnimkám).

Avšak iná situácia je pri synchronických a iná pri diachronických zákonoch. Synchronické zákony ako formuly týkajúce sa vzťahov v rámci systému musia vyčerpávať absolútne všetky kategoriálne aj jednotlivé prípady týkajúce sa danej normy. V tomto čisto deskriptívnom zmysle sú absolútne pravidelné. Naproti tomu diachronické pravidlá, ktoré sa týkajú vzťahov medzi systémami čiže prechodov z jednej synchronie do druhej, musia sa obmedzovať na určitú diachroniu, pričom diachronia ostatných časových období, ako aj aktuálna synchronia musia zostať mimo pozornosti. V tomto čisto deskriptívnom zmysle sú menej pravidelné ako synchronické pravidlá.

S problémom pravidelnosti jazykových zákonov úzko súvisí otázka ich prediktability. Čo sa týka faktora konvencionálnosti, tu je situácia taká: skutočnosť, že v jazyku vôbec existuje norma, vedie k prediktabilite. Na druhej strane však skutočnosť, že ide iba o kon-

vencionálnu normu a nič viacej, obmedzuje túto prediktabilitu viacej alebo menej podstatne. Všeobecne možno povedať, že prediktabilita v jazyku je úmerná kategoriálnemu rázu jazykových javov. Popri probléme kategoriálnosti sú tu podľa prof. Kuryłowicza dve podstatné ťažkosti: jedna spočíva v tom, že nemožno vždy jasne oddeliť vnútorné, systémom podmienené (= synchronické) a vonkajšie, zvonku podmienené (= diachronické) fakty; druhá váži v tom, že jazykové jednotky sú v rôznej miere vzájomne podmienené; stupeň tejto podmienenosti je úmerný lexikálnemu, resp. gramatickému rázu daných jednotiek.

Jazykové zákony možno členíť podľa rôznych hľadísk:

1. Podľa časovej osi: synchronické a diachronické zákony; 2. Podľa stupňa všeobecnosti: izolované a všeobecné (= panchronické) zákony; 3. Podľa plánu jazykového systému, a) kvalitatívne: fonologické, morfológické, lexikálne atd. zákony, b) kvantitatívne: zákony užšieho a širšieho rozsahu; 4. Podľa hierarchie: primárne (nadradené) a sekundárne (podradené) zákony; 5. Podľa stupňa pravidelnosti: jazykové zákony sensu stricto a jazykové tendencie; 6. Podľa stupňa evidencie: vonkajšie (zdanlivé) a vnútorné zákony.

Po diskusii k Heinzovmu referátu (J. Kuryłowicz, A. Mirowicz, J. Vachek) prednášal mladý krakovský pracovník v oblasti matematickej jazykovedy W. Skalmowski na tému *Problémy zákonitosti v matematickej lingvistiké*. Vychádza z tézy, že úlohy tejto disciplíny sú tie isté ako úlohy jazykovedy vo všeobecnosti čiže odkrývanie a formulovanie zákonitostí v jazyku. Základom analýzy je definícia pojmu „zákon“ od M. Bungeho. Podľa tejto definície má povahu zákona každá veta, ktorá spĺňa tieto podmienky: 1. je všeobecná, 2. má empirický základ, 3. je časťou určitej teórie. — Na základe tejto definície možno prijať takúto formulu ako schému formulovania zákona:

$$\forall u \Delta x (x \in W_i \wedge U \rightarrow \Phi x)$$

Táto formula znie: „Oblasť U existuje tak, že pre každé x , ak má vlastnosť W_i a patrí k U , platí Φx .“ Φx označuje výrokovú formu. Pretože W_i (čo označuje vlastnosti jazykových objektov) je neviazané, vzniká problém, či voľba W nie je do určitej miery vzhľadom na bádatela ľubovoľná. Sú tu možné dve riešenia, ktoré Chomsky nazýva postojom „God's truth“ a postojom „hokus-pokus“. Prvý postup berie jazykové objekty ako dané, druhý ako konštruované. Táto dichotómia umožňuje všeobecnú klasifikáciu teórií a modelov matematickej lingvistiky: prvému zodpovedá vo všeobecnosti štatistický, druhému algebraický smer tejto disciplíny.

Lingvistické zákony sú svojou povahou empirické zákony. Pozoruhodná je však protikladnosť termínov, ktoré v nej vystupujú. Zakladajú sa jednak na pozorovaní, jednak na teórii. Teória sa tu nechápe úplne v neopozitivistickom zmysle, pretože sa vždy nekryje s modelom skúmanej skutočnosti. V širšom zmysle sa chápe teória ako metajazyk, ktorým sa formulujú empirické zákony, v užšom zmysle je modelom skutočnosti (t. j. jazyka). V tomto význame predstavujú empirické vety usporiadanú a (teoreticky v každom prípade) uzavretú štruktúru, ktorej úlohou je odzrkadľovať štruktúru skutočnosti.

Modely matematickej lingvistiky možno deliť na štruktúrne a psychologické modely podľa toho, či ide iba o systém jazyka sám osebe, alebo aj o psychické vlastnosti hovoriacich. Toto delenie je iba povrchovým klasifikovaním, pretože existujú aj prechodné prípady (napr. hypotéza Yngveho). Modely, ktoré sa pokúšajú priberať fakty jazykového vývinu, aby pridali formulovaniu zákona vlastnosť prediktability, musia brať do úvahy problém *langue* — *parole*. Dôsledkom toho je, že sú buď nedokonalé, alebo obsahujú princíp indeterminácie, ktorý sa prejavuje v približnosti parametrových hodnôt v štatistických modeloch (Herdan) alebo v neriešiteľnosti jednotlivých problémov v logických modeloch (Bar—Hillel).

Analýza problematiky matematickej lingvistiky vedie teda k tomu istému záveru, k akému prišiel štrukturalizmus: jazykoveda nemôže predpovedať budúce javy jazyka, pretože pravidelnosť štruktúrnych javov je úzko zviazaná s náhodnosťou vonkajších okolností (Kuryłowicz). Opodstatnenosť matematickej lingvistiky ako samostatnej disciplíny však spočíva v prednostoch metajazyka, ktorý používa, t. j. matematiku a formálnu logiku.

S ďalšími referátmi a koreferátmi vystúpili títo lingvisti: J. Kuryłowicz: *O zákone izomorfizmu*; J. Vachek: *O vnútornej a vonkajšej determinácii hláskových zákonov*; L. Zawadowski: *Indukcia a dedukcia v lingvistike*; J. Knobloch: *Sú zákony vo významových zmenách?*; W. Doroszewski: *Všeobecné zákony v lexike*; Z. Stieber: *Zákony interferencie jazykových systémov*.

Celkove lingvistické sympóziu o probléme zákonov v lingvistike nespĺnilo plne svoju funkciu. K viacerým referátom, ktoré podľa svojej témy mali teoreticky nastoliť najzákladnejšie a najvšeobecnejšie problémy jazykovedy, nebola nijaká alebo len veľmi formálna diskusia. Vyplyvalo to jednak z organizačného rámca, jednak zo vzťahu poľských lingvistov k osobe J. Kuryłowicza, prezidenta sympózia.

Š. Ondruš

BENJAMIN ELSON — VELMA PICKETT, AN INTRODUCTION TO MORPHOLOGY AND SYNTAX. Summer Institute of Linguistics, Santa Ana 1962. 162 pp.

The book under review is a clear exposition of the tagmemic theory which is in many respects close to traditions of European linguistics. The authors' intention was „to present a set of linguistic tools which have proved useful in the analysis and description of the grammatical systems of languages... to present these materials in such a way as to enable the student to become a linguistic technician — one who will be able to begin with confidence the analysis of a hitherto uninvestigated language“. The authors clearly realize that their book is to be regarded as a set of suggestions and examples of procedures that are not and even may not be applied to the analysis of a language mechanically, without any adaptations.

Language is considered a component part of human behaviour in the tagmemic theory, cf. Pike: „It is concluded that language is behaviour, i. e. a phase of human activity which must not be treated in essence as structurally divorced from the structure of nonverbal human activity... Verbal and nonverbal activity is a unified whole, and theory and methodology should be organized or created to treat it as such“.¹ This thesis is proved e. g. by the fact that verbal and nonverbal elements may substitute for one another in function (nodding is a nonverbal equivalent of „yes“). Nonetheless, there can be no doubt that language as any real system is relatively closed. That is why it can be explored in itself, without taking notice of anything else. In this sense, external factors affecting the language may be regarded as casual, non-emic, from the viewpoint of the language system.

The tagmemic approach represents, in principle, a variety of what is called by Juilland an analytic-inductive grammar.² This type of grammar is to be regarded as a lower stage of scientific cognition of language. Nevertheless, it must not be labeled simply as a false reflection of language structure.

The authors stress the fact that form and meaning are two inseparable facets of language

¹ K. L. Pike, *Language*, Part I. Glendale 1954, p. 2.

² A. Juilland, *Structural Relations*. Mouton & Co. 's-Gravenhage 1961, p. 10.

since language is not only a formal system but also a communication (in which speech segments carrying meaning) are exchanged. But meaning is, according to the authors', best defined in terms of context and situation in which it occurs.

As far as words are concerned, the grammatical criterion of primary importance is not the internal structure of words but their distribution. In the authors' interpretation, the tagmeme is a basic unit for both levels of grammar. It is a correlation of a grammatical function or slot with a class of mutually substitutable items (morphemes, words, phrases) occurring in that slot. The immediate constituent analysis is rejected by the authors because of its preference for dichotomous cutting. Meaningful groupings of tagmemes frequently turn out to be composed not of two but of a variety of constituents. These constituents are termed string constituents. Parallels to traditional linguistics are multiplied by a conscious tendency to preserving old terms in view of their mnemonic value. In consequence of not distinguishing between morphology and syntax, e. g. preposition + noun is considered a phrase just as a construction consisting of adverb + verb.

Grammar analysis is recommended to be begun neither at morpheme nor at sentence level but at the clause level. Here it is thought that an analysis of clauses cannot be carried out without at least a preliminary notion about higher units (i. e. sentences).

A considerable part of the book deals with the theory of morpheme. The authors accept C. Hockett's definition of the morpheme: „Morphemes are the smallest individually meaningful elements in the utterance of a language“.³ Substitution and comparing recurring partials are major aids in the process of discovering and identifying morphemes. The authors are right in refusing zero morphemes. Acceptance of the zero morpheme is at variance with the definition of the morpheme as consisting either of morphs or of morphophonemes both of which are represented by phoneme sequences.

Construction is defined as a morpheme sequence which fills a grammatical slot (thus manifesting a tagmeme), and which is itself analyzable in terms of constituent tagmemes, i. e. it is a tagmeme composed of tagmemes. It is to be observed that the tagmemic model recognizes also units larger than sentence, i. e. monologue, utterance-response, topic, and conversation.

In several chapters the authors deal with word-level units. In determining word-classes, primary emphasis is placed on external distribution. This criterion is the only universally applicable one because members of many word-classes have no internal structure at all. Sentences are characterized as isolable units that are above clause and below paragraph level. They include intonation and junctural features but they need not contain a clause (i. e. a predicative syntagma).

The authors succeeded in presenting a clear and informative handbook on an important American linguistic school to the beginners in the field of descriptive linguistics.

V. Krupa

GUSTAV HERDAN, *THE CALCULUS OF LINGUISTIC OBSERVATIONS*. Mouton and Co, 's-Gravenhage 1962, p. 271.

G. Herdan patrí k tým matematikom, ktorí sa pokúšajú aplikovať metódy matematickej štatistiky na jazykový materiál. Na rozdiel od iných autorov sa však snaží uviesť do

---

³ Ch. F. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*. The Macmillan Co. New York 1958. p. 123.

jazykovedy aj teóriu matematickej štatistiky. Pre tento cieľ musí si predovšetkým ujasniť aj pojem jazyka. Vychádza z de Saussurovej dvojice langue — parole, ale obidva členy tejto dvojice interpretuje kvantitatívne. Langue chápe G. Herdan ako súhrn jazykových tvarov používaných členmi daného jazykového spoločenstva (pričom každý tvar je charakterizovaný istou pravdepodobnosťou výskytu), parole pokladá za výber, resp. výbery z tohto súboru tvarov (p. 24). Pravdepodobnosti výskytu jazykových tvarov patria k tzv. zloženým pravdepodobnostiam; podľa chápania týchto pravdepodobností člení G. Herdan svoju prácu na tri časti. V prvej skúma jazyk ako masu, v ktorej štatistické rozloženie je radom zložených pravdepodobností. V druhej časti skúma jazyk ako sled symbolov jazykového kódu v čase a ako možný počet správ, ktoré možno utvoriť z danej distribúcie jazykových tvarov. Napokon v tretej časti skúma Herdan spôsob, ako sa jednotky istej jazykovej roviny vyskytujú v slede za sebou.

Toto teoreticky podložené členenie svojej práce odôvodňuje Herdan aj historicky. V prvej časti ide o aplikovanie štatistických metód (ako ich aplikoval napr. K. Zipf a U. Yule), v druhej sa upozorňuje na možnosti využiť poznatky teórie informácie (Shannon), kým v tretej podáva Herdan vlastný prínos — aplikáciu štatistiky Bose-Einsteina na jazykový materiál.

Posudzovať rozbor a dokazovanie matematických vzťahov, bez ktorých sa Herdanova práca nezaobíde, nepatrí do kompetencie jazykovedcov. Za zmienku však stojí aspoň Herdanova kritika (istže správna) Zipfovho zákona. Podľa Herdana tu vôbec nemožno hovoriť o zákone v zmysle exaktných vied, pretože vzájomný vzťah frekvencie a poradia, ktorý je podľa Zipfa konštantný, nevyplýva z jazykovej štruktúry, ale iba z faktu, že slovo s najväčšou frekvenciou má najnižšie poradie, pričom obidve hodnoty závisia od značnej ľubovoľnosti vo výbere textov. Okrem toho Zipfov zákon nespája dve jazykové premenné; premenná je iba jedna hodnota (napr. frekvencia), kým druhá (poradie) je iba transformáciou prvej hodnoty. Herdan tu správne poznamenáva, že podľa vzťahu frekvencie a poradia možno oprávnene porovnávať iba výbery rovnakého rozsahu. Pre porovnávanie výberov nerovnakého rozsahu je výhodnejšie používať Yulovu charakteristiku K (Herdan jej použitie ilustruje príkladmi).

Pre jazykovedu sú zaujímavejšie Herdanove analógie medzi jazykom a inými sústavami. Prvou z týchto analógií je rozšírenie zásad spektrálnej analýzy z fyziky na skúmanie morfém (p. 111). Ale kým v spektrálnej analýze svetla i zvukových javov frekvencia sa vzťahuje na počet vln prechádzajúcich istým bodom za časovú jednotku, na morfematickej rovine sa frekvenciou rozumie častosť výskytu istej morfémy v pasážach súvislej reči. Pritom Herdan nerobí dost jasný rozdiel medzi morférou, slovným tvarom a slovom. Zdá sa však, že mu ide nie o morfémy, ale o slovné tvary. Ani po podrobnom opise metódy takejto spektrálnej analýzy morfém nie je však jasné, podľa akých kritérií treba vyberať časti textov. Okrem toho Herdan neukazuje, či údaje o spektre získané z niekoľkých textov platia len pre skúmané texty alebo či ich platnosť možno rozšíriť na celý skúmaný jazyk.

Hoci v druhej časti svojej práce Herdan venuje značnú pozornosť otázkam teórie informácie a možnostiam využitia jej pojmového i matematického aparátu na skúmanie jazyka, predsa správne konštatuje, že teória informácie sa zatiaľ dobre uplatňuje iba pri skúmaní najmenších jazykových jednotiek, foném (prípadne — a to je vlastne najčastejšie — grafém). Pre skúmanie slov, resp. slovných tvarov možno síce využiť metódy numerickej štatistiky, ale zdá sa, že tieto metódy sa lepšie uplatňujú vo výskume štylistickom než v čisto jazykovednom. Pri pokusoch o aplikáciu pojmového aparátu teórie informácie na výskum slovej zásoby treba síce použiť metódy štatistickej fyziky, ale nie typu Maxwellovho (kto-

rú je základom shannonovskej teórie informácie), lež typu Bose-Einsteinovho, ktorá platí v systémoch s veľkým počtom stupňov voľnosti a s veľkým vplyvom náhody. Za takýto systém pokladá Herdan i jazyk. Treba, pravda, zdôrazniť, že takto chápaný systém nepredstavuje súhrn pravidiel, ako sa zisťuje napr. Chomského modelom, ani súbor prvkov determinovaný vzájomnými vzťahmi, lež proste súhrn jednotlivých slovných tvarov. Pri takomto chápaní, prirodzene, nemožno skúmať dôvody pre použitie toho alebo onoho slovného tvaru, resp. slova v myšlienkovvej oblasti, ale iba v oblasti náhody. Herdan si túto skutočnosť dobre uvedomuje, ale zároveň zdôrazňuje, že mu nejde o skúmanie jednotlivých slov, lež o pravidlá pre správanie slov vo všeobecnosti. Pre zisťovanie týchto pravidiel člení slová do náhodných skupín a tak zisťuje, či sa isté slovo vyskytuje v jednej, dvoch, troch atď. skupinách. Tým sa zisťuje konektivita slov: konektívnejšie sú zrejme tie slová, ktoré sa vyskytujú vo viacerých skupinách. Treba však pripomenúť, že Herdan skúma iba rozčlenenie substantív do piatich skupín, a to iba z textov jedného autora. To vzbudzuje isté pochybnosti o vhodnosti tejto metódy na všetky slová daného textu, resp. na všetky slová daného jazyka (jazyka v Herdanovom chápaní).

Z takéhoto charakteru jazyka, resp. slov v jazyku (pre ktorý platia zákony systémov s veľkým počtom stupňov voľnosti) vyvodzuje Herdan ďalší zaujímavý záver: ak možno na jazykový materiál použiť Bose-Einsteinovu štatistiku, musí aj pre jazyk platiť kvantová teória. Zhoda formálnej štruktúry je tu zrejmä, ale Herdan tvrdí, že musí byť aj hlbšia zhoda. Ak podľa kvantovej teórie treba pre opis chemického prvku uviesť tri hodnoty, tri kvantové čísla, aj pre určenie slova sú potrebné podobné tri čísla. Každé slovo má predovšetkým globálnu frekvenciu. Druhé číslo je dané uhlom podľa toho, na koľko skupín sa slová členia (ak patrí dané slovo do piatich skupín, má hodnotu 360° , ak patrí do štyroch skupín, má hodnotu 288° atď.). Napokon tretie číslo predstavuje pravdepodobnosť, že dané slovo padne do istej triedy (napr. 1,00, ak padne do všetkých piatich tried; 0,204, ak padne do štyroch tried atď.).

Analógia s kvantovými číslami je lákavá, no nemožno nepripomenúť, že druhé a tretie kvantové číslo sú dosť ľubovoľné, pretože aj členenie do skupín, resp. počet skupín podľa Herdanovho výkladu sú hodnoty veľku subjektívne. Bude ich azda možné využiť pre stylistické výskumy.

Aj keď mnohým Herdanovým názorom nechýba originalita a jeho úsilie aplikovať na výskum jazyka metódy i teóriu matematickej štatistiky ukazuje v jazykovede doteraz neznáme a nepoužívané možnosti výskumu, predsa len nateraz ťažko podať hlbšie hodnotenie. Bude treba jeho metódy aplikovať aj na jazyky iného typu, než je angličtina, a získať výsledky až potom zovšeobecniť.

J. Horecký

JU. S. MASLOV, MORFOLOGIJA GLAGOENOGO VIDA V SOVREMENNOM BOLGARSKOM LITERATURNOM JAZYKE. AN SSSR, Moskva-Leningrad 1963, strán 181.

Monografia Ju. S. Maslova o morfológii slovesného vidu v súčasnej bulharčine predstavuje aplikáciu autorových teoretických názorov o slovesnom vide na materiál konkrétneho slovanského jazyka. Vlastným cieľom monografie je podrobný „opis systému morfológických prostriedkov, ktorými sa v bulharskom slovese vyjadruje gramatický význam dokonavosti/nedokonavosti“. Avšak majstrovský spôsob, ako autor tejto minucióznej práce zvládol svoj zámer, robí z nej významné teoreticko-metodologické dielo slovanskej aspektológie, prinášajúce mnoho podnetov pre ďalší výskum morfológie slovanského slovesa a priamo vyzývajúce na nasledovanie.

Základnú osnovu práce tvoria štyri kapitoly s teoretickým úvodom. Každá kapitola i úvod sa členia do niekoľkých paragrafov.

V prvom paragrafe úvodu autor podáva svoje chápanie slovesného vidu ako čisto gramatickej kategórie dokonavosti/nedokonavosti (D/ND). Za skutočné vidové formy (okrem obojvidových slovies a prípadov supletívnosti) uznáva len také slovesné dvojice, ktoré majú spoločný koreň, rovnaký lexikálny význam a rozlišujú sa navzájom neprítomnosťou, resp. prítomnosťou imperfektivizujúceho sufixu (p. napr. sloven. typy *strelit/strielať, podat/podávať, vystúpiť/vystupovať* ap.). Takéto dvojice Maslov pokladá za tvary jednej slovesnej lexémy. Neuznáva však (podobne ako viacerí iní aspektológovia) pojem čisto vidovej predpony (okrem zriedkavých výnimiek, ako je rus. *delat/sdelat*) a dvojice typu *pisat/napisat* pokladá za dve osobitné lexémy, nie za „vidové páry“. Ďalej sa osvetľuje vzťah vidu k spôsobom slovesného deja, najmä pomocou pojmu ohraničenosti/ncohraničenosti (rus. *predelnost/nepredelnost*).

V druhom paragrafe sa vymedzuje pojem vidového základu — VZ (*vidovaja osnova*), ktorý je podľa Maslovej koncepcie nositeľom vidového významu (D alebo ND). Je to časť slovesného tvaru, ktorú dostaneme po odtrhnutí všetkých ohýbacích morfémov okrem imperfektivizujúcich prípon. Ďalej sa uvádzajú kritériá pre určovanie slovesného vidu, a to 1. paradigmatické (napr. činné prídavné prít. sa tvorí len od ND; podobne opisné futúrum *budem + inf.*), 2. syntaktické (fázové slovesá ako *začať, začínať, prestať, prestávať* a i. možno spájať len s inf. ND; na otázku *Čo to robíš?* možno odpovedať len aktuálnym prítomom ND) a 3. slovotvorné (imperfektivizujúci sufix možno pripojiť len k D vidovému základu).

Tretí paragraf obsahuje kritické zhodnotenie doterajšej literatúry o bulharskom vide, vo štvrtom sa uvádzajú údaje o prameňoch, z ktorých autor čerpal jazykový materiál. V piatom paragrafe sa podrobnejšie aplikujú na bulharský jazykový materiál kritériá vidovej príslušnosti slovies (vidových základov), uvedené v druhom paragrafe.

V prvej kapitole autor podáva podrobný prehľad a rozbor základných (bezpredponovo-bezpríponových) VZ v súčasnej bulharčine podľa konjugáčnych typov (slovesných tried). Takýto podrobný prehľad v zásade potvrdil zistenia doterajšieho výskumu, že prevažná väčšina základných VZ patrí k ND. To platí nielen o primárnych, neodvođených slovesách, ale aj o slovesách tzv. štvrtej triedy odvodených od menných základov bez osobitného sufixu, iba ohýbacími slovesnými morfémmi so striedaním poslednej spoluhlásky základu (typ zodpovedajúci sloven. slovesám typu *špiniť, bielieť*). Omnoho menší počet bezpredponovo-bezpríponových VZ je D, prípadne obojvidových. Avšak podrobný výskum ukázal, že počet D VZ tohto typu je v bulharčine väčší, než sa uvádzalo v doterajšej literatúre. Maslov napočítal 80, so zastaranými slovesami 97 D VZ. Prevažná väčšina z nich (so zastaranými 78) patrí do IV. slovesnej triedy, ktorá v bulharčine ako aj v iných slov. jazykoch predstavuje produktívny typ.

V druhej kapitole sa podáva prehľad a rozbor bezpredponových VZ utvorených slovotvornými príponami. Látka je tu usporiadaná podľa jednotlivých slovotvorných prípon. Ide najmä o tieto prípony: $-n_1$ - a $-n_2$ -; $-uv$ - ($-izuv$ -, $-vuv$ -, $-stuv$ -), $-ov$ -, $-v$ -, $-ira$ -, $-sa$ -, $-ása$ -, $-ósa$ -, $-ísa$ - ($-disa$ -) a ešte niektoré neproduktívne. VZ s príponami $-n_1$ -, $-n_2$ - zodpovedajú sloven. slovesá typu *padnúť*. I v bulharčine sú tu dve skupiny slovies: produktívna je skupina D (slov. typ *padnúť*), neproduktívna je skupina inchoatív ND (slov. typ *mladnúť*), ktorá ustupuje predponovým slovesám. Je diskutabilné, či tu treba postulovať dva homonymné sufixy. V bulharčine k tomu zväzda existencia niekoľkých vidových homonym. VZ s $-v$ -ovými príponami zodpovedajú sloven. slovesá na *-ovať*. Pravda, v tejto kapitole ide len o denominatíva typu *hladovať, šifrovať*. Príslušné slovesá bývajú v bulharčine (obdobne ako v iných slov. jazykoch) buď obojvidové, alebo len ND. Podobný stav je pri slovesách so

„zloženým“ sufixom *-ira-* (sú to zväčša západoeuropeizmy alebo iné prevzatia z knižnej vrstvy). V bulharčine sú tieto slovesá hojnejšie ako v sloven. slovesá na *-irovať*. VZ so sufixom *-sa-* a jeho variantmi sú v bulharčine všetky D. V závere tejto kapitoly autor vyslovuje tézu, že „najpodstatnejším morfológickým znakom perfektivnosti príponových VZ je nulová morféma“, inými slovami „relevantná neprítomnosť imperfektivizujúceho sufixu v týchto VZ na pozadí prítomnosti tohto sufixu v príslušných odvodených VZ ND“.

Tretia a štvrtá kapitola sú venované predponovým slovesám. V tretej kapitole sa podáva klasifikácia predponových VZ z viacerých aspektov. Pre problematiku slovesného vidu je dôležitá najmä tzv. perspektívna analýza čiže analýza na bezprostredné zložky. Z tohto hľadiska sa predponové VZ zatrieďujú do dvoch skupín: 1. vlastné predponové VZ utvorené predponou (napr. sloven. *vyhodiť*) a 2. nevlastné predponové VZ, ktoré síce obsahujú predponu, avšak nie sú utvorené touto predponou, ale nejakým iným postupom (napr. sloven. *vyhadzovať*). Táto koncepcia obnažuje slabiny staršieho chápania, ktoré rozlišovalo slovesné základy schopné perfektivácie („perfectibles“, duratíva) a slovesné základy neschopné perfektivácie („imperfectibles“ — iteratíva). Vlastné predponové VZ sú v prevažnej väčšine D. Zaujímavé je autorovo zistenie, že nemôžu byť D také predponové slovesá, ktorých základ má statický význam a predpona nemá časový, ale miestny význam (napr. bulh. VZ *otstoj-*, *predstoj-*; slovenčina také slovesá nemá). Tzv. pseudopredponové VZ typu bulh. *bezdejstvova-*, utvorené z podst. mien s predponou alebo z predložkových spojení, sú ND. O vide zložených slovies typu bulh. *blagopoželaja* alebo sloven. *spolupracovať* rozhoduje vid VZ druhej časti zloženého slovesa. Zaujímavý je v tejto kapitole pojem „radixoid“, t. j. takej morfémy slovesného základu, ktorá sa bez predpony nevyskytuje (porov. napr. sloven. *ob-u-ť*, *vy-z-u-ť*).

V štvrtej kapitole sa podáva prehľad imperfektivizujúcich prípon v bulharčine (§ 1) a klasifikácia slovies s imperfektivizujúcou príponou, a to opäť z hľadiska analýzy na bezprostredné zložky (§ 2). Vydelujú sa dva základné typy VZ: 1. VZ utvorené imperfektivizujúcim sufixom a 2. VZ iba obsahujúce tento sufix, ale utvorené iným postupom. Všetky VZ prvej skupiny sú ND. Môžu byť bezpredponové (napr. slov. *dávať*, *strielať*, *padať*) alebo predponové (napr. sloven. *oddeľovať*, *zašívvať*, *vynášať*). ND sú aj také VZ, ktoré sú utvorené prefixálno-suffixálnym postupom, ak ide o imperfektivizujúci sufix (porov. napr. sloven. *pokašľávať*, *pofukovať*). Naproti tomu VZ utvorené predponou (druhý typ) sú D, i keď obsahujú imperfektivizujúci sufix (porov. sloven. *vystrieľať*, *napadalo snehu* ap.). Pri VZ s dvoma a viacerými predponami a imperfektivizujúcim sufixom rozhodujúci je opäť spôsob tvorenia (podľa bezprostredných zložiek). V bulharčine je väčšina takýchto VZ ND, na rozdiel od slovenčiny, kde sú veľmi produktívne D distributíva typu *ovyhadzovať*.

V záverečnej kapitole sa formulujú zovšeobecňujúce závery. Najvšeobecnejšie z nich sú tieto: O slovesnom vide rozhoduje miesto daného VZ v zväzku slovesných základov súvisiacich s daným VZ významovo i formálne (stručne povedané „miesto v systéme“). Z významovej stránky je D príznakovým členom vidovej korelácie, ale z formálnej stránky je to naopak: príznakovým členom je ND.

Publikáciu uzatvárajú zoznamy skratiek, prehľad literatúry a zoznam bulharských VZ.

Práca Ju. S. Maslova o bulharskom vide má mnoho predností. Patrí medzi ne jasná koncepcia s presne vymedzenými pojmami, suverénne ovládanie zložitej problematiky na základe znalosti materiálu i rozsiahlej odbornej literatúry a prístupný spôsob výkladu i najzložitejších problémov.

Š. Peciar

Knihy, ktoré došli do redakcie
Books Received for Review

Computational Linguistics No. II, Computing Centre of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest 1963, 227 pp.

R. M. W. Dixon, *Linguistic Science and Logic*. Mouton & Co. The Hague 1963, 108 pp.

P. Healey, *An Agta Grammar*. Institute of National Language and the Summer Institute of Linguistics. Manila 1960. 103. pp.

Oceanic Linguistics. Vol. I, No. 1 and 2 (1962); Vol. II, No. 1 (1963). Published by the Southern Illinois University, Carbondale.

P. Postal, *Constituent Structure*. Mouton and Co. The Hague 1964, 122 pp.

A. A. Tablan — C. B. Mallari, *Pilipino-English and English-Pilipino Dictionary*. Washington Square Press, Inc. New York 1961, XVII + 213 pp.

E. Wolfenden, *A Re-Statement of Tagalog Grammar*. Appended with José Rizal's Nueva Ortografía del Lenguaje Tagalog. Published jointly in observation of the José Rizal Centenary by The Summer Institute of Linguistics and The Institute of National Language. Manila 1961, II + 44 pp.

E. Wolfenden — R. Alejandro, *An Intensive Tagalog Course*. The Summer Institute of Linguistics of North Dakota and The Institute of National Language. Manila 1958, 168 pp.

OBSAH

Gabriel Altman—Viktor Krupa, On Relations of Structure and Inventory in Linguistic Systems	97
Vincent Blanár, K hodnoteniu jazyka Žilinskej knihy	109
Miloslav Darovec, K pomeru významovej výstavby a syntaktickej stavby jazykových jednotiek	3
Ján Doruľa, O miestnych menách v zápisoch zo 16. a 17. storočia z oblasti východného Slovenska	154
Ladislav Drozdík, The Loss of Relevancy of Some Grammatical Meaning in Modern Written Arabic	109
Ladislav Dvonč, K vývinu dvojhlasok v spisovnej slovenčine	35
Jana Dvončová, Z experimentálneho výzkumu slovenské výslovnosti	138
Ján Horecký, Analysis of the Nominal Phrase in the Slovak Language	101
Viktor Krupa, Morféma ako lingvistická jednotka	21
Rudolf Kuchar, Niektoré termíny v stredovekej slovenskej právnej terminológii	53
Josef Skulina, Nářeční diferenciace severního úseku moravskoslovenské oblasti se zřením k valašské kolonizaci (Příspěvek k pomezí problematice česko-slovenské)	64
Jozef Škultéty, Hispanizmy v Kukučínovej práci „Punta Arenas“	49
Róbert Štukovský, Letter Entropy in a Special Vocabulary	27

Zprávy a posudky

K šesťdesiatke prof. Jána Stanislava. E. Jóna	177
V. medzinárodný sjazd slavistov v Sofii. V. Blanár	76
Lingvistické sympóziium v Krakove. Š. Ondruš	181
A. S. Abramson, The Vowels and Tones of Standard Thai. M. Romportl	93
A. Allegård, English, Latin, and Morphemic Analysis. G. Altman	89
B. Elson, V. Pickett, An Introduction to Morphology and Syntax. V. Krupa	183
E. F. Haden, M. S. Han, Y. W. Han, A Resonance-Theory for Linguistics. V. Krupa	91
G. Herdan, The Calculus of Linguistic Observations. J. Horecký	184
S. R. Levin, Linguistic Structures in Poetry. G. Altman	90
Psycholinguistics. V. Krupa	90
Л. С. Маслов, Морфология глагольного вида в современном болгарском литературном языке. Š. Peciar	186
Knihy, ktoré došli do redakcie	96. 188

СОДЕРЖАНИЕ

Габриел Альтманн—Виктор Крупа, Об отношениях структуры и инвентаря в лингвистических системах	97
Винцент Бланар, К оценке языка «Жилинской книги»	109
Милослав Даровец, К отношению семантической постройке и синтаксической структуры языковых единиц	3
Ян Доруля, О топонимах в записях 16 и 17 вв. из восточной Словакии	154

Ладислав Дроздик, Потеря релевантности некоторых грамматических значений в современном литературном арабском языке	109
Ладислав Двонч, К развитию дифтонгов в литературном словацком языке	35
Яна Двончова, Из экспериментальных исследований по словацкому произношению	138
Ян Горецки, Анализ номинальной фразы в словацком языке	101
Виктор Крупа, Морфема как лингвистическая единица	21
Рудольф Кухар, Некоторые термины из средневековой словацкой юридической терминологии	53
Йосеф Скулина, Диалектная дифференциация северной части моравско-словацкой области с учетом на валашскую колонизацию (Замечания по чешско-словацкой пограничной проблематике)	64
Йозеф Шкултеты, Испанизмы в произведении Кукучиша «Пунта Арена»	49
Роберт Штуковски, Энтропия букв в специальном словаре	27

Сообщения и рецензии

К шестидесятилетию профессора Яна Сташислава. Э. Йона	177
У-той международный конгресс славистов в Софии. В. Бланар	76
Лингвистическое совещание в Кракове. Ш. Ондруш	181
А. С. Абрамсон, Гласные и тоны в литературном тайском языке. М. Ромпорты	93
А. Эллергард, Английский и латинский языки и морфемный анализ. Г. Альтманн	89
Б. Элсон—В. Пиккет, Введение в морфологию и синтаксис. В. Крупа	183
Э. Ф. Хаден, М. С. Хан, И. В. Хан, Теория резонанса в лингвистике. В. Крупа	91
Г. Хердан, Исчисление лингвистических наблюдений. Я. Горецки	184
С. Р. Левин, Лингвистические структуры в поэзии. Г. Альтманн	90
Психолингвистика. В. Крупа	90
Ю. С. Маслов, Морфология глагольного вида в современном болгарском литературном языке. Ш. Пециар	186
Книги, поступившие в редакцию	96, 188

CONTENTS

Gabriel Altman—Viktor Krupa, On Relations of Structure and Inventory in Linguistic Systems	97
Vincent Blanár, On the Evaluation of the Language of „Žilinská kniha“	109
Miloslav Darovec, Concerning the Relation of the Semantic Structure and the Syntactical Construction of Language Units	3
Ján Doruľa, On Toponyms in the Documents of the 16th and 17th Century from Eastern Slovakia	154
Ladislav Drozdík, The Loss of Relevancy of Some Grammatical Meaning in Modern Written Arabic	109
Ladislav Dvonč, On Development of Diphthongs in Literary Slovak	35
Jana Dvončová, An Experimental Investigation of the Slovak Pronunciation	138
Ján Horecký, Analysis of the Nominal Phrase in the Slovak Language	101
Viktor Krupa, Morpheme as a Linguistic Unit	21
Rudolf Kuchar, Several Terms in Mediaeval Slovak Juridical Terminology	53
Jozef Skulina, Dialectal Differentiation of the Wallachian Colonization (Some Notes to the Problems of the Czech-Slovak Borderland)	64
Jozef Škultéty, Hispanisms in Kukučín's Work „Punta Arenas“	49

Róbert Štukovský, Letter Entropy in a Special Vocabulary	27
News and Reviews	
To the 60th Birthday of Professor Ján Stanislav by E. Jóna	177
The Fift International Congress of Slavists in Sofia by V. Blanár	76
Linguistic Symposium in Kraków by Š. Ondruš	181
A. S. Abramson, The Vowels and Tones of Standard Thai by M. Romportl	93
A. Allegård, English, Latin, and Morphemic Analysis by G. Altman	89
B. Elson—V. Pickett, An Introdution to Morphology and Syntax by V. Krupa	183
E. F. Haden, M. S. Han, Y. W. Han, A Resonance-Theory for Linguistics by V. Krupa	91
G. Herdan, The Calculus of Linguistic Observations by J. Horecký	184
S. R. Levin, Linguistic Structures in Poetry by G. Altman	90
Psycholinguistics by V. Krupa	90
Y. S. Maslov, Morphology of the Verbal Aspect in Contemporary Standard Bulgarian by Š. Pecciar	186
Books Received for Review	96, 188

CONTENTS

Gabriel Altmann — Viktor Krupa, On Relations of Structure and Inventory in Linguistic Systems	97
Ján Horecký, Analysis of the Nominal Phrase in the Slovak Language	101
Ladislav Drozdík, The Loss of Relevancy of Some Grammatical Meanings in Modern Written Arabic	109
Vincent Blanár, On the Evaluation of the Language of „Žilinská kniha“	116
Jana Dvončová, An Experimental Investigation of the Slovak Pronunciation	139
Ján Doruľa, On Toponyms in the Documents of the 16th and 17th Century from Eastern Slovakia	154

News and Reviews

To the 60th Birthday of Professor Ján Stanislav by E. Jóna	177
Linguistic Symposium in Kraków by Š. Ondruš	181
B. Elson — V. Pickett, An Introduction to Morphology and Syntax by V. Krupa	183
G. Herdan, The Calculus of Linguistic Observations by J. Horecký	184
Y. S. Maslov, Morphology of the Verbal Aspect in Contemporary Standard Bulgarian by Š. Peciar	186
Books Received for Review	188

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
Ročník XV, 1964, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor univ. prof. dr. Eugen Pauliny

Výkonný redaktor kand. filol. vied Izidor Kotulič

Redakčná rada:

doc. dr. V. Blanár, prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied. I. Kotulič, prom. filol. V. Krupa

doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. doc. dr. J. Ružička

Adresa redakcie: Bratislava, Klemensova 27

Redaktor časopisu O. Šumec

Technický redaktor O. Betko

Povolené výmerom Pov. kultúry č. 959-58. — K-15*41400

Rozširuje Pečtová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS—Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. M. žno tiež objednať na každom p. š. ovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS—Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48-VII.

Ročné predplatné Kčs 20,—, jednotlivé číslo Kčs 19,—

Tlačia Polygrafické závody, n. p., Bratislava, závod 02

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964

GRAMATICKÉ DIELO ANTONA BERNOLÁKA

Slovenská akadémia vied pristupuje k vydaniu gramatík a teoretických jazykovedných prác, ktoré napísali slovenskí autori až do vydania Hatalovej Krátkej mluvnice slovenskej, v edícii Staršie gramatiky slovenské. Je to mimoriadne významné podujatie nielen pre dejiny slovenskej jazykovedy, ale pre celé dejiny slovenskej kultúry a vzdelanosti. Predkladané dielo je prvým zväzkom tejto edície.

Úvodné slovo k tejto práci a súčasne k celej edícii napísal univ. prof. dr. Eugen Pauliny a zdôvodnil v ňom, prečo sa táto edícia začína práve vydaním diela Antona Bernoláka. Citateľ dostáva po prvý raz do rúk jazykovedné práce Antona Bernoláka — Grammatica slavica, Orthographia a Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum v pôvodnej latinčine i v slovenskom preklade klasického filológa Juraja Paveleka práve v čase, keď si pripomíname 200. výročie narodenín tohto významného jazykovedca.

VSAV 1964, str. 528, viaz. Kčs 42,—.

Ján Horecký

MORFEMATICKÁ ŠTRUKTÚRA SLOVENČINY

Súčasnú obdobie v jazykovede je charakterizované hľadaním postupov, ktorými by sa dala jazyková stavba vyjadriť exaktnými spôsobmi.

Z tohto hľadiska má veľký význam práca Jána Horeckého Morfematická štruktúra slovenčiny, pretože pri skúmaní morfematickej stavby slovenčiny prináša nové prvky a postupy. Sám autor v úvode zdôrazňuje, že v práci aplikuje na morfematický rozbor matematicko-logické metódy, a to najmä teóriu množín, teóriu vzťahov a teóriu grafov. Presnejšie povedané, aplikuje základné pojmy z týchto matematických teórií, pretože napríklad matematická teória množín je podstatne zložitejšia, než by sa zdalo z jej aplikácie v tejto práci. Iba neskôr, keď bude po tejto stránke jazyková stavba viac spracovaná, bude možné teóriu množín všestranne využiť pre jazykovedné bádanie.

Práca Jána Horeckého sa skladá zo štyroch častí. V prvej sa osvetľuje základný pojem — morféma, v druhej sa podáva inventár morfém v spisovnej slovenčine, v tretej časti sa osvetľuje morfematická štruktúra slovenčiny a v ostatnej sa uvádzajú morfematické sústavy spisovnej slovenčiny.

VSAV 1964, str. 176, brož. Kčs 10,—.